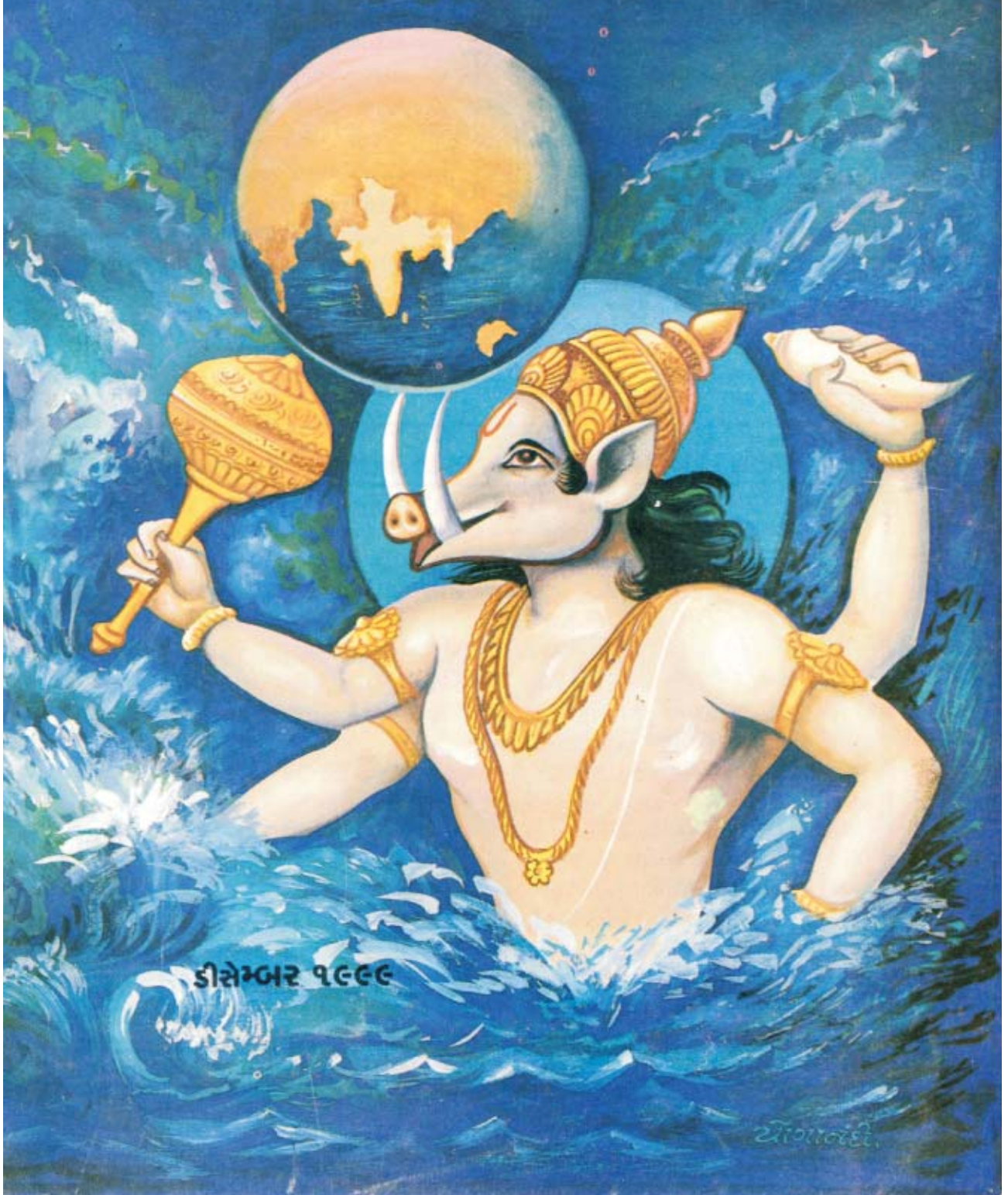


# युग शक्ति गायत्री



## અનુક્રમ

૧. આપનું સ્વાસ્થ્ય - આયુર્વેદના મતાનુસાર-૬ આહારનો આધ્યાત્મિક પ્રભાવ	૨	૯. વ્યસનમુક્તિ : પાનમસાલા - મોતમસાલા ગુટખા ખાઓ - કેન્સર બુલાઓ	૨૫
૨. રેકી - ઉપચાર જ નહીં, આધ્યાત્મિક છલાંગ પણ	૫	૧૦. ગાયત્રી ઉત્પત્તિ અને તેનો મહિમા	૨૬
૩. "સફળતાનું એક જ સૂત્ર - નિયમિતતા"	૮	૧૧. સંકલ્પવાન લભતે જયં	૨૮
૪. અનીતિથી મળેલી સફળતા કરતાં નીતિ પર ચાલતાં મળેલી નિષ્ફળતાને માથે ચઢાવીશું	૧૨	૧૨. સાધના પરિશિષ્ટ-૧૦ : ગાયત્રી મંત્રમાં સમાયેલું દર્શન અને શિક્ષણ	૩૨
૫. પોતાને ઓળખો	૧૫	૧૩. આપણને આત્મોન્મુખ કરવા માટે ગુરુ બતાવે છે દર્પણ	૩૭
૬. પર્યાવરણ-સંરક્ષણ : આ નુકસાનને બધા સમજીએ	૧૮	૧૪. પરમપૂજ્ય ગુરુદેવની અમૃતવાણી - વ્યક્તિ નવી આવશે - યુગ નવો બનશે આવનારો....	૪૨
૭. ઈશ્વરની પ્રાર્થના આ રીતે કરો	૨૦	૧૫. ઋષિ ચેતના ઘેર-ઘેર જવા માંગે છે	૪૭
૮. નારીજગરણ : પુરુષાર્થી જ સંસારમાં રહેવાલાયક	૨૩	૧૬. યુગ નિર્માણ સમાચાર	

## નવા ગ્રાહકો બનાવો ત્યારે આ પ્રમાણે સહકાર આપવા વિનંતી

( આગામી વર્ષનું લવાજમ વાર્ષિક રૂ. ૪૫ અને આજીવન ૫૦૦ રૂ. રહેશે )

( ૧ ) વાર્ષિક/આજીવન ગ્રાહકનું લવાજમ મોકલ્યા બાદ પ્રથમ અંક મળે તેમાં ગ્રાહક નંબર નામની આગળ લખેલો હોય છે તે ડાયરીમાં નોંધી લેવા વિનંતી. અંક ન મળે/સરનામું બદલવાનું હોય ત્યારે આ નંબર ખાસ લખવો જરૂરી છે. આજીવન નંબર હંમેશા માટે હોય છે તો નોંધ કરવાનું ભૂલાય નહીં.

( ૨ ) વાર્ષિક ગ્રાહકોની પત્રિકા બને ત્યાં સુધી પેકેટમાં મંગાવી હાથો-હાથ વિતરણ કરવાથી અંકો ન મળ્યાની ફરિયાદ ઓછી રહે છે માટે પેકેટમાં જ વધુ પત્રિકા મંગાવી સહકાર આપશો.

( ૩ ) આપ એક જ નામ ઉપર પેકેટથી અંકો મંગાવો ત્યારે તે ગ્રાહકોની નામાવલી મોકલવી નહીં. ફક્ત તમારું જ નામ સરનામું પીનકોડ લખવો.

( ૪ ) અમારા કાર્યાલયથી ડાયરેક્ટ પત્રિકા ગ્રાહકને મોકલવાની હોય તેમનું પૂરેપૂરું નામ-સરનામું પીનકોડ અવશ્ય લખશો. યાદી બે કોપીમાં સ્પષ્ટ અક્ષરે મોકલવી જેથી બીજા કાગળ ઉપર અમારો રીમાર્ક/ગ્રાહક નંબર મોકલવી આપીશું.

( ૫ ) લવાજમ મોકલવી વખતે ખાતા નંબર અવશ્ય લખશો. આગામી વર્ષનો નવો ખાતા નંબર પોસ્ટકાર્ડ દ્વારા આપને લખી જણાવવામાં આવશે.

( ૬ ) મનીઓર્ડરથી લવાજમ મોકલો ત્યારે સંદેશ કુપનમાં વિગત વ્યવસ્થિત સારા અક્ષરે વંચાય તેવી જરૂર લખશો. જેથી ફરિયાદ રહેવા ન પામે.

( ૭ ) અખંડ જ્યોતિ પત્રિકાનું લવાજમ તથા વાંગમય માટે રૂ. અખંડ જ્યોતિ સંસ્થાન, મથુરાનાં નામે મોકલવા તથા ત્યાંનો પત્ર વ્યવહાર સંપૂર્ણ હિન્દી ભાષામાં અથવા અંગ્રેજીમાં કરવો.



ॐ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ તત્સવિતુર્વરેણ્યં ભર્ગોદેવસ્ય ધીમહિ ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત્ ।

## યુગ શક્તિ ગાયત્રી

: સંસ્થાપક/સંરક્ષક :

વેદમૂર્તિ, તપોનિષ્ઠ યુગદંષ્ટા  
પં. શ્રીરામ શર્મા આચાર્ય  
અને  
માતા ભગવતી દેવી શર્મા

: સંપાદક :

પં. લીલાપત શર્મા

: કાર્યાલય :

ગાયત્રી તપોભૂમિ,  
મથુરા - ૨૮૧ ૦૦૩

: ટેલિફોન :

(૦૫૬૫) ૪૦૪૦૦૦, ૪૦૪૦૧૫

વાર્ષિક લવાજમ : ૪૫ રૂપિયા  
આજીવન લવાજમ : ૫૦૦ રૂપિયા  
વિદેશનું લવાજમ  
વાર્ષિક : ૧૦ પાઉન્ડ/૧૫ ડૉલર/  
૪૦૦ રૂપિયા  
આજીવન : ૧૦૦ પાઉન્ડ /  
૧૫૦ ડૉલર / ૪૫૦૦ રૂપિયા  
વર્ષ - ૩૦ અંક - ૧૨  
ડિસેમ્બર - ૧૯૯૯

હૃદયનાં દાર ખૂલે તો સાચું જ્ઞાન મળે....

હું એમની વચ્ચે જઈને બેસી ગયો. લાગ્યું કે જાણે હું પણ એક ફૂલ છું. જો આ છોડવાઓ મને પણ તેમનો સાથી બનાવી લે તો મને પણ માટું ખોવાયેલું બાળપણ મેળવવાનો સુઅવસર પ્રાપ્ત થાય. ભાવના આગળ વધી. જ્યારે અંતર ઉલ્લાસિત થાય છે, ત્યારે કુતર્કી વિચાર પણ ઠંડા પડી જાય છે. ભાવોમાં પ્રબળ રચનાશક્તિ છે, તે પોતાની દુનિયા પોતાની મેળે જ બનાવી લે છે - કાલ્પનિક નહીં, પૂર્ણ રીતની શક્તિશાળી અને સજીવ દેવોની રચના ભાવનાઓના બળ ઉપર જ થઈ છે. પોતાની શ્રદ્ધાને પરોવીને જ તેમને મહાન બનાવવામાં આવ્યા છે. જ્યારે આપણા ભાવ ફૂલ થવાને માટે તલસે છે ત્યારે તેવું થવામાં વાર નથી લાગતી. લાગ્યું કે આ પેક્તિ બનાવીને બેઠેલાં પુષ્પ બાળોએ મને પણ સહચર માનીને પોતાનામાં સમ્મિલિત કરી લીધો છે.

એક ગુલાબી ફૂલવાળો છોડ ઘણો જ હસમુખો અને વાતોડિયો હતો. પોતાની ભાષામાં કહ્યું - દોસ્ત ! તે મનુષ્યજાતિમાં બેકાર જન્મ લીધો છે. તેમની પણ કોઈ જિંદગી છે, દરેક સમયે ચિંતા, તણાવ, ઉલ્લાસ, ચીડ. હવે પછી તું છોડ બનજે અને અમારી સાથે રહેજે. જોતો નથી, અમે બધાં કેટલાં પ્રસન્ન છીએ, કેટલો બધો આનંદ લુંટી રહ્યાં છીએ ? જિંદગીને હસતાં-રમતાં માણીને જીવવામાં કેટલી શાંતિ છે, એ અમે લોકો જાણીએ છીએ. જોતો નથી અમારી અંદરનો આંતરિક ઉલ્લાસ અમારી સુગંધના રૂપમાં ચારે બાજુ કેવો ફેલાઈ રહ્યો છે ? અમે દરેકને પ્રેમ કરીએ છીએ, દરેકને પ્રસન્નતા પ્રદાન કરીએ છીએ. આનંદથી જીવીએ છીએ અને જે પાસે આવે છે, તેને પણ આનંદિત કરી દઈએ છીએ. આ જ તો જીવન જીવવાની કળા છે. મનુષ્ય વ્યર્થ પોતાની બુદ્ધિમત્તા ઉપર ઘમંડ કરે છે અને વળતરરૂપે ચિંતા, તણાવ અને મૂંઝવણ જ તો મેળવે છે !

માટું મસ્તક તે ખિલખિલાટ હસતાં ફૂલ પ્રત્યે શ્રદ્ધાથી ઝૂકી ગયું. હું કહેવા લાગ્યો - મિત્ર પુષ્પ ! તું ધન્ય છે. સ્વલ્પ સાધન હોવા છતાં પણ જીવન કઈ રીતે જીવવું જોઈએ - એ તું જાણે છે. એક અમે છીએ - જે ઉપલબ્ધ સૌભાગ્યને ઉકરડો બનાવવામાં જ વ્યતીત કરીએ છીએ. સખા, તું સાચો ઉપદેશક છું, વાણીથી નહીં, જીવનથી શિખવાડે છે.

હસમુખા ગુલાબી ફૂલવાળો છોડ ખિલખિલાટ હસી પડ્યો. શીખવાની ઇચ્છા રાખનારને માટે ડગલે ને પગલે શિક્ષક હાજર છે, પરંતુ આજે શીખવાનું ઇચ્છે છે કોણ ? દરેક જણ પોતાના દંભી જાણકારીભર્યા અહંકારના મદમાં ફુલાઈને ફરે છે. શીખવા માટે હૃદયનાં દાર ખોલી નાંખવામાં આવે તો વહેતા વાયુની માફક જ્ઞાન - સાચા અર્થમાં વિદ્યા સ્વયં આપણા અંતઃકરણમાં પ્રવેશ મેળવી લેશે.

- પરમપૂજ્ય ગુરુદેવ

## આપનું સ્વાસ્થ્ય – આયુર્વેદના મતાનુસાર-૬

# આહારનો આધ્યાત્મિક પ્રભાવ

સામાન્ય રીતે જોતાં આહારને ભૂખની નિવૃત્તિ તેમજ શરીરપોષણનું નિમિત્ત માની લેવામાં આવે છે, પરંતુ આહાર વડે ફક્ત શરીરનું જ નિર્માણ થતું નથી, પરંતુ આપણા આત્મા તથા મન ઉપર પણ તેનો ઘણો જ ઊંડો પ્રભાવ પડે છે. છાંદોગ્ય ઉપનિષદ કહે છે – આહારશુદ્ધૌ સત્ત્વશુદ્ધિઃ સત્ત્વશુદ્ધૌ ધ્રુવા સ્મૃતિઃ સ્મૃતિલભ્યે સર્વગ્રન્થાનાં વિપ્રમોક્ષઃ ।

એટલે કે “આહાર જ્યારે શુદ્ધ હોય છે ત્યારે અંતઃકરણની શુદ્ધિ થાય છે. અંતઃકરણ શુદ્ધ થતાં બુદ્ધિ નિર્મળ થવાથી બધા જ સંશય અને ભ્રમ જતા રહે છે, અને ત્યારે મુક્તિ મેળવવાનું વધુ સરળ થઈ જાય છે.”

આ જ તથ્યને ધ્યાનમાં રાખી ભારતીય મનીષીઓએ આહારને સાત્ત્વિક, રાજસિક અને તામસિક ત્રણ વિભાગોમાં વિભાજિત કર્યો છે. એ પણ બતાવવામાં આવ્યું છે કે જે વ્યક્તિ શરીરની સાથે સાથે પોતાના મન, વિચાર, ભાવના, સંકલ્પ વગેરેને શુદ્ધ, પવિત્ર, નિર્મળ રાખવાનું ઇચ્છે છે, તેનું કર્તવ્ય છે કે તામસિક અને રાજસિક આહારનો ત્યાગ કરી સાત્ત્વિક આહારનો જ પ્રયોગ કરે. ગીતાકાર (૭/૧૭) કહે છે –

આહારસ્ત્વપિ સર્વસ્ય

ત્રિવિધો ભવતિ પ્રિયઃ ।

યશસ્તપસ્તથા દાનં

તેષાં ભેદમિમં શ્રુણુ ॥

એટલે કે ભોજન પણ દરેકને પોતાની પ્રકૃતિ પ્રમાણે ત્રણ પ્રકારથી પ્રિય હોય છે. તેવી જ રીતે યજ્ઞ, તપ અને દાન પણ ત્રણ પ્રકારનાં હોય છે. તેના આ જુદા જુદા ભેદને તું મારી પાસેથી સાંભળ.

આયુઃ સત્ત્વબહારોગ્ય-

સુઅપ્રીતિવિવર્ધનાઃ ।

રસ્યાઃ સ્નિગ્ધાઃ સ્થિરા હૃદ્યા

આહારાઃ સાત્ત્વિક પ્રિયાઃ ॥

કટ્વમ્બલવણાત્યુષ્ણ-

તોક્ષ્ણરુક્ષવિદાહિનઃ ।

આહારા રાજસસ્યેષ્ટા

દુઃખશોકામયપ્રદાઃ ॥

યાતયામં ગતરસં પૂતિ

પર્યુષિતં ચ યત્ ।

ઉચ્છિષ્ટમપિ ચામેઘં

ભોજનં તામસપ્રિયમ્ ॥

એટલે કે – ઉંમર, બુદ્ધિ, બળ, આરોગ્ય, સુખ અને પ્રીતિને વધારનાર રસયુક્ત, ચીકણો અને સ્થિર રહેવાવાળો તથા સ્વભાવથી જ મનને પ્રિય એવો આહાર એટલે કે ભોજનમાં લેવાના પદાર્થ સાત્ત્વિક પુરુષને પ્રિય હોય છે. કડવા, ખાટા, લવણયુક્ત, ઘણા ગરમ, તીખા, રુક્ષ, દાહકારક અને દુઃખ, ચિંતા તથા રોગોને ઉત્પન્ન કરનારા આહાર રાજસ પુરુષને પ્રિય હોય છે. જે ભોજન અર્ધુપાકું, રસવિહીન, દુર્ગંધયુક્ત, વાસી અને બોટેલું તથા અપવિત્ર પણ છે, એવું ભોજન તામસી પુરુષોને પ્રિય હોય છે.

ગીતાના ઉપર્યુક્ત માર્ગદર્શનને ધ્યાનમાં રાખીને આપણે ભોજન ગ્રહણ કરવું જોઈએ. “અન્નો વૈ મનઃ”ની ઉક્તિ અનુસાર અન્ન જ આપણા મનનું નિર્માણ કરે છે. એટલા જ માટે આયુર્વેદ અને અધ્યાત્મશાસ્ત્રના બધા જ ગ્રંથ અન્નની પવિત્રતા-ભોજનના સૂક્ષ્મ તેમજ કારણશરીર ઉપર પડનારા પ્રભાવ પ્રત્યે સચેત પણ કરે છે. આપણે શું ખાવું, શું ન ખાવું, એ પ્રત્યે પણ આપણું સતત માર્ગદર્શન કરે છે.

ભોજન હમેશાં પ્રસાદ ગ્રહણ કરતા હોઈએ એવા

ભાવ સાથે લેવું જોઈએ. એટલા માટે ઋષિગણોએ પરંપરા બનાવી કે ભોજન શુદ્ધ તેમજ પવિત્ર બને — એટલા માટે પ્રથમ ગાયત્રી મંત્ર બોલવામાં આવે અથવા “સહનાવવતુ સહનૌભુનક્તુ સહ વીર્યં કરવાવહે” મંત્ર અથવા “બ્રહ્માર્પણં બ્રહ્મ હવિ બ્રહ્માગ્નં બ્રહ્મણા હુતમ્ ॥” દરેકનો ભાવ એવો છે કે જે કાંઈ પણ આપણે ધારણ-ગ્રહણ કરી રહ્યા છીએ, તે આપણી રગ-રગમાં પવિત્રતાનો સંચાર કરે — આપણે પોતાને નહીં પરંતુ માનો કે આ આપણે બ્રહ્મને અર્પિત કરી રહ્યા છીએ — એવો ભાવ મનમાં રાખવો જોઈએ. એવી માન્યતા છે કે અંદરથી આ પ્રકારનો ભાવ ઉત્પન્ન થતાં જ ભોજન પ્રસાદ બની જાય છે — અંતરંગ-બહિરંગને પવિત્ર બનાવતો જાય છે. ભોજન સારું હોય, શુદ્ધ રીતથી બનાવવામાં આવ્યું હોય. બળવર્ધક હોવાની સાથેસાથે આયુષ્ય તેમજ બુદ્ધિને પણ વધારે છે — સાથેસાથે મનમાં શ્રેષ્ઠ વિચારોનો સંચાર કરે છે. આવો ભાવ આવતાં જ સીધી પસંદગી શાકાહાર, અન્નાહાર, ફૂલાહારના રૂપમાં એવી વસ્તુઓની થશે જે મનુષ્યને માટે જ ગ્રહણ કરવા યોગ્ય છે. સાથેસાથે બનાવતી વખતે જેને સ્વાદની દૃષ્ટિએ પસંદ એવા વધુ પડતા મસાલાઓથી બનાવવામાં આવ્યું નથી.

ચરક સંહિતામાં કહેવામાં આવ્યું છે કે —

ન રાગાન્નાપ્યવિજ્ઞાનાદ્

આહારાનુપયોજયેત્ ।

પરીક્ષ્ય હિતમશ્નીયાદ્

દેહોહ્યાહાર સંભવઃ ॥

એટલે કે “જીભની લોલુપતા અથવા અજ્ઞાનના લીધે અન્નદ્રવ્યોનું સેવન કરવું ન જોઈએ, તેનું યોગ્ય પરીક્ષણ કરી સેવન કરવું, કારણ કે દેહ આહાર દ્વારા તૈયાર થાય છે.” મનુષ્ય જે ખાદ્યપદાર્થોનું સેવન કરે છે, તેની સતોગુણી પ્રવૃત્તિનું યોગ્ય રીતે પરીક્ષણ કરીને તેનું સેવન કરે. જેથી તેની મનોવૃત્તિઓ સાચી બને, એવો આચાર્ય ચરકનો મત છે.

આહારના આવા જ આધ્યાત્મિક પક્ષ ઉપર

મનુસંહિતા કહે છે —

પૂજિતં હયશનં નિત્યં

બલમૂર્જં ચ યચ્છતિ ।

અપૂજિતં તુ તદ્ ભુક્તમ્

ઉભયં નાશયેદિદમ્ ॥

એટલે કે પૂજિત અન્ન, સેવન કરનારને સદૈવ બળ અને ઊર્જા પ્રદાન કરે છે અને અપૂજિત અન્ન બંનેનો નાશ કરે છે. પૂજિત અને અપૂજિતનો આશય છે પૂજ્ય ભાવના રાખીને સેવન કરવામાં આવેલ ભોજનનું પાચન સારું થાય છે અને તે સ્વાસ્થ્યપ્રદ હોય છે. આ જ વાતને સુશ્રુતે આ રીતે કહી છે — વિદ્વેષયુક્તેન ચ સેવ્યમાનમન્નં ન સમ્યક્પરિપાકમેતિ ।

એક બીજું વિલક્ષણ તથ્ય આપણને શ્રુતિ દ્વારા જાણવા મળે છે કે આપણા ઋષિગણ કેટલા સૂક્ષ્મદર્શી હતા. છંદોગ્યમાં ઉપનિષદકાર લખે છે —

અન્નમિશતં ત્રેધા વિધીયતે તસ્ય યઃ સ્થવિષ્ઠો ધાતુસ્તત્પુરીષં ભવતિ યો મધ્યમસ્તન્માઇસં યોડક્ષિષ્ઠસ્તન્મનઃ ।

એટલે કે “અન્નનો ત્રિવિધ પાક હોય છે. સેવન કરવામાં આવેલ આહાર ત્રણ ભાગોમાં વહેંચાઈ જાય છે. તેનો સ્થૂળ પચ્યા વગરનો ભાગ વિષ્ટા (બહિરંગ) બને છે, મધ્યમ રસ ભાગ માંસ વગેરે ધાતુઓથી બનેલ શરીર તથા સૂક્ષ્મતમ ભાગ મન બને છે.”

આજે જ્યારે ચારે તરફ જલપાનગૃહ, ફાસ્ટફૂડ-રેસ્ટોરંટ-ગલી-સડકોના કિનારે લાગેલ ખૂમચાઓમાંથી ખાવાનું માત્ર સ્વાદપૂર્તિ માટે પેટમાં ઠાંસવાની પ્રથા છે, ત્યાં જો અન્નશુદ્ધિનું મહત્ત્વ સમજાઈ જાય તો દુર્બુદ્ધિનું સામ્રાજ્ય જે ચારે તરફ દેખાય છે, તે જોતજોતામાં લુપ્ત થતું જણાઈ આવશે. બૃહસ્પતિમાં એટલા માટે કહેવામાં આવ્યું છે. સર્વેષામેવ શૌચાનામ્ અન્ન શૌચંવિશિષ્યતે એટલે કે તમામ પ્રકારની શુદ્ધિઓમાં અન્નશુદ્ધિનું મહત્ત્વ વિશેષ છે. મહાભારતકાર કહે છે —

મિતભુંકતે સંવિભજ્યાશ્રિતેભ્યો-

મિતંસ્વપિત્યમિતંકમકૃત્વા ।

યદાત્યમિત્રેષ્વપિયાચિતઃ

સંસ્તમાત્મવન્તં પ્રજહત્યનર્થાઃ ॥

એટલે કે “જે આશ્રિતોને અન્ન વહેંચ્યા બાદ સ્વયં મિતાહાર કરે છે. મોટાં-મોટાં કાર્યો કરીને રાત્રિ દરમિયાન ઉચિત સમય સુધી નિદ્રા લે છે. યાચના કરવાથી મિત્ર ન હોવા છતાં પણ દાન કરે છે, ત્યારે તે જિતેન્દ્રિયને છોડીને રોગાદિ વિપત્તિઓ પણ ભાગી જાય છે.” માત્ર આહાર લેવો જ નહીં, ઓછો લેવો, સ્વાસ્થ્યને અનુરૂપ બળ મેળવવું તથા આશ્રિતોને અન્ન વહેંચીને (કોઈ ભૂખ્યું ન રહે) જ ખાવું — પરિશ્રમશીલ બન્યા રહેવું, યોગ્ય ઊંઘ લેવી (ન ઓછી — ન વધારે) પોતાને પ્રેમ ન કરનારને પણ આપતા રહેવાની પરંપરા બનાવી રાખવી તથા ઈંદ્રિયો ઉપર અંકુશ રાખનારાઓને ક્યારેય રોગી બનવું પડતું નથી — આ મહાભારતની નીતિ આપણને શીખવાડે છે.

જે રીતે આપણી સામે ભોજનમાં શું રાખ્યું છે, તેનાથી આપણી ભૂખ વધશે કે પછી જોઈને જ મન મરી જશે — આપણને યોગ્ય લાગશે કે નહીં. તેવી જ રીતે મનના વિચારો અને બનાવનારની મનઃસ્થિતિની અસર પણ ભોજન ઉપર પડે છે. ભોજનના સમયે જે શાંત, પ્રસન્નચિત્ત રહેવાનો ઉપદેશ આપવામાં આવ્યો છે, તેનો આશય એ જ છે કે કોઈ પણ પ્રકારની ઉત્તેજના, આવેશ, ક્રોધ અથવા માનસિક હલચલની અવસ્થામાં ભોજન લેવું ન જોઈએ. આ યોગ્ય રીતે પચતું નથી અને નથી તેનો લાભ શરીરને યોગ્ય રીતે મળતો. ઘણીવાર વિશેષ ઉત્તેજનાભરી મનઃસ્થિતિમાં ગ્રહણ કરવામાં આવેલું ભોજન તો અનેક રીતે અનેક પ્રકારની હાનિઓ પહોંચાડતું જોવામાં આવ્યું છે. ‘ભાવપ્રકાશ’માં કહેવામાં આવ્યું છે —

ઈર્ષ્યાભયક્રોધસમન્વિતેન

લુબ્ધેન રુઙ્ઘૈન્યનિપીડિતેન ।

વિદ્વેષયુક્તેન ચ સેવ્યમાનમ્

અન્નં ન સમ્યક્પરિપાકમેતિ ॥

એટલે કે — “ઈર્ષ્યા, ભય, ક્રોધ, લોભ, શોક,

દીનતા, દ્વેષ વગેરેનો ભાવ જે સમયે મનમાં ઉદ્ભવતો હોય અથવા તો કોઈ રોગનું આક્રમણ થઈ રહ્યું હોય ત્યારે તેવી અવસ્થામાં કરવામાં આવેલું ભોજન યોગ્ય રીતે પચતું નથી.”

વિવશતાપૂર્વક માત્ર પેટ ભરવાને માટે અથવા મનોવિકારગ્રસ્ત સ્થિતિમાં ગ્રહણ કરવામાં આવેલો આહાર ફક્ત શારીરિક કષ્ટ પહોંચાડે છે એમ નહિ, સ્થાયી ‘ક્રોનિક’ રોગોનું કારણ પણ બને છે. આયુર્વેદના આહારસંબંધી આધ્યાત્મિક વિવેચનોનો શેષભાગ આવતા અંકમાં.

ભાગવતમાં લખ્યું છે કે, ત્યાગી શિવની ઉપાસના કરવાથી મનુષ્ય ધનવાન બને છે અને લક્ષ્મીપતિ વિષ્ણુનો ઉપાસક નિર્ધન રહી જાય છે. આમાં શિવની કે વિષ્ણુની મહત્તા કે લઘુતા દર્શાવવાનું પ્રયોજન નથી — શિવ અને વિષ્ણુ વસ્તુતઃ બંને એક જ છે, પરંતુ અભિપ્રાય એ છે કે જે લોકો હૃદયમાં શિવરૂપ ત્યાગ અને વૈરાગ્ય રાખે છે તેમની પાસે ઐશ્વર્ય, ધન અને સૌભાગ્ય સ્વયં આવવા માંડે છે અને જેના હૃદયમાં વિષ્ણુરૂપી લક્ષ્મીની અને ભોગવિલાસની લગની છે, તે દરિદ્રને પાત્ર રહે છે. જગતમાં મહાન ભૂલ તો એ થાય છે કે, લોકો ‘લેવામાં-ગ્રહણ કરવામાં જ સુખ માને છે.’ પણ સુખપ્રાપ્તિનું ખરું રહસ્ય તેઓ સમજતા નથી કે, ‘લેવામાં નહિ પણ દાન કરવામાં — ત્યાગ કરવામાં જ સર્વ સુખ સમાયેલું છે.’ ફૂલ જે રંગનો ત્યાગ કરે છે એ રંગ જ એની પાસે રહી જાય છે — આ જગતમાં બધા જ રંગો સૂર્યના જ છે. જે ફૂલ સૂર્યના તમામ રંગોને શોષી લે છે તેનો રંગ કાળો છે. મતલબ કે ફૂલ પાછા મોકલેલા રંગવાળું જ જણાશે. વળી જે ફૂલ સાતે રંગોમાંના કોઈને પણ ગ્રહણ ન કરતાં, સર્વને સૂર્યની તરફ પાછા ફેંકી દે છે તે ફૂલનો રંગ ચેતવણી થાય છે. આ જ પ્રમાણે મનુષ્ય તમામ રંગોનો તમામ દુન્યવી ઈચ્છાઓનો ત્યાગ કરે છે, તેનો આત્મા સમસ્ત સંસારનો આત્મા બની જાય છે.



## રેકી - ઉપચાર જ નહીં, આધ્યાત્મિક હકાંગ પણ

ચિકિત્સાવિજ્ઞાનની દૃષ્ટિએ સ્વાસ્થ્યની સકારાત્મક પરિભાષા નથી. કોઈ પરિભાષા સ્થિર કરવા ઇચ્છીએ તો તે નિષેધપરક જ હશે. કેટલાક આ પ્રકારના રોગોનો સદંતર અભાવ જ સ્વાસ્થ્ય છે. શરીર, મન અને મસ્તિષ્કમાં કોઈ વિકાર ઉત્પન્ન થાય છે તો તેના નિવારણનો ઉપાય ચિકિત્સા છે. સામાન્ય રીતે સ્વસ્થ દશામાં આની કોઈ જરૂરિયાત પડતી નથી. રોગ અથવા વિકાર શરીર, મન અથવા મસ્તિષ્ક ઉપર પહોંચેલ વિષમતાઓના કારણે ઉત્પન્ન થાય છે. હાલમાં દુનિયાભરમાં ફેલાયેલ રેકી ઉપચારપદ્ધતિ અનુસાર શરીર, મન અને આત્મચેતનામાં સમસ્વરતા, સંતુલનનું નામ સ્વાસ્થ્ય છે. એ સંતુલનમાં જ્યારે ગરબડ થાય છે ત્યારે રોગવિકાર ઉત્પન્ન થાય છે.

અન્ય ઉપચારપદ્ધતિઓ, ઔષધિ, શસ્ત્રક્રિયા અને યરીના પાલનને રોગનિવારણના ઉપાય માનવામાં આવે છે. રેકીપદ્ધતિના વિશેષજ્ઞો ઔષધિ ઉપચારોને પર્યાપ્ત માનતા નથી. તેમના મત પ્રમાણે આ બિનજરૂરી તો છે જ, ઘણીવાર હાનિકારક પણ સાબિત થાય છે. રેકી વિશેષજ્ઞોના જણાવ્યા પ્રમાણે માનવશરીરમાં જ એટલી ઊર્જા અને સંભાવના વિદ્યમાન છે કે તેનો ઉપયોગ કરી સ્વસ્થ થઈ શકાય છે. કેટલાક વિશેષજ્ઞોના મતાનુસાર તો માત્ર ભાવના જ કરવામાં આવે કે અમે સ્વસ્થ થઈ રહ્યા છીએ, તો તેનાથી પણ રોગ દૂર કરી શકાય છે, પરંતુ આ સિદ્ધિ પવિત્ર અને નિર્દોષ ચિત્તમાં જ શક્ય છે. જર્મનીની પ્રસિદ્ધ રેકી વિશેષજ્ઞ પૌલા હોરેનના જણાવ્યા પ્રમાણે વધુ લોકોને બીજા સિદ્ધપુરુષોની સહાયતા જરૂરી છે. બીમાર થયા હોય ત્યારે આ સિદ્ધો-રેકી માસ્ટરોનો સહયોગ તેમની અંદર છવાયેલ અસંતુલનને દૂર કરે છે.

રેકીનો વ્યવહારપક્ષ સમજતાં પહેલાં તેનો પરિચય ચેતની તરફએ મળ રવે બૌદ્ધ ગ્રંથો અને મત્રોમાંથી

શોધવામાં આવેલી એ પદ્ધતિને સુવ્યવસ્થિત કરવાનું શ્રેય જાપાનના ડોક્ટર મિકાઓ ઉસુઈને જાય છે. અઢારમી શતાબ્દીના પૂર્વાર્ધમાં થયેલ ડો. ઉસુઈ ક્યોટોની એક મિશનરી સંસ્થામાં ભણાવતા હતા. તેઓ બૌદ્ધ ધર્મ છોડીને ઈસાઈ બન્યા હતા અને તેમને બાઈબલમાં અગાધ શ્રદ્ધા હતી. ગાથાઓમાં પ્રસિદ્ધ છે કે ઈસામસીહ રોગીઓને સ્પર્શ કરીને સાજા કરી દેતા હતા. તેમનું એ વચન પણ વિખ્યાત છે કે જેવું હું કરું છું, તેવું તમે પણ કરી શકો છો. આ આશ્વાસન વાંચીને ડો. ઉસુઈના મનમાં પ્રેરણા ઉદ્ભવી અને શોધ-સંશોધનમાં લાગી ગયા. બૌદ્ધધર્મની જૈનશાખાના એક મઠમાં તેને દિશા મળી. ત્યાંના પ્રધાન ત્રિકુની પ્રેરણાથી તિબેટ ગયા અને ત્યાં ઉપલબ્ધ બૌદ્ધસૂત્રોનું અધ્યયન કર્યું. સૂત્રગ્રંથોમાં વર્ણવેલી સાધનાઓ કરી. વિભિન્ન ચરણોમાંથી પસાર થતાં થતાં એકવીસ દિવસના એક ઉપવાસ-અનુષ્ઠાન કર્યા બાદ તેમનામાં સ્પર્શ વડે રોગ ઠીક કરવાનું સામર્થ્ય પ્રગટ થયું. પહેલી વાર તેમણે નાની સરખી હોટેલના માલિકની પૌત્રીનો ઇલાજ કર્યો. તે છોકરીના ઘાંતોમાં અસહ્ય કષ્ટ હતું અને બંને જડબાં સૂજી ગયાં હતાં. ડો. ઉસુઈએ તેનાં જડબાં ઉપર હાથ રાખ્યા અને પીડાની સાથેસાથે સોજા પણ હળવો થઈ ગયો.

આ શરૂઆત બાદ ડો. ઉસુઈએ પોતાની ચિકિત્સાપદ્ધતિને વ્યવસ્થિત રૂપ આપવાનું શરૂ કર્યું હતું. તેનું નામ આપવામાં આવ્યું રેકી. જાપાની ભાષામાં આનો અર્થ થાય છે - 'દિવ્ય ચેતના'. ડો. ઉસુઈએ રેકીના પાંચ સિદ્ધાંત નક્કી કર્યા અને તેના પ્રચાર-પ્રસારમાં લાગી ગયા. તેમના પછી તેમણે પ્રચારની જવાબદારી સુયોગ્ય શિષ્ય ડો. યુજીરો હયાસીને સોંપી. ડો. હયાસીએ ટોક્યોમાં રેકી ચિકિત્સાલય શરૂ કર્યું. આ પરંપરાની આ પ્રથમ હોસ્પિટલ હતી. અહીં ઉપચાર અને પ્રશિક્ષણ બંનેની વ્યવસ્થા હતી.

ત્યાર પછી તો રેકીપદ્ધતિનો ફેલાવો ઘણા દેશોમાં થયો. અમેરિકા, બ્રિટન, ફ્રાંસ, જર્મની, નેધરલેંડ્સ, રશિયા, સ્વીડન વગેરે દેશોમાં આ પરંપરાના લગભગ દોઢસો પ્રશિક્ષણ સંસ્થાન છે. ભારતમાં ઘણા વિશેષજ્ઞો સ્વતંત્રરૂપે આ કાર્ય કરી રહ્યા છે. આ વિશેષજ્ઞોને રેકી માસ્ટર કહેવામાં આવે છે. દિલ્હી, મુંબઈ જેવાં શહેરોમાં રેકી માસ્ટર ઉપચાર અને પ્રશિક્ષણની ફી પણ સારી એવી લે છે. આમ તો ડૉ. ઉસુઈએ આ સેવાને નિઃસ્વાર્થ ભાવથી કરતા રહેવાનો નિર્દેશ આપ્યો હતો.

રેકીપદ્ધતિમાં જેને દિવ્યચેતના અથવા ઈશ્વરીયશક્તિ કહેવામાં આવી છે, તેને ભારતીય ધર્મના અનુયાયી 'પ્રાણશક્તિ'ના નામથી સારી રીતે સમજી શકે છે. ડૉ. ઉસુઈ અનુસાર વિશ્વવ્યાપી આ શક્તિનો સંબંધ મનુષ્ય સાથે યોગ્ય રીતે સ્થાપિત કરી દેવામાં આવે તો તે રોગની પીડાથી મુક્ત થઈ શકે છે. એક પ્રમુખ રેકી માસ્ટર ગેબ્રિયલ કાજિન્સે આ પદ્ધતિનું તત્ત્વદર્શન અને વિજ્ઞાન સમજાવતાં લખ્યું છે, આપણા શરીરમાં કેટલાંક નક્કર ઊર્જાક્ષેત્ર (સ્થૂળ અંગ) અને કેટલાંક સૂક્ષ્મ ઊર્જાક્ષેત્ર (ચક્ર) છે. આ સૂક્ષ્મકેન્દ્રોની આસપાસ સૂક્ષ્મ ઊર્જા પ્રકાશ કરતાં પણ વધારે ગતિથી ફરતી રહે છે. આની ગતિ અને સ્થિતિ આપણી ભાવનાઓ, ગતિવિધિઓ અને શરીરના અંગ-અવયવોને આધાર આપે છે. ભૌતિક સ્તર ઉપર જ્યારે સૂક્ષ્મકેન્દ્રોમાંથી ઊર્જા યોગ્ય રીતે ગતિશીલ બને છે, ત્યારે શરીરમાં સંગતિ અને સમસ્વરતા આવે છે. આ ઊર્જાક્ષેત્ર કંઈક અંશે ધીમી ગતિ કરે છે. શરીરના સ્થૂળ ઘટક જેવા રક્ત, માંસ, મજ્જા તથા તેનાં કારક ઝેંજીઈમ, પ્રોટીન, વિટામિન વગેરેનું સંયોજન કરે છે, તેના સંયોજનથી અંતઃસ્ત્રાવી ગ્રંથિઓ અને કેશિકાઓ સુચારુ રૂપે કાર્ય કરે છે.

ભાવનાત્મક અથવા માનસિક અને આત્મિક દબાણના કારણે ઊર્જાક્ષેત્રમાં ગતિની વધ-ઘટ થતી રહે છે, જેથી શરીરમાં અસંતુલન આવી જાય છે. આવી સ્થિતિમાં આધિ-વ્યાધિઓ ઘેરી લે છે. ઊર્જાના પ્રકાર

અને સંચારમાં ઊણપ આવવાને કારણે શરીરનો ક્ષય થવા લાગે છે. ઘડપણને માટે કહેવાય છે કે તે શરીરનો સ્વાભાવિક ક્ષય છે, પરંતુ રેકીવિજ્ઞાન આને માનતું નથી. ઊર્જાના સંતુલનમાં વૃદ્ધાવસ્થાને હમેશાંને માટે ટાળી શકાય છે. એટલે સુધી કે જીવનના અંતિમ શ્વાસ સુધી યુવાન રહી શકાય છે.

રેકીપ્રક્રિયાને સંક્ષેપમાં સમજાવતાં ડૉ. કાજિન્સે લખે છે, આનો મૂળ ઉદ્દેશ અને પ્રભાવ સૂક્ષ્મશરીરમાં વ્યાપ્ત ઊર્જાને સંતુલિત કરે છે. સૂક્ષ્મશરીરનું સંતુલન કેટલાંક વિશિષ્ટ કેન્દ્રો ઉપર નિર્ભર છે. આ કેન્દ્રોને ભારતીય યોગી 'ચક્ર' કહે છે. અલગ અલગ માન્યતાઓ અનુસાર એની સંખ્યા છ થી સોળ સુધીની છે. જ્યારે સૂક્ષ્મશરીર અને શક્તિપ્રવાહ એક ધારામાં નથી હોતાં ત્યારે શરીર અને મનને દુઃખ પહોંચે છે. ઊર્જાના આ અવરુદ્ધ પ્રવાહને સુસંગત કરવા માટે રેકી ચિકિત્સકની સહાય લઈ શકાય છે. આ પદ્ધતિને થોડા પ્રયત્નો દ્વારા સ્વયં પણ શીખી શકાય છે. પોતાનો ઉપચાર પોતાની જાતે કરી શકાય છે.

સ્પર્શ અને શુભકામના વ્યક્ત કરવાના કેટલાક વિશેષ પ્રયોગો સિવાય રેકીપદ્ધતિ જીવનમાં અધ્યાત્મના સમાવેશ ઉપર ભાર આપે છે. ચેતનાને નિર્મળ બનાવવાનો કોઈ પણ પ્રયોગ ઓછામાં ઓછા એકવીસ દિવસો સુધી ચલાવવાની મર્યાદા છે. ચિકિત્સક ત્રણ સપ્તાહ સુધી આનો ઉપચાર કરાવવાનું કહે છે. ઉદ્દેશ્ય એ છે કે ચિકિત્સાર્થી અને શિક્ષક બંને સાધનાની મનોભૂમિમાં સ્થિર રહી શકે. એ મનઃસ્થિતિમાં પહોંચ્યા બાદ ગતિ સહજ બની જાય છે.

ડૉ. કાજિન્સે આ પદ્ધતિના અધ્યાત્મપક્ષને સ્પષ્ટ કરતાં 'સ્પિરિટ્યુઅલ ન્યૂટ્રીશન એન્ડ રેનબોડાઈટ'માં લખે છે - માનવીય ચેતના સૂક્ષ્મ પારદર્શી સ્ફટિકો વડે નિર્મિત છે. ધ્યાનની ગહન અવસ્થામાં આ સ્ફટિક કણોનો અનુભવ સ્પષ્ટ રીતે કરી શકાય છે. આ સ્ફટિક સ્થૂળ અને તરલ કણોમાંથી બન્યા છે, જે નિરંતર પ્રવાહિત બનતા રહે છે. આપણે જે આહાર લઈએ



છીએ, તે તેની દિશાધારા નિશ્ચિત તો કરે જ છે, આપણા વિચાર અને ભાવ પણ તેને પ્રભાવિત કરે છે.

રેકીના પાંચ સિદ્ધાંતોનું નિર્ધારણ ભાવો અને વિચારોને સુસંગત રૂપ આપવાના ઉદ્દેશથી જ કરવામાં આવ્યું છે. એ સિદ્ધાંતોનો સાર એ છે કે નકારાત્મક વિચાર જીવનશક્તિને અવરોધે છે. અસંતોષ, ક્રોધ, અસહિષ્ણુતા અને ઉત્તેજના જેવા ભાવ પ્રકૃતિના સ્વાભાવિક ક્રમને તોડે છે. પ્રકૃતિની પ્રક્રિયા જે સહજ ગતિ અને પ્રવાહ વડે ચાલે છે, તેની વિરુદ્ધ જનારા દરેક વિચાર અને ભાવ નકારાત્મક છે. ઉદાહરણ માટે જો કોઈ વ્યક્તિ અસંતુષ્ટ છે તો તે પ્રકૃતિના ન્યાયની અવહેલના કરી રહી છે. જો તે ક્રોધમાં છે, તો પ્રકૃતિના નિયમોને લલકારવાનું પાપ કરી રહી છે. એવા નિયમ જે શાંતિ અને સહજતા નિશ્ચિત કરે છે, ઉત્તેજના અને આવેશ, સમય પહેલાં કશુંક મેળવી લેવાની માગની પ્રતિક્રિયા છે.

રેકી વિશેષજ્ઞો દ્વારા બતાવેલ નિયમ અથવા શૈલી જીવન અને પ્રકૃતિના સહજ સ્વીકારને ઊર્જાના રક્ષણનો માર્ગ દર્શાવે છે. તેમના અનુસાર અસંતોષ, વિરોધ, ફરિયાદ અને અધીરતા જેવા મનોભાવ ઊર્જાને વિશુંખલિત કરે છે. આ મનોભાવમાં રહેનારી વ્યક્તિઓનું આભામંડળ ધૂંધળું જોવામાં આવ્યું છે. કિર્લિયન ફોટોગ્રાફીમાં તે જુદી જુદી જગ્યાએથી ખંડિત અથવા છિન્ન-ભિન્ન પણ અંકિત થયું છે. રેકીનો અભ્યાસક્રમ સૌ પ્રથમ અસંતોષ અને અધિકારને છોડવાની દિશામાં લઈ જાય છે. વિક્ટોરસ કસ્વિનિસકસે 'સર્વાઈવલ ઈન ટુ ધ ટૂવેન્ટી ફર્સ્ટ સેંચુરી'માં લખ્યું છે કે આવનારા દિવસોમાં જીવન એટલું જટિલ અને પ્રકૃતિ એટલી ક્ષુબ્ધ થઈ જશે કે વિરોધ અને અસંતોષનો ત્યાગ કરવામાં જ ભલાઈ રહેશે. આ વિચાર અથવા ભાવ શરીર-વ્યવસ્થામાંથી બહાર થઈ જાય છે, ત્યારે સાર્વભૌમ જીવનશક્તિ આપણા અસ્તિત્વમાં સીધી અને પૂરા વેગથી પ્રવેશ કરવા લાગે છે. આ ઊર્જા જેટલી બાધારહિત પ્રવાહિત થશે, એટલી જ ઝડપથી ઈશ્વરીય શક્તિના

પ્રચંડ પ્રવાહ 'કુંડલિની' જાગૃત થશે. તેના જાગૃત થઈ જવાથી વ્યક્તિ અન્યને માટે પણ આધ્યાત્મિક વિકાસ અને પરિવર્તનની સંભાવનાઓ શોધશે. રેકી આ અર્થમાં ફક્ત ઉપચારની પ્રક્રિયા માત્ર નથી, તે સાધનાપદ્ધતિ પણ છે.

જીવનક્રમને વ્યવસ્થિત કરવા પર ધ્યાન આપ્યા સિવાય રેકીપ્રક્રિયા કેટલાક બાહ્ય ઉપાયોનો પણ પ્રયોગ કરે છે. અત્યારે લોકો બાહ્ય ઉપાયોથી જ પરિચિત છે. યોગનાં આઠ અંગોમાં જેમ કે - આસન, પ્રાણાયામ અને ધ્યાન ત્રણ જ મુખ્ય થઈ ગયાં છે. યમ, નિયમ, પ્રત્યાહાર, ધારણા વગેરેની વિશેષ ચર્ચા કરવામાં નથી આવતી, તેવી જ રીતે રેકીમાં જોવાતા સિદ્ધાંતો અને આત્મસુધાર વગેરેની ચર્ચા લગભગ કરવામાં નથી આવતી. ત્યાં સ્પર્શ, રંગ અને ધ્વનિનો પ્રયોગ, સ્ફટિકનો ઉપયોગ અને કેટલાક વિશેષ વ્યાયામોની ચર્ચા જ વધારે થાય છે. રેકીનો આત્મા જીવનપદ્ધતિમાં આવશ્યક સંશોધન અને સરળ સહજ માર્ગમાં સારી રીતે પ્રગટ થાય છે, તે માર્ગ અપનાવી લેવામાં આવે તો સ્વાસ્થ્ય-સંતુલનની સાથે ચેતનાત્મક ઉત્કૃષ્ટની સંભાવનાઓ પણ ખૂલવા લાગે છે.

પ્રેમસ્વરૂપ રહો એટલે તમારી મરજી પ્રમાણે બધાય નિયમો બંધાશે અને કાળ તમારી મરજી પ્રમાણે ચાલશે. હૃદયમંદિરમાં પ્રેમદીપિકા બળતી રાખો એલે અશુદ્ધ કે અમંગળ કંઈ તમારી પાસે આવી શકશે નહિ અને સર્વ સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થશે. એ પવિત્ર પ્રેમને માટે એવો કયો ચમત્કાર છે કે જે અસંભવિત હોય ?



તમારા પોતાના જ દોષોને માટે અન્ય કોઈનો વાંક કાઢો નહિ. તમારા પોતાના પગ પર ખડા રહો અને બધી જવાબદારી પોતાને માથે લો. એમ બોલો કે, "જે આ દુઃખ હું ભોગવું છું તે મારી પોતાની જ કરણીનું ફળ છે અને એ હકીકત પોતે જ બતાવે છે કે એનો ઉપાય મારે એકલાએ કરવો પડશે."

## “સફળતાનું એક જ સૂત્ર – નિયમિતતા”

કહેવામાં આવ્યું છે કે ભગવાન પોતાના કાર્યમાં મદદરૂપ થવાને માટે મનુષ્યને વરિષ્ઠ રાજકુમારના રૂપમાં એક સુનિશ્ચિત આયુષ્ય તેમજ ગણતરીપૂર્વકના શ્વાસ આપીને આ ધરતી ઉપર મોકલે છે. એટલા માટે આપણા જીવનની એક-એક પળ બહુમૂલ્ય છે. આમ હોવા છતાં પણ આપણે એ તથ્યથી અજાણ્યા બની રહીએ છીએ કે આપણા શ્વાસ ગણેલા માત્ર છે. એક શ્વાસોચ્છવાસની સાથે જ જીવનની આ અમૂલ્ય નિષિમાંથી એક અંક ઓછો થઈ જાય છે. ચિકિત્સાવિજ્ઞાની જાણે છે કે એક સ્વસ્થ વ્યક્તિ સામાન્ય રીતે એક મિનિટમાં લગભગ ૩૦ વાર શ્વાસ-ઉચ્છવાસ કરે છે. આ હિસાબે તે એક કલાકમાં ૧૮૦૦ વાર તથા ચોવીસ કલાકમાં ૪૩,૨૦૦, એક મહિનામાં ૧૨,૧૬,૦૦૦ વાર અને એક વર્ષમાં ૧,૫૫,૫૨,૦૦૦ વાર શ્વાસ લે છે. હવે જો મનુષ્યની સરેરાશ સક્ષમ ઉંમર ૭૦ વર્ષ માની લેવામાં આવે તો જીવનમાં પ્રકૃતિએ પ્રદાન કરેલી ૧,૦૮,૮૬,૪૦,૦૦૦ એટલે એક અરબ આઠ કરોડ છતાંસી લાખ ચાલીસ હજાર શ્વાસ જ મળેલા છે. આમાંથી જો એક એક અંક આમ જ ઓછો થતો જાય તો જીવનની પૂંજ એક દિવસ ચૂકી જાય છે. તે સમયે યમરાજના મૃત્યુદૂત કાલપાશ લઈને લેવા આવી જાય છે. તેથી સાથે જ વ્યક્તિ પાછળ વળીને જુએ છે તો તેને જ્ઞાત થઈ જાય છે કે તેણે કેટલી બેરહેમીથી શ્વાસોને વેડફ્યા છે અને સમય ગુમાવ્યો છે અથવા તેના એક-એક ક્ષણ અથવા તો એક-એક ક્ષણનો સદુપયોગ કર્યો છે.

આમ તો દરરોજ આ બધા જ જુએ અને સમજે છે કે પ્રાચીમાં સૂર્યોદય થયો અને પશ્ચિમમાં અસ્ત થઈ ગયો, આમ એક દિવસ પૂરો થઈ ગયો, પરંતુ એવા કેટલા લોકો હશે જે એ જાણવાનો ગંભીરતાપૂર્વક પ્રયત્ન કરતા હશે કે લો આજે મારા આયુષ્યમાંથી એક દિવસ પૂરો થઈ ગયો ? આજના આપણા ૪૩,૨૦૦ શ્વાસ ક્યા કાર્યમાં ખર્ચાઈ ગયા ? સમય તો પોતાની ગતિથી ચાલી રહ્યો છે. ચાલતો જ નથી તીવ્રગતિએ દોડી રહ્યો

છે. આપણા શ્વાસ પણ ખર્ચાઈ રહ્યા છે. નિરંતર ગતિમાન આ સમયની સાથે પગલે પગલું મેળવીને ચાલવામાં જ જીવનની સાર્થકતા છે. આની સાથે રહી ડગ ન ભરનાર વ્યક્તિ પાછળ પડી જાય છે અને પાછા પડવું સફળતાથી દૂર રહેવાનું છે, તેની તરફ ગતિશીલ થવાનું નથી.

ધન-સંપત્તિ, વિદ્યા, પ્રતિભા માટે દરેક જણ રડતો દેખાય છે. કોઈ ધનના અભાવમાં દુઃખી છે, તો કોઈની પાસે જ્ઞાન નથી, વિદ્યા નથી, પ્રતિભા નથી. તેના માટે તે માથું પછાડી રહ્યો છે. સમજાવું નથી કે તે ક્યા જંબુવંતની પ્રતીક્ષા કરી રહ્યો છે, જ્યારે એ તેના સામર્થ્યનો બોધ કરાવશે ત્યારે તે હનુમાન પોતાના સામર્થ્યને સમજશે અને એક છલાંગ મારીને લંકા પહોંચી જશે. વિશ્વની સંપત્તિઓ, વિશ્વનું જ્ઞાન તથા દિવ્ય આધ્યાત્મિક શક્તિઓ તો તેની રાહ જોઈ રહી છે. ભંડાર ભરેલો હોવા છતાં પણ જે નિયોજન કરી ધન, જ્ઞાન, પ્રતિભા તથા લોકહિતને પામી નથી શકતો, તેનાથી વધારે અજ્ઞાની કોને કહી શકાય ?

સમય અમૂલ્ય છે. સમયને જેણે વગર સમજે-વિચારે ખર્ચી નાંખ્યો, તે જીવનની પૂંજ પણ આમ જ ગુમાવી દે છે. આપણે કંજૂસ બનીને પણ તેને સોના-ચાંદીના સિક્કાની માફક ભેગા કરીને રાખી નથી શકતા. આ ગતિશીલ છે. આપણે આપણી અન્ય સંપત્તિની માફક તેની ઉપર અધિકાર જમાવી શકતા નથી. આપણે જ્યાં સુધી તેનો સદુપયોગ કરી લઈએ ત્યાં સુધી જ તેની ઉપર આપણું સ્વામીત્વ છે. ખરેખર તો જે વ્યક્તિમાં સમયનો ઉપયોગ કરવાનું, તેનો સદુપયોગ કરવાનું સામર્થ્ય નથી હોતું, તેનો ઉપયોગ સમય જ કરી નાંખે છે. દિવસ-રાતના ચોવીસ કલાક ઓછા તો નથી જ હોતા. આ સમયને આપણે કઈ રીતે વ્યતીત કરીએ છીએ, જો તેના લેખાં-જોખાં કરતા રહીએ તો આપણને સમજાઈ જશે કે આપણે જીવી રહ્યા છીએ અથવા સમયને વ્યર્થ ગુમાવીને એક રીતે જીવનની ઈતિશ્રી કરી રહ્યા

છીએ.

ઉદાહરણરૂપે, વિદ્યાર્થીજીવનને જ લેવામાં આવે તો આ ૨૫ વર્ષનો અમૂલ્ય સમય ગણી શકાય. આ સમયમાં આપણે પ્રકૃતિએ આપેલ ધરોહરનો સદુપયોગ કેટલો કરી શકીએ છીએ. જો આનું જમા-ઉધાર લેવામાં આવે તો ધ્યાનમાં આવશે કે મુશ્કેલીથી ૯-૧૦ વર્ષોનો જ સદુપયોગ આપણે કરી શક્યા, કારણ કે બાળપણમાં એટલું જ્ઞાન નથી હોતું કે આપણે તેની કિંમત સમજીએ. એટલે ૫ વર્ષ સુધી રમવાકૂદવામાં તથા મિત્રો અને ભાઈ-બહેનોના ટોળામાં આમ જ આ સંપત્તિને લુંટાવી દઈએ છીએ. હવે બચ્ચાં ૨૦ વર્ષ. આમાંથી જો સૂવાનો સમય ૮ કલાક પ્રતિદિન માની લેવામાં આવે અર્થાત્ રાત્રિના દસ વાગે સૂઈને સવારના છ વાગે ઊઠવાનો ક્રમ નિર્ધારિત કરી લેવામાં આવે તો પ્રતિદિન ૮ કલાકના હિસાબે એક મહિનામાં ૨૪૦ કલાક અને એક વર્ષમાં ૨૯૨૦ કલાક એટલે કે લગભગ સાડા ચાર મહિના હોય છે. આ રીતે વીસ વર્ષમાં ૬ વર્ષ ૮ મહિના તો નીંદરમાં નીકળી જાય છે. નિત્ય-નૈમિત્તિક-દૈનિક કાર્યો જેવાં કે શૌચ, સ્નાન, બંને સમયનું ભોજન, સ્કૂલ-કોલેજ આવવા-જવા જેવાં અનિવાર્ય દૈનિક કાર્યોમાં બધું મળીને ચાર કલાક તથા અન્ય છૂટાંછવાયાં કાર્યો માટે વધારાનો એક કલાક ગણી લઈએ તો બધા મળીને પાંચ કલાક થાય છે. પ્રતિદિન ૫ કલાકના હિસાબે એક માસમાં ૧૫૦ કલાક, એક વર્ષમાં ૧૮૦૦ કલાક એટલે કે ૨ મહિના ૧૫ દિવસ અને ૨૦ વર્ષમાં લગભગ ૪ વર્ષ ૨ મહિના નિત્યદૈનિક કાર્યોમાં ખર્ચાઈ ગયા.

આ પ્રકારના લાંબા હિસાબથી વીસ વર્ષના જીવનકાળમાંથી ૧૦ વર્ષ ૧૦ મહિનાનો ખર્ચ થઈ જવાથી સાર્થક કાર્યોને માટે ફક્ત ૯ વર્ષ બે મહિના જ બચે છે. આમાંથી પણ જો ખેલકૂદ, સિનેમા, ટેલિવિઝન જેવા મનોરંજનના અવસરો પણ ગણવામાં આવે, તો પછી કેટલો સમય સાર્થક કાર્યોને માટે બચશે, તેનો સહજ અંદાજ કાઢી શકાય છે. વીસ વર્ષની ઉંમરમાં દરેક નોજવાનને દાઢી બનાવવાની જરૂર પડે છે. ૭૦ વર્ષ સુધી આયુષ્ય ભોગવનાર વ્યક્તિ જો દરરોજ ૩૦ મિનિટ દાઢી બનાવવામાં ખર્ચે તો ૫૦ વર્ષમાં આ સમય ભેગો ગણતાં ૯૦૦૦ કલાક એટલે કે ૩૭૫ દિવસ થઈ

જાય છે. આ રીતે આપણા જીવનનો અડધાથી વધારે સમય જીવનનાં રોજિંદાં કાર્યોમાં વ્યતીત થઈ જાય છે.

મનુષ્યને યુવાવસ્થા ઈશ્વરપ્રદત્ત સમયના બહુમૂલ્ય વરદાનના રૂપમાં મળે છે. આ એ સામર્થ્ય હોય છે જેને વધુ સમય સુધી સ્થાયી બનાવવામાં આવે તથા તનમનથી ધરડા ન થઈએ તો ગણતરીના શ્વાસોવાળા આ જીવનમાં આપણે ઘણું કાર્ય કરી શકીએ છીએ. ઉદાહરણ તરીકે, જો આપણે પ્રતિદિન એક કલાક એકાગ્રતા સાથે ૨૦ પૃષ્ઠ પણ વાંચીએ તો મહિનામાં ૬૦૦ અને વર્ષભરમાં ૭૨૦૦ પૃષ્ઠનું અધ્યયન કરી શકીએ છીએ. આવી જ રીતે જો નિયમિત ૧૫ વર્ષો સુધી વાંચતા રહીએ તો આ પૃષ્ઠસંખ્યા વધીને ૧૦,૮૦૦ થઈ જાય છે. આટલાં બધાં પૃષ્ઠોમાં કેટલા બધા વિવિધ વિષયોનાં પુસ્તકોનો સમાવેશ થઈ જાય છે. જો એક જ વિષય રાખવામાં આવે તો એક દળદાર ‘એનસાયક્લોપીડિયા’ બની જાય છે અને વાંચનાર તેનો વિશેષજ્ઞ.

કોઈ દાર્શનિકે સાચું જ કહ્યું છે — મનુષ્યની સૌથી મોટી પૂંજ સમય છે. જો તેને વાપરતાં શીખી લેવામાં આવે તો તેના વડે બહુમૂલ્ય સફળતા પણ ખરીદી શકાય છે. નક્કી જે વ્યક્તિએ સમયના મૂલ્યને સમજીને પોતાના જીવનની એક-એક ક્ષણનો, એક-એક શ્વાસનો સદુપયોગ કર્યો, તેમની ગણના મહામાનવોમાં થઈ. ઇતિહાસનાં પાનાં આવા જ મહામાનવોની જીવનગાથાઓથી ભરેલાં છે.

તે દિવસોમાં સ્વતંત્રતાસંગ્રામ જોરશોરથી ચાલી રહ્યો હતો. ગાંધીજીનું અહિંસાત્મક આંદોલન આંધીની માફક દેશભરમાં ચાલી રહ્યું હતું, પરંતુ મહારાષ્ટ્રમાં લોકમાન્ય બાલ ગંગાધર તિલકના નેતૃત્વમાં તેની તીવ્રતા કંઈક વધારે ઝડપી હતી. અંગ્રેજ સરકારે તેમને બર્માની માંડલે જેલમાં નજરકેદ કર્યા હતા. આવી સ્થિતિમાં જનસંપર્ક તો શક્ય નહોતો, એટલે એમણે એકાંત સમયનો સારામાં સારો ઉપયોગ કરવા માટે ‘શ્રીમદ્ભગવદ્ગીતા રહસ્ય’ની રચના કરી નાખી. લગભગ ૯૦૦ પૃષ્ઠના આ સંપૂર્ણ ગ્રંથનું લેખન બર્માની માંડલે જેલમાં ૨ નવેમ્બર સન ૧૯૧૦થી આરંભ કરીને ૩૦ માર્ચ સન ૧૯૧૧ના દિવસે એટલે કે પાંચ મહિનામાં તેમણે પૂરું કરીને ગીતા ઉપર એક અનુપમ કૃતિ વિશ્વને



પ્રદાન કરી. આવી જ રીતે 'કેસરી' અખબારનું સંપાદન કરતાં જે થોડો-ઘણો સમય બચી જતો, તેમાં તેમણે ભારતના પ્રાચીન વૈદિક ગૌરવને વિશ્વની સમક્ષ પ્રસ્તુત કરવાના ઉદ્દેશ્યથી 'ધી ઓરિયન' એટલે કે 'વેદકાળનો નિર્ણય' નામના ગ્રંથની રચના કરી. કહેવાનો અર્થ એ જ કે સમય અને શ્રમનો યોગ્ય સમુચિત સદુપયોગ કરવામાં આવે, તો વ્યક્તિ કોઈ પણ દિશામાં શાનદાર સફળતા પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

સમય, શ્રમ તથા વિચારોનું મહત્ત્વ સમજનારી કેટલીય વ્યક્તિઓએ જેલના અંધકારપૂર્ણ, તાણભર્યા જીવનમાં સાહિત્ય, જ્ઞાન-વિજ્ઞાનના ક્ષેત્રને પ્રકાશિત કર્યું છે. જર્મનીના જાઈગોર નામના યુવાનની વાત કંઈક આ પ્રકારની છે. કોઈ એક અપરાધમાં તે પકડાઈ ગયો અને તેને કારાગારમાં નાંખી દેવામાં આવ્યો. જેલની એ એકાંત કોટડીમાં રહેતાં રહેતાં તેણે તેના સમયનો ઉપયોગ અધ્યયન-મનનમાં કર્યો અને સમય જતાં તે એક સફળ લેખક બન્યો. જેલ અધિકારીઓએ તેની લગન અને શ્રમશીલતાને ધ્યાનમાં લઈને સુવિધાઓ પ્રદાન કરી. કેટલાક સમય પછી તેની સાહિત્યિક રચના - 'ધી ફોટ્રેસ' પ્રકાશિત થઈ અને જર્મનીમાં ઘણી જ લોકપ્રિય બની. જેલમાં બંધ કેદી જાઈગાર સમયના સદુપયોગ અને પોતાની શ્રમનિષ્ઠા વડે સાહિત્ય જગતનો શિરમોર બની ગયો.

બંગાળ કેમિકલના સંસ્થાપક પી. સી. રોયનો જન્મ એક સામાન્ય પરિવારમાં થયો હતો. વારસામાં તેમને શ્રમનિષ્ઠા, બુદ્ધિચાતુર્ય અને સમયની મહત્તા મળી હતી. પારિવારિક ઉત્તરદાયિત્વો તેમજ કાર્યોમાં પૂરો સહયોગ આપતા રહીને તેઓ ઉચ્ચ શિક્ષણ મેળવવામાં સફળ રહ્યા. તેમણે સમયની એક એક ક્ષણનો સદુપયોગ કરવાનું વ્રત લીધું હતું. કલકત્તાની પ્રેસિડન્સી કોલેજમાં પ્રાધ્યાપકના પદ પર રહીને ભણાવવાની સાથેસાથે ગાંધીજીના ખાદીપ્રચારનું કાર્ય પણ કરતા હતા. આટલું બધું કરવા છતાં પણ જે થોડો સમય બચતો, તેમાં તેમણે વિશ્વવિખ્યાત ગ્રંથ - 'હિંદુ કેમેસ્ટ્રી'ની રચના કરી અને અમર થઈ ગયા.

સામાન્યક્રમમાં જોતજોતામાં જિંદગીનાં કેટલાંય વર્ષ આમ જ હસતાં-હસાવતાં, રડતાં-રડાવતાં વ્યતીત

થઈ જાય છે અને શરીરયાત્રા પૂરી કરવા સિવાય બીજું કશું જ મહત્ત્વપૂર્ણ કાર્ય થઈ શકતું નથી, પરંતુ જો દિનચર્યા બનાવીને સમયની એક એક ક્ષણનો યોગ્ય રીતે ઉપયોગ કરવાનો ક્રમ બનાવવામાં આવે, તો ઈચ્છિત દિશામાં કેટલી મોટી પ્રગતિ શક્ય બને છે. જો કોઈ વ્યક્તિ એક કલાકનો સમય અધ્યયનમાં લગાવે તો થોડાક જ દિવસોમાં કોઈ પણ વિષયમાં પ્રવીણતા પ્રાપ્ત કરી શકે છે. જર્મનીના સુપ્રસિદ્ધ વિદ્વાન એન્ડરસને દરરોજ એક કલાક અન્ય ભાષાઓ શીખવા માટે નક્કી કર્યો અને નિયમપૂર્વક તેનું પાલન કર્યું અને ત્રીસ વર્ષમાં સંસારની મુખ્ય ભાષાઓના અધિકારી વિદ્વાન બની ગયા.

આપણા દેશના મહાન સંત વિનોબા ભાવે ૨૩ ભાષાઓના વિદ્વાન હતા. આ જ્ઞાન, તેમણે પોતાના વ્યસ્ત કાર્યક્રમમાંથી થોડો સમય જ્ઞાનસંપાદન માટે નિયમિત રૂપે ફાળવીને મેળવ્યું હતું. જીવનના અંતિમ સમયમાં તેઓ ચીની ભાષા શીખતા હતા.

એવર્ડ બટલર લિટનના સાંઠમાં ગ્રંથના પ્રકાશન સમયે એક મિત્રએ જિજ્ઞાસા વ્યક્ત કરતાં તેમને પૂછ્યું, "મહાશય, આપ રાજનીતિ અને પાર્લમેન્ટનાં કાર્યોમાં આટલા વ્યસ્ત રહેવા છતાં પણ સાહિત્યની રચનાઓ કઈ રીતે કરી શકો છો?" લિટને હસતાં હસતાં કહ્યું, "મેં ત્રણ કલાકનો સમય વાંચવા-લખવા માટે નક્કી કર્યો છે. બસ, આ થોડા પરંતુ નિયમિત સમયે મને હજારો પુસ્તકો વાંચવાનું અને અનેક ગ્રંથોની રચના કરવાનું સૌભાગ્ય આપ્યું છે."

આ વિશ્વમંચ ઉપર ઉન્નતિની મહત્ત્વાકાંક્ષા રાખનાર દરેક વ્યક્તિએ સમય-સંપાદાના મહત્ત્વને જાણ્યું અને લાભ મેળવ્યો છે. સમયના એક નાનામાં નાના ઘટકનું મહત્ત્વ પણ કેટલું છે, તે આ ઘટના વાંચીને જાણી શકાય છે. યા બનાવવા માટે પાણીને ઉકળવાની રાહ જોવા માટે જેટલો સમય લાગે છે, આ નાની સરખી અવધિમાં લાંગડેલોએ 'ઈનફર્લો' નામના ગ્રંથનો અનુવાદ કરવાનું શરૂ કર્યું. નિત્ય આ કાર્ય કરતા રહી થોડા જ દિવસમાં ગ્રંથના અનુવાદનું કાર્ય પૂરું કર્યું. આવી જ રીતે મોઝાર્ટ સમયની દરેક ક્ષણનો ઉપયોગ કરવાને જીવનનો એક આદર્શ બનાવી લીધો હતો.

બીમારીની અવસ્થામાં મોત સાથે સંઘર્ષ કરતા રહી તેમણે પોતાના ગ્રંથ 'રૈક્યુમ'ની રચના કરી નાંખી. બ્રિટિશ કોમનવેલ્થ અને પ્રોટેક્ટરના મંત્રીપદની જવાબદારી સંભાળતા મિલ્ટનને જે પણ ખાલી સમય મળતો, તેમાં તેમણે 'પેરેડાઈઝ લાસ્ટ' નામના વિશ્વવિખ્યાત કાવ્યસંગ્રહની રચના કરી નાંખી. નિયમિતતાની આદત મનુષ્યને પ્રગતિના શિખરે પહોંચાડી દે છે.

જેની ઉપર સર્વસાધારણ જરા પણ ધ્યાન નથી આપતા, તે જ સમયની એક એક પળનો સદુપયોગ કરીને લોકોએ અનેકો મહત્વપૂર્ણ કાર્ય કરી બતાવ્યાં. સંયુક્ત રાષ્ટ્ર અમેરિકાના પ્રસિદ્ધ ગણિતજ્ઞ-ચાર્લ્સ ફાસ્ટ પ્રતિદિન એક કલાક ગણિતનો અભ્યાસ કરતા અને તેમનો આ કમ જીવનપર્યંત ચાલતો રહ્યો. પરિણામસ્વરૂપ તેઓ ગણિતના પ્રખ્યાત આચાર્ય બની ગયા. હેન્રી હ્વાઈટ બ્રિટિશ સેનામાં ચિકિત્સક હતા. તેઓ પોતાના ઘેરથી કાર્યાલય ચાલીને આવતા-જતા હતા. આ આવવા-જવાના સમયનો નિયમિત ઉપયોગ કરીને તેમણે ગ્રીક, ઈટાલિયન, ફ્રેંચ જેવી અનેક ભાષાઓ શીખી હતી.

મનસ્વી દૂરદર્શી હોય છે અને વિવેકવાન પણ. તેઓ જે નિર્ણય લે છે, તેને દૃઢતાપૂર્વક વળગી રહે છે. આવશ્યક સાધન એકઠાં કરવા માટે તેઓ સૂઝબૂઝનો પૂરો પ્રયોગ કરીને સમયની એક એક ક્ષણનો સદુપયોગ કરીને પોતાના સંકલ્પોને પૂરા કરે છે. વિશ્વવિખ્યાત ખગોળશાસ્ત્રી એરિંગ્મેની વાત પણ કંઈક આવી જ છે.

એરિંગ્મે એક પુસ્તકવિકેતાની દુકાને જૂનાં-ફાટેલાં પુસ્તકો સાંધવાનું કાર્ય કરતા હતા. મહેનત-મજૂરી વડે તેઓ પોતાનું તથા પોતાનાં પરિવારજનોનું ભરણપોષણ કરતા હતા. રાત્રે તેઓ તે જ દુકાનની બહાર ઓટલા ઉપર ધૂંધળા પ્રકાશમાં અધ્યયન કરતા. જ્યાં સુધી તેઓ તે દુકાનમાં કાર્યરત્ રહ્યા ત્યાં સુધી તેમનું અધ્યયન નિયમિત ચાલતું રહ્યું. સમયનો સદુપયોગ, લગન અને મહેનતની ત્રિવેણીએ પોતાનો રંગ બતાવ્યો અને એક દિવસ તેઓ વિશ્વપ્રસિદ્ધ ખગોળવેત્તા અને વિવિધ વિષયોના પ્રકાંડ વિદ્વાન થઈ ગયા.

પ્રકૃતિએ કોઈને ગરીબ-અમીર તથા વિદ્વાન-મૂઠ બનાવ્યા નથી. તેણે તો મુક્ત રીતે સૌની આગળ પોતાનો

અમૂલ્ય વૈભવ લુંટાવ્યો છે. શ્રમ કરવાનું સામર્થ્ય તથા સમયનું અનુદાન — આ બે અસ્ત્રો વડે સુસજ્જિત કરીને તેણે પોતાના રાજકુમારોને જીવનના સમરાંગણમાં મસ્તક ઉપર તિલક લગાવી વિજયશ્રીને વરવા મોકલ્યા છે.

સમયસંપત્તિ ધન કરતાં પણ અધિક મહત્વપૂર્ણ છે. એટલા માટે વિવેકશીલ વ્યક્તિ તેનું પણ તેવી જ રીતે બજેટ બનાવે છે, સમયસારણી બનાવે છે, જેમ કોઈ સમજદાર વ્યક્તિ બજેટ બનાવીને પૈસા-પૈસાનો હિસાબ રાખીને જરૂરિયાત પ્રમાણે ખર્ચ કરે છે. આખા દિવસના ચોવીસ કલાકમાંથી કયા સમયથી કયા સમય સુધી શું-શું કાર્ય થઈ શકશે, તે પ્રકારનું ટાઈમટેબલ બનાવીને તેને અનુસરીને સમયનો સદુપયોગ તો થાય જ છે, ગુણાત્મક રૂપથી પણ કાર્ય વધારે અને સારું થાય છે. સાથેસાથે જીવનમાં સરસતા બની રહે છે. જેઓ તેનું વિભાજન નથી કરતા, તેઓ દિનભર ધાંચીના બળદની માફક ચાલતા ભલે હોય, ઓછું જ કાર્ય કરી શકે છે અને પરિણામસ્વરૂપ ખીજ, માનસિક થાક, અરૂચિ તેમજ નિરાશા જ હાથ આવે છે. સમયનું વિભાજન થઈ જવાથી કામ કરવા તથા વિશ્રામ કરવામાં સામંજસ્ય બની રહે છે.

મનુષ્યનો જીવનકાળ ઈશ્વરે નિર્ધારિત કરીને તેને ગણતરીપૂર્વકના શ્વાસો પ્રદાન કર્યા છે. પોતાની આ અમૂલ્ય સંપદાઓ-સમય અને શ્વાસના મહત્વને સમજીને વિવેકપૂર્ણ ઢંગથી ખર્ચ કરીને આપણે આપણા જીવનને એવી જ રીતે સફળ અને સાર્થક બનાવી શકીએ છીએ જે રીતે મહામાનવોએ આનો સદુપયોગ કરીને પોતાને ધન્ય બનાવ્યા. તેમનાં પદચિહ્ન આજે પણ આપણો પથ-પ્રદર્શિત કરી રહ્યાં છે, જેના પર ચાલીને આપણે આપણો જ નહીં, સમાજનો ઉદ્ધાર પણ કરી શકીએ છીએ.

જેઓ કાયા, મન, વાણીથી સર્વદા પવિત્ર છે; જેઓનો પ્રેમ પ્રબળ છે, તેમના ઉપર જ ભગવાનની કૃપા ઊતરે છે. તેમ છતાં ભગવાન પ્રકૃતિના સર્વ નિયમોથી બહાર છે. તેઓ કોઈ પણ નીતિ-નિયમને વશ નથી.

## અનીતિથી મળેલી સફળતા કરતાં નીતિ પર ચાલતાં મળેલી નિષ્ફળતાને માથે ચઢાવીશું

લોકોની દૃષ્ટિએ સફળતાનું જ મૂલ્ય છે. જે સફળ થાય છે તેની જ પ્રશંસા કરવામાં આવે છે. સફળતા નીતિપૂર્વક મેળવી છે કે અનીતિપૂર્વક મેળવી છે તે કોઈ જોતું નથી. જૂઠા, બેઈમાન, દગાબાજ, ચોર અને લુટારાઓ પણ ઘણું ધન કમાઈ શકે છે, કોઈ ચાલાકીથી કોઈ મોટું પદ કે ગૌરવ પણ પ્રાપ્ત કરી શકે છે. તમે તો ફક્ત કમાણી અને વિભૂતિ જોઈને જ તેની પ્રશંસા કરવા લાગી જાવ છો અને સમર્થન પણ કરો છો, પરંતુ આ રીત વાજબી છે કે કેમ તે પણ વિચારવું જોઈએ. સફળતા કરતાં નીતિ શ્રેષ્ઠ છે. નીતિ પર ચાલતાં જો પરિસ્થિતિ મુજબ અસફળતા મળે તો એ પણ ઓછા ગૌરવની વાત નથી. નીતિનું મહત્ત્વ સ્થાયી છે અને સફળતાનું અસ્થાયી છે. સફળતા ન મળવાથી ભૌતિક જીવનની પ્રગતિમાં થોડી અગવડ રહી શકે છે, પરંતુ નીતિનો ત્યાગ કરવાથી તો લોક, પરલોક, આત્મસંતોષ, ચરિત્ર, ધર્મ, કર્તવ્ય અને લોકહિત બધું જ નષ્ટ થઈ જાય છે. ઈસુએ ક્રોસ પર ચઢીને પરાજયનો સ્વીકાર કર્યો, પણ નીતિનો પરિત્યાગ ન કર્યો. શિવાજી, રાણા પ્રતાપ, બંદા બૈરાગી, ગુરુ ગોવિંદસિંહ, લક્ષ્મીબાઈ, સુભાષચંદ્ર બોઝ વગેરેને પરાજય મળ્યો તો પણ તેમનો પરાજય વિજય કરતાં વધુ મહત્ત્વપૂર્ણ હતો. ધર્મ અને સદાચાર પર દૃઢ રહેનારાઓ સફળતામાં નહિ, કર્તવ્યપાલનમાં પ્રસન્નતાનો અનુભવ કરે છે અને એ દૃઢતાને સ્થિર રાખવામાં એક મોટી સફળતા માને છે. અનીતિ અને નિષ્ફળતા બેમાંથી જો એકને પસંદ કરવી હોય તો નિષ્ફળતાને જ પસંદ કરવી જોઈએ, અનીતિને નહીં. તાત્કાલિક સફળતા પ્રાપ્ત કરવાના લોભમાં અનીતિના માર્ગ પર ચાલી નીકળવું તે એવી મોટી ભૂલ છે કે જેને માટે હમેશાં પશ્ચાત્તાપ જ કરવો પડે છે.

વાસ્તવમાં નીતિનો માર્ગ છોડીને કોઈ માનવને

શોભે એવા સારા ઉદ્દેશ્યની પૂર્તિ કરી શકાતી નથી. મનુષ્યતા ખોઈને મેળવેલી સફળતા ઓછામાં ઓછું મનુષ્ય કહેવડાવવામાં ગૌરવનો અનુભવ કરનાર માટે ખુશીની વાત નથી. કોઈ વ્યક્તિ જો ઉપરથી નીચે જલદી પહોંચવાની ઉતાવળમાં સીધી જ કૂદીને હાથપગ તોડી લે તો એ જલદી પહોંચવામાં સફળ થઈ એમ કોઈ કહેશે નહિ. આના કરતાં થોડું મોડું થાય તો પણ ચાલે. માનવીય નૈતિકતાનો સ્તર અવગણીને કોઈ એક વિષયમાં સફળતાની લાલસા ઉપર્યુક્ત પ્રસંગ જેવી વિડંબના જ છે. દરેક વિચારશીલ મનુષ્યે આનાથી સાવધ રહીને નીતિનો માર્ગ અપનાવી મનુષ્યતાને અનુરૂપ વાસ્તવિક સફળતા પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ.

છોડના મૂળમાં પાણી મળતું રહે તો એ વધતું જ જશે. અનીતિનું પોષણ થતું રહે તો એ બેફામ વધતી રહેશે. જેઓ અન્યાય સહન કરે છે તેમનાથી અન્યાયયુક્ત આચરણ કરનારાઓને પોષણ મળે છે. અન્યાયાર સહન કરનાર ચૂપચાપ બધું જ સહન કરી લે છે એ સમજી અત્યાચારીની હિંમત વધી જાય છે અને તે વધુ ઉત્સાહથી દુરાચાર કરવા માટે તૈયાર થઈ જાય છે. અન્યાય સહી લેવો તે આપણા જેવા અન્ય અસંખ્યોને એવું જ દુઃખ સહન કરવા માટેની પરિસ્થિતિઓ પેદા કરવા જેવું છે. અનીતિ સહન કરવાથી આતતાયીઓને પ્રોત્સાહન મળે છે.

અનીતિને કારણે બીજાઓને પીડાતા જોઈ કેટલાય લોકો વિચારે છે કે જેના પર વીતે એ ભોગવશે. આપણે નકામી મુસીબત કેમ માથે લઈએ. એકની સતામણી થતી રહે છે અને પાડોશી ચૂપચાપ જોતો રહે છે. દુષ્ટ લોકો આપણને પણ સતાવે નહિ એ વિચારીને તે તરફ જોતા નથી અને ઉદંડ લોકોને ઉદંડતા વર્તવામાં કોઈ મુશ્કેલી નડતી નથી. ચાર બદમાશ સો માણસોની



ભીડમાં ધૂસીને ખુલ્લા બજારમાં એક-બે જણાને ચાકુ મારી શકે છે. આખી ભીડ તમાશો જોશે, આંખો ફેરવી લેશે અથવા ભાગી જશે. આપણે પણ એમની લપેટમાં આવી ન જઈએ એ ભયથી ચાર દુષ્ટોને રોકવાનું કે પકડવાનું સાહસ કોઈ કરશે નહિ. આ જાતીય દુર્બળતા જાણી લઈ અચારનવાર અપરાધ, ચોરી, હત્યા, લૂંટ, ખૂન, બળાત્કાર વગેરેની ઘટનાઓ બનતી રહે છે. આ ઘટનાઓના જાણકાર, સંબંધિત અને જેઓને બધી જ ખબર હોય એવા લોકો સાક્ષી સુધ્ધાં આપવા જતા નથી અને આતંકવાદીઓ કોર્ટમાંથી છૂટી જાય છે અને ફરીથી બમણા જોશથી સામાન્ય જનતાને આતંકિત કરે છે. એક-એક કરીને વિશાળ જનસમૂહને થોડા દુષ્ટ લોકો સતાવતા રહે છે. લોકો ભયભીત, આતંકિત અને પીડિત રહે છે, પરંતુ કશું જ કરી શકતા નથી. મનમાં ને મનમાં ચડભડતા રહે છે. વિશાળ જનસમૂહ નિર્બળ કહેવાય અને થોડાક દુષ્ટ અને દુરાચારીઓ નિર્ભય બની ત્રાસ આપતા રહે, આતંકિત કરતા રહે એ કોઈપણ દેશની જનતા માટે, સામાજિકતા માટે ભારે કલંક છે. એનાથી એ વર્ગની કાયરતા, નપુંસકતા, ડરપોકપણું અને નિર્જીવતા જ સિદ્ધ થાય છે. આવા વર્ગને પુરુષ કહેવડાવવાનો અધિકાર નથી. પુરુષાર્થ કરનારને, સાહસ અને શૌર્ય રાખનારને પુરુષ કહેવાય છે. જે અનીતિનો વિરોધ કરી શકતો નથી તેને નપુંસક, નિર્જીવ અને અર્ધમૃત પણ કહેવો જોઈએ. આ સ્થિતિ આપણા માટે ખૂબ જ શરમજનક છે.

આપણને એક-એક કરીને સતાવવામાં આવે છે, એનું કારણ એક જ છે કે સામૂહિક વિરોધની ક્ષમતા ખોવાઈ ગઈ છે. તેને જગાડવી જોઈએ. આજે એક પર જે વીતી રહ્યું છે તે કાલે આપણા પર પણ વીતી શકે છે. બીજા પર થતા અત્યાચારનો વિરોધ આપણે નહિ કરીએ તો આપણી સહાયતા કરવા માટે કોઈ શું કામ આવે ? આ વિચારીને વ્યક્તિગત સુરક્ષાની ચપેટમાં આપણને પણ ઈજા થાય, આર્થિક તથા બીજા પ્રકારનું નુકસાન ભોગવવું પડે અને આને મનુષ્યતાની જવાબદારીનું મૂલ્ય

સમજીને ચૂકવવું જોઈએ. એને સહન કરવું જ જોઈએ. શૂરવીરોને આઘાત સહન કરવાનો જ પુરસ્કાર મળે છે અને તેઓ આ આધાર પર જ લોકશ્રદ્ધા મેળવે છે.

લોકશ્રદ્ધાના હકદાર ત્રણ જ છે (૧) સંત, (૨) સુધારક, (૩) શહીદ. જેમણે પોતાના આચરણ, વિચારો અને ભાવનાઓમાં આદર્શવાદ તથા ઉત્કૃષ્ટતાનો સમાવેશ કર્યો છે, તેઓ સંત છે. ખરાબ પરિસ્થિતિઓને બદલીને જેઓ સુવ્યવસ્થા પેદા કરવામાં લાગી ગયા છે, અયોગ્યના સ્થાને યોગ્યની સ્થાપના કરી રહ્યા છે, તેઓ સુધારક છે. અન્યાય સાથે લડવામાં જેમણે આઘાત સહ્યા અને હસતાં હસતાં બરબાદીને માથે ચડાવી, તેઓ શહીદ છે. આવા મહામાનવો પ્રત્યે મનુષ્યતા હમેશાં કૃતજ્ઞ રહી છે અને ઈતિહાસ એમનું હમેશાં અભિવાદન કરતો રહ્યો છે. આપત્તિ ભલે સહન કરવી પડે પણ આ ગૌરવથી જે ગૌરવાન્વિત થઈ શકતો હોય તેણે પોતાને ભાગ્યશાળી જ માનવો જોઈએ. આપણે લોકોના મનમાં અનીતિનો સામૂહિક વિરોધ કરવાની પ્રવૃત્તિ જાગૃત કરવી જોઈએ અને આ સંદર્ભમાં જેમણે કષ્ટ વેઠ્યું હોય, સાહસ બતાવ્યું હોય, ત્યાગ કર્યો હોય તેમનો ભાવભર્યો સાર્વજનિક સત્કાર કરવો જોઈએ, જેથી બીજાઓને પણ એવું પ્રોત્સાહન મળે અને જનજીવનમાં અનીતિ સામે લડવાનો ઉત્સાહ પેદા થાય.

આપણને ઘણીવાર એવી વાત માનવા અને એવાં કામો કરવા માટે લાચાર કરવામાં આવે છે કે આપણો આત્મા તેમનો સ્વીકાર કરવાની ના કહે છે, તેમ છતાં આપણે દબાણમાં આવી જઈએ છીએ અને ઈન્કાર કરી શકતા નથી. ઈચ્છા ન હોવા છતાં પણ એ દબાણમાં આવીને એવું કરવા લાગીએ છીએ, જે ન કરવું જોઈએ. આવાં દબાણોમાં મિત્રો કે વડીલોનો આગ્રહ એટલો બધો હોય છે કે ગુણદોષનું ધ્યાન રાખનાર મૂંઝવણમાં પડી જાય છે. શું કરે, શું ન કરે ? કશું જ સમજાતું નથી. કમજોર પ્રકૃતિના લોકો મોટેભાગે આવા સમયે ના કહી શકતા નથી અને ઈચ્છા ન હોવા છતાં પણ એવું કરવા લાગે છે. આવી ખરાબ સ્થિતિમાં સાહસથી ઈન્કાર કરી

દેવો જોઈએ. આપણે જેને ખરાબ સમજીએ છીએ તેનો સ્વીકાર ન કરવો તે સત્યાગ્રહ છે અને એ કોઈપણ પ્રિયજન, સંબંધી કે વડીલ સાથે કરી શકાય છે. એમાં જરાપણ અનુચિત કે અધર્મ નથી. આવાં ઉદાહરણો ઈતિહાસમાં ડગલે ને પગલે ભર્યાં છે. પ્રહ્લાદ, ભરત, વિભીષણ, બલિ વગેરેની અવજ્ઞા પ્રખ્યાત છે. અર્જુનને ગુરુજનો સાથે લડવું પડ્યું હતું. મીરાએ પતિનું કહ્યું માન્યું નહોતું. મોહનસ્ત વાલીઓ પોતાનાં બાળકોને અનેક પ્રકારનાં કુકૃત્યો કરવા માટે લાચાર કરે છે. બેઈમાનીનો ધંધો કરનાર વડીલો પોતાનાં બાળકો પાસે પણ એ જ કરાવે છે. પોતાની મૂઢતા અને રૂઢિવાદિતાની રીતિ-નીતિ અપનાવી લેવા માટે દબાણ કરે છે. ન માને તો નારાજ થાય છે, અવજ્ઞાનો આરોપ લગાડે છે, આવી સ્થિતિમાં મૂંઝાઈ જવાની જરૂર નથી. ફક્ત યોગ્ય હોય તેનો જ સ્વીકાર કરવામાં આવે, પછી ભલે ને કોઈના પણ પક્ષમાં હોય. એવો આદર્શ રહેવો જોઈએ. અયોગ્યનો દરેક હાલતમાં અસ્વીકાર થવો જોઈએ, ભલે તેના માટે કોઈએ પણ ગમે તેટલું દબાણ કેમ ન કર્યું હોય. આજની સામાજિક કુરીતોનું આંધળું અનુકરણ કરવામાં જૂની પેઢી જ મોખરે છે. બાળકોનાં વહેલાં લગ્નો કરી તેમને સ્વાસ્થ્ય તથા શિક્ષણથી વંચિત રાખવાં એ તેમનો મિથ્યા મોહ જ છે. આવા પ્રસંગે નમ્રતાથી પોતાની હઠ કે અસહમતિ વ્યક્ત કરી શકાય છે. ખર્ચાળ લગ્ન કોઈપણ શરતે અમને સ્વીકાર્ય નથી એવું સ્પષ્ટ શબ્દોમાં દઢતાપૂર્વક કહી દેવામાં આવે. લગ્ન કરવાનું હોય ત્યારે દહેજ વગર, આભૂષણો કે ધૂમધામ વિના જ લગ્ન કરીશું. દેખીતી રીતે આ અવજ્ઞા લાગે છે, પરંતુ એમાં દરેકનું કેવળ હિત જ સમાયેલું છે. તેથી ખોટું લાગવા છતાં કડવી દવાની જેમ આ અવજ્ઞા સૌને માટે લાભદાયક છે. આથી તેને કોઈ રીતે અનુચિત કે અધર્મ કહી શકાય નહીં.

મિત્રતાના બહાને લોકો સિગારેટ, શરાબ, જુગાર, સિનેમા વગેરેના કુમાર્ગ પર લઈ જવા ઇચ્છે છે. આવા પ્રસંગોએ પણ પોતાની અસહમતિ સ્પષ્ટ

અને કડક શબ્દોમાં વ્યક્ત કરી શકાય છે. મિત્રને કુમાર્ગથી છોડાવવો તે મિત્રતા છે, પથભ્રષ્ટ કરવા માટે ઘસડીને લઈ જવામાં મિત્રતા નથી. આ જ રીતે કર્જ માંગનારાઓ, ભીખ માટે અડી જનારાઓ, સ્વાર્થ માટે અયોગ્ય કાર્ય કરાવવા માટે દબાણ કરનારાઓ અને અનીતિનો વિરોધ ન કરી ચૂપ રહેવાનો આગ્રહ કરનારા લોકો અવારનવાર સામે આવતા રહે છે અને પોતાના તર્કો અને પ્રતિભાનો પ્રયોગ એવી ચતુરતાથી કરે છે કે અનિચ્છા હોવા છતાં પણ આપણે તેમના પ્રભાવમાં આવીને એવું જ કરવા માટે લાચાર થઈ જઈએ છીએ. આવા પ્રસંગોએ આપણું સાહસ એટલું પ્રખર હોવું જોઈએ કે નમ્ર છતાં સ્પષ્ટ શબ્દોમાં ઈન્કાર કરી શકાય. ઈન્કાર, અસહયોગ, વિરોધ અને સંઘર્ષ આ ચાર શસ્ત્રોથી આપણે અનીતિ અને અવિવેકનો સામનો કરી શકીએ છીએ. સત્ય અને ન્યાય માટે આપણે સાહસી શૂરવીર યોદ્ધાની જેમ આ શસ્ત્રોનો પ્રયોગ પણ કરતા રહેવું જોઈએ.

## આ સૂચનથી પણ લાભ ઉઠાવો

અજાણી વ્યક્તિને શ્રીરામ ઝોલા પુસ્તકાલયનો સભ્ય બનવા માટે કહીએ તો સમાજના પ્રદૂષિત વાતાવરણને લીધે એ વિશ્વાસ થતો નથી કે તમે એને દર મહિને પુસ્તક બદલીને આપશો. આ સમસ્યાનું સમાધાન અમારા એક ભાઈ જે. પી. ગુપ્તાએ મોકલ્યું છે. તમે ૮ પૌંકેટ બુકનો સેટ એમને ફક્ત એક રૂપિયો લઈને આપી દો અને આ રીતે દર મહિને ૮ પુસ્તકોનો સેટ બદલીને આપતા રહો અને એક રૂપિયો લેતા રહો. આનાથી તમારી પ્રમાણિકતા પર એને વિશ્વાસ બેસી જશે.

## પોતાને ઓળખો

દૃઢ નિશ્ચયથી અનુભવ કરો કે તમે અમૃતપુત્ર કે પુત્રી છો, તમે માનવ છો. પરમેશ્વરની કે બ્રહ્મની એક સર્વશ્રેષ્ઠ કૃતિ છો. બાઈબલ, ભારતીય સંસ્કૃતિ તથા વિશ્વની બધી જ મુખ્ય વિચારધારાઓ માને છે કે મનુષ્ય સૃષ્ટિનું એક સર્વોત્કૃષ્ટ પ્રાણી છે. આપણે બધાં પોતે આપણી નજર સમક્ષ પણ જોઈએ છીએ કે આ માનવશરીરમાં અસીમ શક્તિઓનો ખજાનો છે. એમાં પ્રકૃતિના બધા ભેદોને સમજવાની તથા તેમનાં કારણોની જાણકારી પ્રાપ્ત કરીને, સૌના કલ્યાણ માટે ઉપયોગ કરવાની ક્ષમતા છે. એમાં બુદ્ધિ છે, વિવેક છે, જેથી આ પાંચેય તત્ત્વો — પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, વાયુ અને આકાશ તથા અન્ય બધા જડ પદાર્થો તથા ચેતન પ્રાણીઓના ગુણ, કર્મ તથા સ્વભાવને સારી રીતે સમજીને સૌના કલ્યાણ માટે તેનો પોતે ઉપયોગ કરી શકે છે અને બ્રીજાઓને તેવું કરવાની પ્રેરણા આપી શકે છે.

આપણે જોઈએ છીએ કે મનુષ્ય પોતાની સૂઝબૂઝથી મોટી અને ભીષણ નદીઓ પર પુલ કે બંધ બનાવીને, તેમને ખેતીલાયક જમીન નષ્ટ થવામાંથી રોકીને, તેમના દ્વારા ખેતીના વિસ્તારમાં સિંચાઈ કરીને ખાદ્યપદાર્થોનું તથા અનેકાનેક કાર્ય કરવા માટે વિદ્યુતશક્તિનું ઉત્પાદન કરી શકે છે. નરભક્ષી હિંસક પશુઓને પાંજરામાં બંધ કરીને તેમની પાસેથી પોતાની ઈચ્છા મુજબનાં કાર્યો કરાવી શકે છે. હજારો કિલોમીટર દૂર બેઠેલા મનુષ્યને જોઈ શકે છે, તેની વાત સાંભળી શકે છે અને પોતાની વાત સંભળાવી શકે છે. સમુદ્રની અંદર શું છે, ઉપર આકાશમાં શું છે તે જાણી શકે છે અને સૌના કલ્યાણ માટે તેનો ઉપયોગ કરી શકે છે. સાધના કરવાથી એ માછલીની જેમ પાણી પર તરી શકે છે તથા એક પંખીની જેમ આકાશમાં ઊડી શકે છે. મનુષ્ય માટે કશું જ અશક્ય નથી એમ કહી શકાય છે.

આપણે જોઈએ છીએ કે દરેક સામાન્ય મનુષ્ય

પોતાની અસીમ શક્તિઓને ભૂલી ગયો છે અથવા તેમના પર પડદો પડી ગયો છે. તેની પાસે અસીમ શક્તિઓ હોવા છતાં પણ તેનો ઉપયોગ કરી શકતો નથી, એ માનસિક સંકીર્ણતામાંથી પેદા થયેલ ભુરાઈઓ પ્રત્યે, પોતાનાં કર્તવ્યો પ્રત્યે ઉદાસીનતા અને અંધવિશ્વાસ વગેરેમાં ફસાઈને દિશાવિહીન થઈ ગયો છે.

જો આપણે નિષ્પક્ષ થઈને તટસ્થ ભાવથી વિચારીએ અને એનાં કારણોને સમજવાનો પ્રયત્ન કરીએ તો આપણને એ સમજવામાં જરા પણ મુશ્કેલી નહિ પડે કે સૃષ્ટિકર્તા તથા સંચાલક પરમેશ્વરે પોતાની સર્વશ્રેષ્ઠ કૃતિ મનુષ્યની રચના પોતાના સાકાર પ્રતિનિધિના રૂપમાં કરી છે કે કોઈપણ ભેદભાવ વિના સમાનરૂપથી સૌના કલ્યાણ માટે કાર્ય કરે અને સૌને પ્રેમ, સુખ, શાંતિનો સંદેશ આપે, પરંતુ અજ્ઞાનવશ મનુષ્ય માનસિક સંકુચિતતામાં ફસાઈને ઊંચનીચ, પોતાનું-પારકું, સારું-ખરાબ વગેરે ભાવનાઓમાં ફસાઈ ગયો, જેથી તેની એ બધી ક્ષમતાઓ પર પડદો પડી ગયો. તેની અંદર આ બધી શક્તિઓ હોવા છતાં તેમનો ઉપયોગ કરી શકતો નથી. જેમ આપણે જોઈએ છીએ કે આકાશમાં સૂર્ય છે, પરંતુ જ્યારે એ વાદળોમાં ઢંકાઈ જાય છે ત્યારે દેખાતો નથી.

**તમારે આ સારી રીતે સમજવાનું છે :**

૧. સંપૂર્ણ જીવનશક્તિ, જ્ઞાન તથા આનંદનો સ્ત્રોત સ્વયં તમારી અંદર છે. પોતાની જાતને તથા અન્ય સૌને પરમ આનંદમય, શક્તિસંપન્ન, જ્ઞાનસાગર ભગવાનનો આજ્ઞાકારી, ક્રિયાશીલ, વિવેક અને બુદ્ધિયુક્ત પરમપ્રિય લાડકો પુત્ર કે પુત્રીનો અનુભવ કરી સૌને પ્રેમ, સુખ અને શાંતિનો સંદેશ આપો.

૨. જ્યારે આપણે કોઈ સાથે દ્વેષ કે ઘૃણા કરીએ છીએ, કોઈને કષ્ટ આપીએ છીએ, ખોટું બોલીએ છીએ,



કોઈને અપશબ્દો કહીએ છીએ ત્યારે આપણી અંદર આ શક્તિઓ રહેતી નથી. આપણે એમનો ઉપયોગ કરી શકતા નથી. આપણે જ્યારે આવાં અનૈતિક કાર્યો કરીએ છીએ, તે જ ક્ષણે આપણા શરીરમાં રક્તસંચાર, પાચનક્રિયા વગેરેમાં ગરબડ પેદા થાય છે અને આપણે રોગગ્રસ્ત બની જઈએ છીએ. આપણા રોગોનાં કારણો આપણાં પોતાનાં જ દુષ્કર્મો છે.

૩. સૌ પ્રત્યે પ્રેમભાવના રાખવાથી સુખશાંતિ તથા આનંદનો અનુભવ કરવાથી આપણી અંદર સ્થિર શક્તિઓનો વિકાસ થાય છે, આ શક્તિઓ જાગૃત થાય છે, આપણે સમાજ તથા રાષ્ટ્ર પાસેથી સહયોગ પ્રાપ્ત કરવાલાયક બનીએ છીએ. આપણે પોતાની નિરાશા અને આળસનો ત્યાગ કરીને સમાજકલ્યાણ માટે કાર્ય કરવા યોગ્ય બનીએ છીએ.

૪. આપણે અનુશાસનમાં રહીને, શ્રમપ્રિય બનીને ખૂબ ઉત્સાહ અને ઉમંગથી ભરપૂર આનંદનો અનુભવ કરતાં પ્રાણીમાત્ર પ્રત્યે પોતાનાં કર્તવ્યોનું પાલન કરવાલાયક બનીએ છીએ, આપણે પોતાના હૃદયમાં કોઈના પ્રત્યે પણ કામ, ક્રોધ, લોભ વગેરેની ભાવના ન રાખીને જ આપણામાં આ શક્તિઓનો વિકાસ કરી શકીએ છીએ.

૫. આપણે પોતાની સંપત્તિને ન્યાયપૂર્ણ રીતે વધારવા તથા સુરક્ષિત કરવાની અવશ્ય કામના કરીએ, પરંતુ સંપત્તિને વ્યક્તિગત ન સમજતાં તેનો ઉપયોગ રાષ્ટ્રકલ્યાણ માટે, દયા અને કૃપાથી, અભાવગ્રસ્ત લોકોને શિક્ષિત બનાવી ઊંચે ઉઠાવવા માટે કરીએ.

૬. માનવજીવન એક નાટક છે, આપણે કામ અને ક્રોધનું પ્રદર્શન બીજા લોકોને શિક્ષિત કરવા માટે ભલે કરીએ, પરંતુ આપણા હૃદયમાં સૌ પ્રત્યે પ્રેમ અને સદ્ભાવનો સાગર ઉમટવો જોઈએ.

૭. પ્રાચીનકાળથી આપણી સંસ્કૃતિમાં નાટકનું ખૂબ મહત્વ છે. રામાયણ, મહાભારત વગેરેનાં નાટકો હજારો વર્ષોથી ભજવાતાં રહ્યાં છે. જેમાં અભિનેતા પ્રેમ, સદ્ભાવ, અહિંસા વગેરે તથા કામ, ક્રોધ, હિંસા

વગેરેનું પ્રદર્શન ખૂબ જ કુશળતાથી કરે છે, પરંતુ તેમના હૃદયમાં સંપૂર્ણ સંતુલન તથા શાંતિ હોય છે. આનાથી શરીર પર કોઈ ખરાબ પ્રભાવ પડતો નથી. આપણે પોતાના વિદ્યાર્થી/વિદ્યાર્થિનીઓમાં એ યોગ્યતાનો વિકાસ કરીએ કે તેઓ લોકહિતમાં આ ભાવનાઓનું પ્રદર્શન કરવા છતાં પોતાને એનાથી અળગા રાખી શકે. નાટક ભજવવું એ પણ એક મહત્વપૂર્ણ કળા છે.

૮. ગરીબાઈનું સ્થાયી સમાધાન — એમાં જરાય શંકા નથી કે ભૂખ્યાને અન્ન અને વસ્ત્રહીનને વસ્ત્ર આપવું દરેક વ્યક્તિનું કર્તવ્ય છે, ધર્મ છે, પરંતુ આ સમસ્યાનું સ્થાયી સમાધાન નથી, કેમ કે અત્યારે એને અન્ન ખવડાવી દઈશું, પાંચ-છ કલાક પછી તેની સ્થિતિ ફરીથી હતી એવી જ થઈ જશે. અમુક હદ સુધી આ અકર્મણ્યતાને પણ પ્રોત્સાહન આપે છે. તેના કરતાં એ સારું છે કે આપણે ભૂખ્યાને ભોજન ખવડાવી, તેને શિક્ષણ આપી અને સગવડો આપીને એ પોતે પોતાના પગ પર ઊભો રહી બીજાઓને પણ સહારો આપવા યોગ્ય થઈ જાય એટલો યોગ્ય બનાવી દઈએ.

૯. જીવનની સમસ્યાઓ સાથે આપણે કુશળતાથી સંઘર્ષ કરવાનો છે. સંઘર્ષ કરતા રહેવા છતાં પોતાને પૂર્ણપણે સંતુલિત રાખવાના છે. આપણે સારી રીતે સમજવાનું છે કે જીવનમાં આ સમસ્યાઓ અનિવાર્ય છે. એ કષ્ટ આપવા માટે નથી, એ આપણી બુદ્ધિની અને યોગ્યતાની પરીક્ષા લઈ આપણને વધુ યોગ્ય બનાવવા માટે છે. દાખલા તરીકે બધાં નાનાં મોટાં પ્રાણીઓ પોતાની ભૂખ સંતોષવામાં લાગેલાં છે. ખેતીક્ષેત્રનું નિર્માણ, સિંચાઈની યોજનાઓ વગેરે બધી આ સમસ્યાની પૂર્તિ માટે છે. આપણે જોઈએ છીએ કે એક દિવસ જો ભૂખ ન લાગે તો ભૂખ માટેની દવા ખાઈએ છીએ. આ ભૂખ જ આપણા જીવનનો, આપણા રક્તસંચાર તથા પાચનતંત્રનો આધાર છે. જીવનની બધી સમસ્યાઓ જીવનનો આધાર છે. સમસ્યાઓ વિનાનું નિષ્ક્રિય જીવન ભાર છે, અર્થહીન છે.

૧૦. આપણે ડંબેલ્સ, મગદળ વગેરે લાવીએ

છીએ, વ્યાયામ કરીએ છીએ, કબડી, ફૂટબોલ, હોકી રમીએ છીએ, પરસેવાથી રેબઝેબ થઈએ છીએ, થાકી જઈએ છીએ. ક્યારેક કોઈ ભયંકર ઘા પણ લાગી શકે છે, શું આ બધું આપણા માટે દુઃખનું કારણ છે? કદાપિ નહીં, આ આપણા માટે પરમ આવશ્યક છે. એનાથી આપણું શરીર પુષ્ટ થાય છે, આપણી બુદ્ધિ તીવ્ર બને છે. આપણે સંઘર્ષ કરવાનું શીખીએ છીએ. એના વગર કોઈ ખેલ શક્ય જ નથી. રામાયણમાંથી જો કેંકેયી અને રાવણનો પ્રસંગ કાપી નાંખવામાં આવે તો આખા રામાયણનું મહત્ત્વ સમાપ્ત થઈ જાય છે. રામને મહાન બનાવનાર આ બે જ વ્યક્તિ છે. આપણે આનંદનો અને પ્રસન્નતાનો અનુભવ કરી હૃદયમાં વિરોધીઓ પ્રત્યે પણ પ્રેમ અને સદ્ભાવ રાખી રમતની ભાવનાથી યુદ્ધ કરવાનું છે. પોતાને તથા પોતાના વિરોધીઓને પણ એક વિશાળ નાટકના કલાકાર સમજી પ્રેમ, ઘૃણા, ક્રોધ વગેરેનું પ્રદર્શન કરવા છતાં કુશળતાથી યુદ્ધ કરી તેમના પર વિજય પ્રાપ્ત કરવાનો છે. ક્રોધ કરતી વખતે તથા તીક્ષ્ણ બાણોથી પ્રહાર કરતી વખતે પણ તમારા હૃદયમાં તેમના પ્રત્યે પ્રેમ અને સદ્ભાવનો સમુદ્ર છલકાવો જોઈએ.

૧૧. આપણે દૃઢ સંકલ્પથી પોતાના સ્વાર્થનો ત્યાગ કરી કોઈ જાતના ભેદભાવ વિના પ્રાણીમાત્રના કલ્યાણ માટે કાર્ય કરવાનું છે. એનાથી ચોક્કસપણે એ પડદો દૂર થશે, આપણને પોતાની શક્તિઓની અનુભૂતિ થશે અને આપણે પ્રસન્નતાનો અનુભવ કરતાં ખૂબ સરળતાથી કાર્ય કરી શકીશું. જ્યારે આપણે કોઈ ભેદભાવ વિના પરમેશ્વર માટે કાર્ય કરીશું, તો પરમેશ્વર પોતે જ આપણી પાસેથી બધાં કાર્યો કરાવી લેશે, આપણે તો નિમિત્તમાત્ર જ બનીશું.

### લોકકલ્યાણ માટે જીવવાની કળા :

આપણા માટે એ અત્યંત જરૂરી છે કે આપણે આનંદનો અનુભવ કરતા રહી લોકકલ્યાણ અર્થે જીવન જીવવાની કળા શીખીએ. પોતાને ભગવાનનો અથવા સૃષ્ટિનો સેવક અથવા આજ્ઞાકારી પ્રતિનિધિનો અનુભવ

કરતા રહી કાર્ય કરીએ. આપણા મહાપુરુષો બીજાઓને સુખ આપવા માટે પ્રસન્નતાપૂર્વક ભારેમાં ભારે કષ્ટ સહન કરતા આવ્યા છે. બીજાઓના કલ્યાણ માટે નરકમાં જવાનું પણ પસંદ કરતા હતા, પરંતુ જ્યારે તેઓ નરકમાં જતા હતા ત્યારે નરક પણ સ્વર્ગ બની જતું હતું. તેઓ જાણતા હતા કે દુનિયામાં ગમે તેટલી બુરાઈ હોય, પરંતુ જો મનુષ્ય પોતે પોતાને સુસંસ્કારી બનાવી લે તો એ બુરાઈઓની પ્રતિક્રિયાથી એ પોતે બચી શકે છે અને બીજાઓને બચાવી શકે છે. સજ્જનતામાં એવી જ વિશેષતા છે કે તે દુર્જનોને પણ સજ્જન બનાવી શકે છે. સજ્જનતામાં એ ગુણ પણ છે કે જો કોઈ મુશ્કેલી આવી જ જાય તો સંતુલન ગુમાવ્યા વગર એક તુચ્છ વાત સમજીને વ્યક્તિ તેને હસતાં રમતાં સહન કરી લે છે.

એક જમીનદારની આંખો ત્રાંસી હતી. એને પોતાને તેની ખબર ન હતી. એક દિવસ દર્પણમાં જોયું તો આંખોની બનાવટ હાસ્યાસ્પદ જણાઈ. દર્શકને ક્રોધ દર્પણ પર આવ્યો. બીજું, ત્રીજું, ચોથું દર્પણ મંગાવ્યું, તેમ છતાં તે દોષ દર્શનનો ક્રમ બંધ ન થયો. જમીનદારે દર્પણની પ્રકૃતિનો વાંક કાઢ્યો અને પોતાના પ્રભાવ ક્ષેત્રના બધા જ દર્પણો શોધી-શોધીને નષ્ટ કરી દીધા. થોડા દિવસ સુધી જ સંતોષ રહ્યો. પછી જ્યારે લોકોને પૂછીને આ ખોટના સંબંધમાં જાણકારી પ્રાપ્ત કરી તો બધા એ દર્પણની અભિવ્યક્તિને સાચી બતાવી.

દોષ આપણામાં હોય તો આલોચકોને નિંદા કરવામાં રોકી શકાતા નથી.

## આ નુકસાનને બધા સમજીએ

જે પદાર્થોનો આપણે દરરોજ ઉપયોગ કરીએ છીએ એ પદાર્થોને કારણે આપણી પૃથ્વી સતત દૂષિત થઈ રહી છે. આપણા પર્યાવરણને જેટલો ભંય પરમાણુ બોંબના વિસ્ફોટથી છે તેટલો જ ખતરો પ્લાસ્ટિકના એરથી પણ છે. કેટલાંય સ્થળોએ લોકો પ્લાસ્ટિકના વધુ પડતા ઉપયોગના ભૂલની કિંમત ભોગવી રહ્યા છે. આવો, પ્રકૃતિના આ અનુપમ ઉપહાર પૃથ્વીને આપણે ક્યારેય દૂષિત ન કરવાનો નિશ્ચય કરીએ.

પોલીથીન થેલીઓના ઉત્પાદન, ઉપયોગ, વિતરણ, નિકાલ તથા મનુષ્ય અને પશુઓ પર તેના પ્રભાવનું વ્યાપક સર્વેક્ષણ તથા અધ્યયન કર્યા બાદ નીચે મુજબનાં તથ્યો જાણવા મળ્યાં :

દેશમાં દસહજાર એકમો પોલીથીનની થેલીઓ બનાવી રહ્યા છે. કોઈપણ એકમના ક્વોલીટી કંટ્રોલ પર ધ્યાન આપવામાં આવી રહ્યું નથી. ભારતમાં પ્લાસ્ટિકનો વપરાશ ૧૯૯૧માં ૩,૮૦,૦૦૦ ટનથી વધીને ૧૯૯૨માં ૪,૨૫,૦૦૦ ટન અને હવે એક વર્ષમાં ૩૫ ટકા વધી ગયો. વિકસિત દેશો તેમના બેકાર પ્લાસ્ટિકને આપણા દેશમાં ખપાવી રહ્યા છે. ૧૯૯૦માં ૨૦,૦૦૦ ટન, ૧૯૯૧માં ૧,૪૨,૦૦૦ ટન, ૧૯૯૨માં ૨,૦૦,૦૦૦ ટન પ્લાસ્ટિક વિકસિત દેશોમાંથી આવ્યું. આ આંકડાઓથી એ સ્પષ્ટ છે કે ભારત વિકસિત દેશોનું નુકસાનકારક પ્લાસ્ટિક ખપાવનાર એક મોટું બજાર છે.

એક કિલો વજનમાં ૮૫૦ થેલીઓ બને છે. એમની કિંમત ખૂબ જ ઓછી હોય છે. ખૂબ હલકા વજનની થેલીઓ કચરો એકઠો કરનારાઓ દ્વારા ફરીથી ઉપયોગમાં લેવા માટે ઘણી માત્રામાં એકઠી કરવામાં આવે છે. ઉપયોગ કરનારાઓ આ થેલીઓ ગમે ત્યાં ફેંકી દે છે જે કચરાના ઢગલામાં પડી રહે છે અથવા

હવામાં જ્યાં ત્યાં ઊડતી રહે છે. ૫૮ ટકા થેલીઓ દુકાનમાંથી ઘરમાં ગયા બાદ ફરીથી ઉપયોગમાં લેવાતી નથી.

૯૦ ટકા થેલીઓ પાંચમી શ્રેણીના હલકી કક્ષાના પ્લાસ્ટિકમાંથી બનાવવામાં આવે છે. પાતળી અને મુલાયમ થેલીઓ ઓછી ઘનતાવાળી પોલીએથીલીનમાંથી બનાવવામાં આવે છે. જોકે બધા પ્રકારના પ્લાસ્ટિકને વિશેષ રૂપથી ગરમ કરવામાં આવે તો ધુમાડો નીકળે છે પરંતુ મુલાયમ પ્લાસ્ટિકમાંથી કડક પ્લાસ્ટિક કરતાં વધુ ધુમાડો નીકળે છે. જે ભોજનમાં ચરબીનું પ્રમાણ વધુ હોય છે એમાં આ ધુમાડો વધુ માત્રામાં ભળી જાય છે. આ ધુમાડો પાણીને પણ પ્રદૂષિત કરે છે. આ કલોરીન પ્રદૂષણ જંગલોને પણ નુકસાન પહોંચાડે છે.

થેલીઓના નિકાલની શક્યતા ન હોવાથી આ થેલીઓ ખૂબ હલકી હોવાના કારણે આમતેમ ઊડતી રહે છે અને અંતે પાર્ક, જમીન વગેરે સ્થળોમાં માટીમાં દબાઈને છોડની વૃદ્ધિને રોકે છે. ધાસને વધવામાંથી રોકે છે.

આ થેલીઓ ખુલ્લી નાળીઓમાં વહી જાય છે અને નાળીઓના વહેતા પાણીને રોકી દે છે. ગંદું પાણી રોકવા તથા ફેલાવાથી મચ્છર, માખી તથા અન્ય નુકસાનકારક જીવાણુઓના ઉત્પાદનનું સ્થાન તૈયાર થઈ જાય છે. પાણી સડવાથી પેદા થતો મેથેનોલ ગેસ પણ ખૂબ ખતરનાક હોય છે.

પોલીથીન થેલીઓથી પ્રદૂષિત જળને કારણે જળમાં રહેતાં માછલાં વગેરે જીવ નષ્ટ થઈ રહ્યા છે. ઘરેલુ, પાલતુ, વન્ય અને જલીય જંતુઓ કચરાથી ભરેલી થેલીઓ ખાઈને મરી જાય છે.

જ્યારે પ્લાસ્ટિકને બાળવામાં આવે છે તો ઘણી



વધુ માત્રામાં ક્લોરીન, સલ્ફર ડાયોક્સાઈડ, ફાસજન, ટોલ્યુન ડાઈસોનેટ, કાર્બન મોનોક્સાઈડ, વિનાઈલ ક્લોરાઈડ તથા નાઈટ્રોજન ઓક્સાઈડ પેદા કરે છે. એનાથી આંખ અને નાકમાંથી પાણી આવવા લાગે છે, ચક્કર, શ્વાસવરોધ વગેરે મુશ્કેલીઓ થવા લાગે છે. પ્લાસ્ટિકને ક્યારેય બાળવું ન જોઈએ.

ઉપર્યુક્ત સમસ્ત સમસ્યાઓનું સમાધાન, પોલીથીન થેલીઓ તથા અન્ય પ્લાસ્ટિકની વસ્તુઓનો ઉપયોગ રોકવામાં આવે છે. આનો હાનિરહિત વિકલ્પ શોધવાનો વૈજ્ઞાનિકોનો પ્રયાસ હોવો જોઈએ. થેલીઓના સ્થાન પર કેનવાસ, કાગળ અથવા કપડાંની થેલીઓનો ઉપયોગ કરવો જોઈએ. દુકાનદારો પાસેથી આવી થેલીઓમાં સામાન લેવો નહિ. સરકારે પાંચમા ગ્રેડની પ્લાસ્ટિકની વસ્તુઓ પર પ્રતિબંધ લગાડ્યો છે, પરંતુ પ્લાસ્ટિકની થેલીઓ પર પૂર્ણ પ્રતિબંધ સમયની માગ છે. સ્વયંસેવી સંસ્થાઓ અને મીડિયા દ્વારા ખાવાની વસ્તુઓ માટે પ્લાસ્ટિકની થેલીઓના ઉપયોગનો વ્યાપક વિરોધ તથા પ્રચાર થવો જોઈએ. કુટુંબમાં મહિલાઓ, પાડોશીઓ, સંબંધીઓ, મિત્રો અને હાથ નીચે કામ કરતા કર્મચારીઓને એનો ઉપયોગ ન કરવા માટે સમજાવવા જોઈએ :

**શું કરીએ ? :**

૧. શણ / કાગળ / કાપડમાંથી બનેલી વસ્તુઓના ઉપયોગ માટે પ્રોત્સાહન આપીએ.
૨. બજારમાં શણ / કાગળ / કાપડમાંથી બનેલી થેલીઓ લઈને જઈએ.
૩. પ્લાસ્ટિકની થેલીઓનો ઉપયોગ ઓછો કરીએ.
૪. પ્લાસ્ટિકથી થતા નુકસાન વિશે લોકોને સતર્ક કરીએ.
૫. શક્ય હોય ત્યાં સુધી પોતાના દૈનિક જીવનમાં એવી વસ્તુઓનો ઉપયોગ કરીએ, જે પર્યાવરણ માટે અનુકૂળ હોય.
૬. કચરો બાળતાં પહેલાં એમાંથી પ્લાસ્ટિક કચરો

અલગ કાઢી લઈએ. પ્લાસ્ટિકનો ધુમાડો પર્યાવરણ માટે નુકસાનકારક છે.

૭. ધાતુમાંથી બનેલી બાલદીઓ / વાસણો / ગળણી / ટાંકીઓનો ઉપયોગ કરીએ.

૮. ધાતુ કે રબરમાંથી બનેલી પાઈપો તથા નળો વગેરેનો ઉપયોગ કરીએ.

૯. કચરો ફેંકવા માટે કચરાપેટીનો ઉપયોગ કરીએ.

**શું ન કરીએ ? :**

૧. પન્નીની થેલીઓ વગેરે બાળીએ નહિ કેમ કે એમાંથી ઝેરી ગેસ પેદા થાય છે.

૨. પ્લાસ્ટિકનો કચરો ખુલ્લા તડકામાં ફેંકીએ નહિ.

૩. નાળા/નાળાંઓમાં પ્લાસ્ટિકની થેલીઓ ફેંકીએ નહિ કેમ કે તેનાથી પાણીનું વહેણ રોકાઈ જાય છે.

૪. વસ્તુઓને પેક કરવા માટે પોલીથીનનો ઉપયોગ ન કરીએ.

૫. શાકભાજી, ઘી, તેલ વગેરે ખાવાની વસ્તુઓ માટે પોલીથીનની થેલીઓનો સ્વીકાર ન કરીએ.

૬. સાર્વજનિક સ્થળોમાં પ્લાસ્ટિકનો કચરો ફેંકીએ નહીં.

**આ ઉંમરમાં આવો પ્રયાસ - કમાલ છે**

શ્રી હરિપ્રસાદ ઉપાધ્યાય, દેવલી,  
ટોંક-રાજસ્થાન. એમની ઉંમર ૭૮ વર્ષ છે.  
શ્રી ઉપાધ્યાય ૮ મહિનાથી ૨૦૦  
પરિવારોમાં શ્રીરામ ઝોલા પુસ્તકાલયના  
માધ્યમથી સાહિત્ય વંચાવી રહ્યા છે. આ  
ઉંમરમાં આવો પ્રયાસ જ્યાં યુવાન  
કાર્યકર્તાઓ માટે પ્રેરણાદાયક છે ત્યાં વૃદ્ધ  
કાર્યકર્તાઓમાં પણ જોશ પેદા કરે છે.

## ઈશ્વરની પ્રાર્થના આનંદને ઇચ્છો

હું શાંત તથા આનંદથી બેઠો છું. હું મારી અંદર તથા બહાર બધે જ અસીમ, અનંત, સર્વાંગપૂર્ણ બ્રહ્મનું ધ્યાન કરી રહ્યો છું. ઉપર આકાશમાં તેજ, પ્રકાશ અને શક્તિના સ્ત્રોત સૂર્યના અમૃતરસથી ભરપૂર ચંદ્ર, નદીઓ, વૃક્ષો, પશુપક્ષીઓ તથા નરનારીઓનું ધ્યાન કરી રહ્યો છું. હું મને પોતાને આ સંપૂર્ણ બ્રહ્માંડની અંદર એક વિશાળ સાગરમાં એક જળબિંદુ કે એક ક્રિયાશીલ માછલીની જેમ એક નાનકડું છતાં ખૂબ જ મહત્વપૂર્ણ અંગ અનુભવું છું. આ સંપૂર્ણ બ્રહ્માંડ ક્રિયાશીલ છે. જ્યાં ક્રિયા છે, ત્યાં શક્તિ છે, જીવન છે, ધ્વનિ છે. હું એકાગ્ર થઈને બધે અતિ સુંદર લયબદ્ધ બ્રહ્મધ્વનિ સાંભળી રહ્યો છું.

હું ખૂબ જ શાંત અને આનંદવિભોર બનીને પ્રાર્થના કરું છું. દૈવ નિશ્ચયથી અનુભવ કરું છું કે હું જે બોલી રહ્યો છું એ બધું સાંભળવામાં આવી રહ્યું છે. આ આખું બ્રહ્માંડ મારી તરફ જોઈને મલકાઈ રહ્યું છે, મારા પર કૃપાની વર્ષા વરસાવી રહ્યું છે. હું આ બ્રહ્માંડમાં પ્રસન્ન આનંદવિભોર થઈને બેઠો છું.

હે અસીમ અનંત, અવિનાશી, આદિ-અંતથી રહિત, અગણિત સૌરમંડળોથી યુક્ત તેજોમય સૌની આંખોની સામે બ્રહ્મરૂપ ! તમે સૌ પ્રભુઓના પરમ પ્રભુ, બધાને પવિત્ર કરનારાં, બધા આત્માઓના પરમાત્મા વિરાટ પુરુષ છો. તમે સૌને માટે સમાનરૂપથી બધી શક્તિઓ તથા સંપદાઓના સ્ત્રોત છો. તમારું સ્મરણ દુઃખો છોડાવનારું છે.

હે સાધક ! (સાધક પોતે પોતાને જ કહે છે) બધાં સુખોનો સાર તથા આધાર સમજીને સાધના કર. એ

વિચાર નિશ્ચિતરૂપથી ધારણ કર કે બોલનાર અને જેના માટે બોલવામાં આવે છે અથવા ઉપાસક અને ઉપાસ્ય એક જ છે. આ આખા બ્રહ્માંડને તેનું જ મંદિર માન. એના દરેક જડ પદાર્થો તથા ચેતન પ્રાણીઓને (સ્વયં પોતાને પણ) તેનું જ રૂપ માન. સંત તુલસીદાસજીએ કહ્યું -

જડ ચેતન જગ જીવ જગત્ સકલ રામમય જાનિ ।

વંદઈ સબકે પદ કમલ, સદા જોરિ જુગ પાનિ ॥

સિયારામ મય સબ જગ જાની ।

કરઈ પ્રજ્ઞામ જોરિ જુગ પાની ॥

આ માન્યતા જ સાધનાનું અંતિમ લક્ષ્ય - પરમાત્માની પ્રાપ્તિ અથવા બધાં સુખો તથા પરમ આનંદની અનુભૂતિ છે. પોતાની અંદર તથા બહાર ચોતરફ પ્રેમ, સુખ, શાંતિ, આનંદ અને પરમ કલ્યાણકારી શક્તિ પરમાત્માની નિરંતર ક્ષણે ક્ષણે અનુભૂતિ જ પરમાત્માની પ્રાપ્તિ, જીવનનું લક્ષ્ય છે. જ્યારે સંપૂર્ણ સૃષ્ટિમાં તેની જ અનુભૂતિ થાય, તો રાગદ્વેષ, પોતાનું-પારકું, સુખ-દુઃખ, શત્રુ-મિત્ર બધી ભાવનાઓ પોતે સમાપ્ત થઈ જાય છે.

આ બ્રહ્માંડની મધ્યમાં સર્વાંગપૂર્ણ બધાં પ્રાણીઓનું ધર્મક્ષેત્ર તથા કુરુક્ષેત્ર આ પૃથ્વી છે, જેના પર તમારી શક્તિ તથા પ્રેરણાથી બધાં પ્રાણીઓ વિભિન્ન પ્રકારની ક્રિયાઓ બધાની આવશ્યકતાઓ પૂર્ણ કરવા માટે કરી રહ્યાં છે. સૂર્ય પ્રતિક્ષણ લાખો ટન પાણી સમુદ્રોમાંથી લઈને પર્વતો પર વરસાવે છે. પૃથ્વીને લીલીછમ રાખે છે. બધાં પ્રાણીઓ માટે શક્તિ, તેજ અને ઊર્જાનો સ્ત્રોત છે. ભોજન વગેરેની ઉત્પત્તિનું કારણ છે, વૃક્ષો વાયુને

શુદ્ધ કરી રહ્યાં છે. દૂધ આપનાર પશુઓ દૂધ આપી રહ્યાં છે. ફૂલો સુગંધ અને સુંદરતા ફેલાવી રહ્યાં છે. ખેડૂતો અનાજનું ઉત્પાદન કરી રહ્યા છે. વણકર કાપડ બનાવી રહ્યા છે. વાયુમંડળ સૂર્યના વધુ તાપથી અમારું રક્ષણ કરી રહ્યું છે. કોઈ સડકો અને રેલમાર્ગો બનાવી રહ્યા છે. કોઈ વ્યક્તિ બધાને પ્રેમ, સુખ, શાંતિ તથા એકતાનો સંદેશ આપી રહી છે. પૃથ્વી, જળ, અગ્નિ, પવન અને આકાશ પાંચે તત્ત્વો તમારા દ્વારા નક્કી કરેલા નિયમો અનુસાર પોતપોતાનાં કાર્યો નિરંતર સૌના કલ્યાણ માટે સમભાવથી કરી રહ્યાં છે. સૌના કલ્યાણ માટે ક્રિયાશીલ રહેવું જ જીવનનું લક્ષ્ય છે.

હે પરમપિતા પરમેશ્વર ! તમે તમારા સાકાર પ્રતિનિધિના રૂપમાં અવિનાશી માનવની રચના કરી. એને અદ્ભુત શક્તિઓનો ખજાનો ધરાવતું માનવશરીર આપ્યું. વિચારવા અને સમજવાની બુદ્ધિ આપી, વિવેક આપ્યો, જ્ઞાન આપ્યું, જેથી અમે પ્રકૃતિની બધી ઘટનાઓ તથા તેમનાં કારણોની ગુણ, કર્મ અને સ્વભાવની જાણકારી પ્રાપ્ત કરીને તમારી આ સુંદર સર્વાંગપૂર્ણ સૃષ્ટિને સુવ્યવસ્થિત, સૌને માટે સુખદાયક બનાવીએ તથા સૌને પ્રેમ, સુખ અને શાંતિનો સંદેશ આપીએ. વિશ્વને સમૃદ્ધ તથા ધનધાન્યથી પૂર્ણ બનાવીએ.

હે સર્વશક્તિમાન જ્ઞાનેશ્વર ! તમે મહાપુરુષો મોકલ્યા, જેમણે યોગ, યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ, પ્રત્યાહાર, ધારણા, ધ્યાન અને સમાધિ, વેદાંત તથા ભક્તિયોગ અને કર્મયોગનું ખૂબ જ સુંદર પરમોપયોગી શિક્ષણ આપ્યું, જે અનુસાર મનુષ્ય સાધના કરીને પોતાની અંદર રહેલી અપાર શક્તિઓના ખજાનાને જાગૃત કરી શકે. એ પોતાનો સર્વાંગીણ-શારીરિક, માનસિક, બૌદ્ધિક, ભાવાત્મક તથા આધ્યાત્મિક વિકાસ કરીને બધું જ પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

તેને માટે કશું જ અસંભવ નથી. મનુષ્યની શક્તિઓ અસીમ છે.

હે પરમગુરુદેવ ! આ વિશાળ સર્વાંગપૂર્ણ સૃષ્ટિના રંગમંચ પર ખેલાઈ રહેલા આ અદ્ભુત નાટકના સંચાલક તથા નિર્દેશક ! તમને બધા મનુષ્યો સમાનરૂપે પ્રિય છે. તમે બધાને સમાનરૂપથી આગળ વધવાનો અવસર તથા સગવડો આપો છો. આકાશ, પૃથ્વી તથા સમુદ્રોમાં બધી શક્તિઓ તથા સંપદાઓ સમાનરૂપથી બધાની સામે ભરેલી પડી છે. જે મનુષ્ય તમારા શિક્ષણને પોતાના જીવનમાં ઉતારીને, શોધીને કે પુરુષાર્થ કરીને પોતાની અંદર રહેલી શક્તિઓને જાગૃત કરી લે છે તેઓ જ માનવજીવનનું લક્ષ્ય, પ્રાણીમાત્રની સેવા કરવામાં સફળ થઈ શકે છે. જે લોકો તમારી શીખને જીવનમાં ધારણ કરીને શોધ કરે છે, પુરુષાર્થ કરે છે તેઓ પરીક્ષામાં પાસ થઈને અવશ્યપણે પ્રાણીમાત્રની સેવા કરી તમારું જ રૂપ બની જાય છે. આથી મહાપુરુષોએ કહ્યું છે – “મનુષ્ય પોતે જ પોતાના ભાગ્યનો નિર્માતા છે.” હે ભગવાન ! તમે શક્તિ, બુદ્ધિ, સુખ, શાંતિ તથા સમૃદ્ધિના સ્ત્રોત છો, તમારી શીખને ધારણ કરીને દરેક માનવ તમારા રૂપને પ્રાપ્ત કરી શકે છે. અગ્નિમાં તપાઈને જ સોનું કુંદન બની શકે છે. મનુષ્ય પરીક્ષાની અગ્નિમાં પડીને જ મહામાનવ બની શકે છે. સૂર્ય પાસેથી તેજ અને પ્રકાશ પ્રાપ્ત કરવાયોગ્ય, ધારણ કરવાયોગ્ય બનવું પડશે. નદી જળની સ્રોત છે. જળ લેવા માટે નદી પાસે પાત્ર લઈને જવાનો પુરુષાર્થ કરવો પડશે. મનુષ્ય પોતે પોતાની તરસ છિપાવી કે પોતાના ખેતરની સિંચાઈ કરી શકે છે. પૃથ્વીમાંથી અનાજ પ્રાપ્ત કરવા માટે બીજ વાવવાં પડશે. યોગ્ય સમયે સિંચાઈ કરવી પડશે. ત્યારે જ અનાજ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. માગવાથી મળી જશે એમ સમજીને



જે લોકો બેસી રહે છે તેઓ નિરાશ જ રહે છે. કંઈપણ પ્રાપ્ત કરતાં પહેલાં પોતાને તેને યોગ્ય બનાવવા પડે છે. ભગવાને બધાને ક્રિયાશીલતાનું શિક્ષણ આપવા માટે ભૂખ-તરસ, સુખ-દુઃખ વગેરેની ભાવનાઓ આપી છે, તેથી જ આખી સૃષ્ટિ ક્રિયાશીલ છે. એક નાનામાં નાની કીડીથી માંડી મોટામાં મોટું પશુ હાથી પણ ક્રિયાશીલ છે. માનવજીવનનો સાર પુરુષાર્થ છે. મહેનત, પ્રયત્ન અને પુરુષાર્થ વગર કોઈપણ વસ્તુ મળતી નથી. જો કોઈ રીતે પ્રાપ્ત થઈ પણ જાય તો એ પોતાની પાસે રાખી શકાતી નથી. સ્નેહ અને સહયોગ, ઉલ્લાસ અને પ્રગતિ, સુખ અને સંપદા બધું પુરુષાર્થથી જ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે. ક્રિયાશીલતા જ જીવન છે. પોતાના પુરુષાર્થથી કોઈ વસ્તુનું નિર્માણ કરવું, કોઈની જરૂરિયાતોને સંતોષવી, કોઈ પડતાને સહારો આપવો તે ભગવાન

પાસેથી મળેલી બુદ્ધિ તથા શક્તિઓનો સદુપયોગ છે. પુરુષાર્થ કર્યા વિના, હીનભાવના સાથે કોઈની પાસેથી કશું માગવું કે કોઈને કષ્ટ આપવું તે ભગવાનની શક્તિઓનો દુરુપયોગ છે, પાપ છે.

હે પુરુષોત્તમ ભગવાન ! તમે મને શિક્ષણ આપીને દરેક રીતે યોગ્ય બનાવવાનો પ્રયાસ કર્યો. મને બધી સગવડ, બુદ્ધિ, વિવેક વગેરે પણ આપ્યાં છે. હું અવશ્ય તમારા શિક્ષણના આધારે તમારી પાસેથી પ્રાપ્ત થયેલ બુદ્ધિ, શક્તિ અને સંપદાઓનો સદુપયોગ કરીશ અને તમે મારી પાસેથી જે આશાઓ રાખો છો તેમને એક યોગ્ય પુત્રની જેમ અવશ્ય પૂરી કરીશ. મને જીવનમાં ગમે તેટલી મુશ્કેલીઓ કે સમસ્યાઓ આવે તો પણ હું ક્વારેય ગભરાઈશ નહીં.



એક શેઠનું પૂર્વનું પુણ્ય સમાપ્ત થઈ ગયું. નવું તેમણે પ્રાપ્ત કર્યું નહીં. લક્ષ્મીજી પૂણ્યના ફળથી મળે છે અને તે પૂણ્ય પુરું થઈ જવાથી સમાપ્ત થતી જાય છે. આથી લક્ષ્મીજીએ ચાલી જવાની વાત સ્વપ્નમાં બતાવી દીધી. શેઠજીએ કાલાવાલા કરવા છતાંય લક્ષ્મીજી રોકાયા નહીં. કહી દીધું કે મને રોકશો નહીં. પરંતુ કોઈ બીજું વરદાન માંગી લો. શેઠજીએ માંગ્યું કે મારું કુટુંબ સહયોગપૂર્વક રહે, પરાક્રમી અને સંયમી બની રહે, એટલું આપતા જાઓ. લક્ષ્મીજીએ ખુશ થઈને વરદાન આપી દીધું. તે લોકો ગરીબીમાં પણ વિશેષ સદ્ભાવ અને વિશેષ પરિશ્રમ કરીને રહેવા લાગ્યા.

થોડા સમય પછી લક્ષ્મીજી પાછા આવ્યા. શેઠે કારણ પૂછ્યું તો તેમણે કહ્યું, પારસ્પરિક સદ્ભાવ અને પરાક્રમ, પુરુષાર્થ પણ પૂણ્યમાં ગણાય છે. તે જ્યાં હશે ત્યાં મારે વિવશ થઈને આવવું પડશે. લક્ષ્મીજીને મેળવીને તે પરિવાર ઘણું જ પ્રસન્ન થયું.

આ તથ્ય દરેક પરિવારને લાગુ પડે છે. જ્યાં પણ આત્મીયતાના સંબંધ ગાઢ બનશે, સુવ્યવસ્થા તેમજ વિવેકશીલતા વ્યાપેલી હશે ત્યાં કદી અભાવ જોવા મળશે નહીં. સત્યુગી સમાજ આ જ કારણે સમૃદ્ધ-સંપત્તિવાન હતો.

## પુરુષાર્થી જ સંસારમાં રહેવાલાયક

જે વર્ગમાં આશા, ઉત્સાહ અને સાહસનો વિકાસ થયેલો હોય છે એ દરેક ક્ષેત્રમાં આગળ વધે છે અને સુસંપન્ન બને છે. નર અને નારી બે વર્ગ અથવા બે પક્ષ નથી, એક જ ચેતનાના, એક જ સત્તાના બે અતૂટ પક્ષો છે. બન્નેને સમાનરૂપથી વિકસિત થવા દેવા યોગ્ય છે. સહયોગનો યુગ છે. ભારતમાં નારીસમાજ આજે પણ ખૂબ જ પછાત સ્થિતિમાં માનવામાં આવે છે. નારીને જો પ્રગતિ અને વિકાસની તકો મળે તો એ પોતાની યોગ્યતા અને વહીવટીક્ષમતા દ્વારા સમાજને ન જાણે ક્યાંથી ક્યાં પહોંચાડી શકે છે.

નારીજાતિનું આ અવમૂલ્યન કુટુંબ, સમાજ અને રાષ્ટ્ર બધા માટે હાનિકારક છે. પીડિત નારીથી સમાજને શું લાભ મળ્યો ? એને અસહાય બનાવીને કોને શું મળ્યું ? કુટુંબ-પરિવારના લોકોની કઈ સુવિધા વધી ? પતિને એનાથી શું સહયોગ મળ્યો ? બાળકો ક્યાં અનુદાન મેળવી શક્યાં ? દેશની અર્થવ્યવસ્થા અને પ્રગતિમાં પછાત નારીએ શું યોગદાન આપ્યું ? નારી પોતે જીવનનું કયું સૌભાગ્ય મેળવી શકી ? આ સવાલોનો જવાબ કોઈની પાસે પણ નથી અને કોઈ આપી પણ નહિ શકે.

પ્રભાવશાળી અને સંવેદનશીલ મહિલાઓએ નારીજગરણ અર્થે પોતે આગળ આવવું પડશે. આ સંદર્ભમાં પોતાનું લક્ષ્ય નક્કી કરી પૂરી લગન સાથે એ જ દિશામાં જોડાવું પડશે. સમાજમાં ફેલાયેલી ભ્રષ્ટ માન્યતાઓ અને ઘૃષ્ટિત ગતિવિધિઓને અનુચિત માની તેમના વિરોધ માટે અગ્રેસર થવું પડશે. બુદ્ધિશાળી મહિલા જ જાગૃતિ અભિયાનની આગેવાની કરે અને પ્રયંડ લોકચેતનાને સુસંગઠિત તથા સુનિયોજિત કરવાના કાર્યમાં પોતાને સમર્પિત કરે. કરુણા અને ઉત્સર્ગની જીવંત પ્રતિમા નારીઓ માટે મહાકાળનું આ જ આહવાન

છે. નારી પ્રાણ હોવા છતાં પણ ચેતનાહીન કેમ છે ? એ દરેક નારીએ વિચારવાનું છે. પરિસ્થિતિઓમાં પરિવર્તન લાવવા તથા પોતે કંઈક કરવા માટે આગળ આવવું પડશે. આજે એવી વિવેકશીલ મહિલાઓની જરૂર છે જે સ્વસ્થ સમાજહિતની વાત વિચારીને રચનાત્મક અને સંઘર્ષાત્મક પગલાં ભરી શકે. સ્વસ્થ પરંપરાઓનું પોષણ તથા ઘાતક પરંપરાઓને નાબૂદ કરવા માટેનું કાર્ય સ્ત્રીસમાજે પોતાના જ હાથમાં લેવું પડશે. જનવિવેક સૂઈ ગયો છે, તેને ઢંઢોળવાનો છે. આજે કુપ્રથાઓ અને કુરીતિઓના પોષક અજ્ઞાનને દૂર કરવાનું કામ મહત્ત્વપૂર્ણ છે. એનાં દુષ્પરિણામો નારીને ભોગવવાં પડે છે. તેથી એના વિરોધમાં બુદ્ધિશાળી નારીઓ આગળ આવે તે જરૂરી બની ગયું છે. નારી-શિક્ષણ અને સ્વાવલંબનનાં બે મુખ્ય કાર્યો કરવાનો બુદ્ધિશાળી નારીએ સંકલ્પ લેવો જોઈએ.

નારી જ નારીની મનઃસ્થિતિ અને આકાંક્ષાઓને સમજી શકે છે. પોતાની નૈતિક મર્યાદાઓને ફરી સ્થાપિત કરવા માટેના ભરપૂર પ્રયાસો મહિલા સંગઠન બનાવીને કરવા પડશે અન્યથા અન્યાય અને અત્યાચાર કોણ જાણે ક્યાં સુધી સહન કરતા રહેવું પડશે.

પીડિત વર્ગ ઉદ્ધાર માટે અવાજ પણ ન ઉઠાવે, પ્રયાસ પણ ન કરે અને લોકો ચૂપચાપ એને માગ્યા વિના જ સહાયતા આપતા રહે એવું ભાગ્યે જ થતું હશે. નારી વર્ગ પોતાની મુક્તિ તથા પોતાની પ્રગતિ માટે બ્યાકુળ થઈને પ્રયાસ કરે અને પુરુષ વર્ગ તેમના સમર્થનમાં પોતાનો ભાવભર્યો સહયોગ પ્રદાન કરે તે જરૂરી છે. નારી વિકસિત થઈને જે લાભ સમાજને આપી શકશે તેનું ઉત્સાહભર્યું ચિત્ર નજર સામે સ્પષ્ટ છે. એ જરૂરી નથી કે નારીઓ પુરુષના વિરોધમાં ઊભી થશે. નર અને નારી બંનેના અંતરાત્માઓમાં પરિવર્તન થશે, આવનાર

નવયુગના પ્રભાતમાં વિવેક જાગૃત થશે અને આજની ઊલટી પરિસ્થિતિઓ કાલે પોતે જ ઊલટાઈને સીધી થઈ જશે. ગુરુદેવ તેમના ઉદ્દેશ્યોમાં કહેતા — નારી બ્રહ્મવિદ્યા છે, શ્રદ્ધા છે, શક્તિ છે, પવિત્રતા છે, કલા છે અને એ બધું જ છે જે આ સંસારમાં સર્વશ્રેષ્ઠના રૂપમાં દેખાય છે. નારી કામધેનુ છે, અન્નપૂર્ણા છે, સિદ્ધિ છે, રિદ્ધિ છે. એ બધું જ છે. પ્રાણીમાત્રના સમસ્ત અભાવો, કષ્ટો તથા સંકટોને દૂર કરવા નારી સમર્થ છે. નારીમાં આત્મવિશ્વાસ ઓછો છે, જેને દૂર કરવાની જરૂર છે અને આ બધું શિક્ષિત અને સ્વાવલંબી બન્યા પછી જ શક્ય છે. નિરક્ષરતાએ નારીસમાજને રૂઢિવાદિતા, પડદાપ્રથા જેવી સામાજિક કુરીતિઓમાં ખરાબ રીતે જકડી રાખ્યો છે. તેથી નારી પોતાને શિક્ષિત બનાવવાનો પ્રયાસ કરે. દરેક શિક્ષિત મહિલા અશિક્ષિત મહિલાને શિક્ષણનું દાન કરે. પોતાના અશિક્ષિત અને અસહાય વર્ગને ઊંચે ઉઠાવવામાં દરેક નારીએ સહયોગ આપવો પડશે. નારીનું સદ્જ્ઞાન વધારવું એ દેશની પ્રથમ અને મહત્વપૂર્ણ માગ છે. તેના નિવારણ અને વિકાસ માટે વિશેષ રચનાત્મક કાર્યક્રમો મહિલાઓએ જ ઘડવા પડશે.

બિનઉપયોગીને ઉપયોગી બનાવવાની સમસ્યા આજે ગંભીર છે. એનું સમાધાન આજે અને અત્યારે જ કરવાની જવાબદારી મહાકાળે નારીને જ સોંપી છે. નારી પોતાને સમયાનુસાર સમાજનું મહત્વપૂર્ણ અંગ અને કર્મક સભ્ય સમજે. અંગત સ્વાર્થની જગ્યાએ સમાજહિતની ભાવના વિકસિત કરવી પડશે. મહિલા જ મહિલા પાસે જઈને તેના વિવેકને જગાડે ત્યારે જ કામ બનશે.

વ્યક્તિનિર્માણ અને સમાજનિર્માણનાં મહત્વનાં કાર્યો નારીએ પોતાના હાથમાં લેવાં પડશે. વ્યક્તિનો વ્યક્તિ પ્રત્યેનો વ્યવહાર બદલવા માટે સૌપ્રથમ વિચાર બદલવા પડશે. પુરુષે વિચારવું જોઈએ કે નારી દરેક પગલે તેના માટે ઉપયોગી છે. એ જ માતા, બહેન, દીકરી, પત્ની બનીને મનુષ્યની સદ્ભાવના અને સદ્દેયતાને જાગૃત રાખે છે. દરેક ક્ષેત્રમાં નારી પોતાને આગળ લાવે. ઉજ્જવળ ભવિષ્યનું સપનું સાકાર કરવા

માટે મહિલાસમાજના જાગૃતિ અભિયાન અંતર્ગત સંગઠનો બનાવવાં પડશે. નારીસમાજ જ નારીના સ્તરને નીચો લાવવા માટે જવાબદાર રહ્યો છે તેથી એણે જ પોતાના વર્ગને ઊંચો લાવવા માટે પ્રયત્નો કરવાના છે. આગામી દિવસોમાં દરેક ક્ષેત્રમાં નારીનું વર્ચસ્વ જ નહિ નેતૃત્વ પણ સ્થાપિત થશે. શિક્ષિત બન્યા પછી નારી પૂર્વગ્રહો તથા રૂઢિઓનાં બંધનોથી મુક્ત થઈ શકશે. આજે દેશના ઉત્થાનમાં, આર્થિક વિકાસમાં, કુટિર ઉદ્યોગોમાં નારીના સહયોગની વિશેષ આવશ્યકતા છે. મહિલાઓને પૌષ્ટિક આહાર અને શિશુપાલનનું જ્ઞાન થવાથી ભાવિ નાગરિક, બાળકો સ્વસ્થ રહી શકે છે. આપણી સંસ્કૃતિને અનુરૂપ સમાજને કેવી રીતે ઢાળવામાં આવે તેનું જ્ઞાન અભણ મહિલાઓને હોતું નથી. સ્વસ્થ સમાજનું નિર્માણ કરવા માટે નારીએ પોતાનાં સામાજિક અને નૈતિક મૂલ્યો પોતાની અંતઃપ્રકૃતિને અનુરૂપ પોતે જ વિકસિત કરવાં પડશે. એ શારીરિકતાથી ઉપર ઊઠીને માનવતાની દિશામાં વિચારે એ જ નારીની શક્તિનો આધાર હોઈ શકે છે. એ પોતાની આંતરિક આધ્યાત્મિક શક્તિનું મહત્વ સમજે અને તેને વિકસિત કરે. એ બુદ્ધિમાન, વીર તથા તેજસ્વિની બનવાની કામના અને સાધના કરે. પોતાની અંદર ત્યાગ, સહિષ્ણુતા અને પ્રેમની સાથેસાથે સાહસ, સ્વાધ્યાયશીલતા, બુદ્ધિમત્તા વગેરે ગુણોનો પૂરતો વિકાસ કરવાની દિશામાં પણ આગળ વધે. પાશ્ચાત્ય સંસ્કૃતિથી પ્રભાવિત અને પ્રચલિત માપદંડોનો નારી પોતે જ અસ્વીકાર કરે. આગળ આવીને તેનો વિરોધ કરે. પોતે સાજશુંગાર, કઢંગા ભડકદાર પોશાક પહેરીને પ્રદર્શનની વસ્તુ બનવાનું છોડી દે. નવયુગ લાવવા માટે નારીએ તો શક્તિ અને ચેતનાની અધિષ્ઠાત્રી બનવાનું છે.

નારી શરીરનિષ્ઠા સાથે જોડાયેલી પ્રવૃત્તિઓનો સંપૂર્ણ બહિષ્કાર કરે. આજે નારીજાગૃતિ અને નારીમુક્તિ આંદોલનનું જે ઉજ્જવળ સ્વરૂપ દેખાય છે તેના મૂળમાં પોતાના ઉત્થાન માટે સંઘર્ષ કરતી મહિલાઓની ગૌરવગાથા જ સમાયેલી છે.



પાનમસાલા — મોતમસાલા  
ગુટખા ખાઓ — કેન્સર બુલાઓ

જર્દા અને ગુટખા કસમયના મોત માટેનાં મોટાં કારણો માનવામાં આવે છે. તેમ છતાં ૫૫ ટકા પુરુષો અને ૮ ટકા સ્ત્રીઓ જર્દા ખાઈ રહ્યાં છે. યુવાવર્ગ આ ખરાબ લત તરફ ઝડપથી આગળ વધી રહ્યો છે. આ લોકો ગુટખાના પક્ષમાં પણ તર્ક આપતા હોય છે. એમનું કહેવું છે કે એમાં ૨૦ ટકા જર્દા હોય છે જ્યારે સિગારેટમાં ૧૦૦ ટકા હોય છે. ફક્ત પાંચ વર્ષ પહેલાં ૬ ટકા સ્ત્રીઓ અને ૩૫ ટકા પુરુષો જર્દા ગુટખા ખાઈ રહ્યાં હતાં. શિક્ષણ લેતા વિદ્યાર્થીઓનો ગ્રાફ ૨૦ ટકાએ પહોંચી ગયો છે, જ્યારે ૫ વર્ષ પહેલાં આ ગ્રાફ ફક્ત ૧૦ ટકા હતો.

ગુટખા એક ફેશન બની ગયાં છે. દરેક ગામ અને શહેરમાં ગુટખા મળે છે. ૧૫ વર્ષ પહેલાં શહેરી વિસ્તારમાં ધૂમ્રપાનનું પ્રચલન હતું, હવે આ પ્રચલન ગુટખામાં બદલાઈ ગયું છે. ગુટખા અને જર્દાથી થતા કેન્સરે દરેક ગામમાં પગપેસારો કર્યો છે. હોસ્પિટલોના આંકડાઓ મુજબ ગુટખાનું સેવન કરનારાઓમાં ૫ વર્ષથી માંડીને ૩૦ વર્ષ સુધીના લોકો સામેલ છે. કેન્સરમાં એવા કેટલાય લોકો છે જેમને ગુટખાએ અહીં પહોંચાડ્યા. કાન, નાક અને ગળાના રોગના ડોક્ટર નરેન્દ્ર લોઢાએ બતાવ્યું કે ગુટખા, જર્દા, પાનમસાલા, હુક્કા અને સિગારેટના સેવનથી લકવો, મોઢા અને ફેફસાંનું કેન્સર તથા પગોમાં વર્જરસ જેવી બીમારીઓ થઈ જાય છે. ગુટખાથી મોઢાની માંસપેશીઓ કઠોર થઈ જાય છે જેથી મોઢામાં સબમ્યુક્સ ફાઇબ્રોસીસ બનવાનું શરૂ થઈ જાય છે. વધારે ખાવાથી મોઢાની કોશિકાઓના રૂપમાં ફેરફાર થાય છે, જેનાથી કેન્સરની કોશિકાઓ બનવા લાગે છે. આ કોશિકાઓ ઘા કે ગાંઠનું રૂપ ધારણ કરી લે છે.

ડૉ. ડી. પી. ગુપ્તાએ બતાવ્યું કે જર્દા તથા ગુટખાને મોઢામાં વધુ સમય સુધી દબાવી રાખવાથી મોઢામાં ખેંચાણ થવા લાગે છે. અવાજમાં ભારેપણ

આવી જાય છે. મોઢું ઓછું ખૂલવા લાગે છે. ગુટખા ખાવાનું ચાલુ રહે તો મોઢું ખૂલવાનું બિલકુલ બંધ થઈ જાય છે. ચર્મરોગના ડૉ. યુ. એસ. અગ્રવાલે બતાવ્યું કે જર્દા, ગુટખાનું સેવન કરતી ગર્ભવતી મહિલાઓના પેટમાં રહેલા બાળક પર નિકોટીન પદાર્થ પ્રતિકૂળ પ્રભાવ પાડે છે, જેથી બાળકો કાં તો વિકલાંગ અથવા મંદબુદ્ધિ થઈ જાય છે. એમણે કહ્યું કે સ્ત્રીઓ મોટેભાગે જર્દાયુક્ત મંજન કરે છે, એનાથી પણ કેન્સર થવાની શક્યતા રહે છે. ગુટખામાં નાખવામાં આવતા કેટલાક ઘાતક પદાર્થો ત્વચા પર સીધી અસર કરે છે અને બીમારી થઈ જાય છે. કેન્સર એકમના ડૉ. યુ. કે. માથુરે બતાવ્યું કે કેન્સર વોર્ડમાં ૪૦ ટકા કરતાં વધુ રોગીઓ જર્દા અને ગુટખાના કારણે અહીં આવ્યા છે. એમણે કહ્યું કે એના સેવનથી મોઢામાં સફેદ ઘા થવા લાગે છે, જે ધીરે ધીરે કેન્સરમાં બદલાઈ જાય છે. શરૂઆતમાં જ તપાસ થઈ જાય તો કેન્સરનું નિદાન કરી શકાય છે.

ઈન્ડિનય અસ્થમા કેઅર સોસાયટીના સચિવ શ્રી ધર્મવીર કટેવાએ બતાવ્યું કે પાનપરાગ તથા ગુટખામાં સીસું જ નહિ પરંતુ મરેલી ગરોળીઓનાં હાડકાં પણ પીસીને નાખવામાં આવે છે જેથી એ ખાનાર તેનો વ્યસની બની જાય. એમણે બતાવ્યું કે કંપનીઓ બે જાતના ગુટખાનું વેચાણ કરે છે જેમાં એક જર્દાયુક્ત તથા એક જર્દા વગર, જેથી વ્યક્તિ જર્દા વિનાના ગુટખા ખાતાં ખાતાં જર્દાયુક્ત ગુટખા પણ ખાવાનું શરૂ કરી દે છે.

એક વ્યક્તિ પાછલાં સાત-આઠ વર્ષોથી ગુટખાનું સેવન કરી રહી હતી. હવે મોઢામાં એટલા સફેદ ઘા થઈ ગયા કે તેઓ વોર્ડમાં અચેતન અવસ્થામાં પડ્યા છે. એમનાં પત્ની ગીતા એમના ઇલાજમાં વ્યસ્ત છે. એમના કુટુંબીઓનું કહેવું છે કે ગુટખાની ટેવથી એમનું આખું શરીર ખોખલું થઈ ગયું, હવે એમનાં બાળકોનું ભવિષ્ય અંધકારમય છે. પૂરો ઇલાજ ક્યારે થશે, ભગવાન જ એમને બચાવી શકશે.

## ગાયત્રી ઉત્પત્તિ અને તેની મહિમા

ગાયનો અપાર મહિમા અને તેના દેવી ગુણોથી હિંદુ શાસ્ત્રોનાં પૃષ્ઠો ભરેલાં છે. પુરાણોમાં ગાયનો પ્રભાવ અને તેની શ્રેષ્ઠતાની એવી અગણિત કથાઓ મળે છે જેથી જાણવા મળે છે કે આપણા પૂર્વજો ગાયના મહાન ભક્ત હતા અને તેનું રક્ષણ કરવું તેને પોતાનો ખૂબ જ મોટો ધર્મ સમજતા હતા. ગૌરક્ષામાં પ્રાણ અર્પણ કરી દેવા એને હિન્દુઓ મોટા પુણ્યની વાત સમજતા હતા અને તેનું પાલન કરવામાં મોટા સૌભાગ્યની વાત માનવામાં આવતી હતી. ગાયનું મહત્ત્વ એટલું માનવામાં આવતું હતું કે એના શરીરમાં તેત્રીસ કરોડ દેવતાઓનો વાસ છે અને તેની ઉત્પત્તિ અમૃત, લક્ષ્મી વગેરે ચૌદ રત્નો અંતર્ગત માનવામાં આવી. જોકે આ કથાઓ એક જાતનાં રૂપક છે, પરંતુ એમની અંદર મોટાં મોટાં આધ્યાત્મિક તથા કલ્યાણકારી તત્ત્વો ભરેલાં છે.

પુરાણોમાં ગાયની ઉત્પત્તિની અનેક પ્રકારની કથાઓ મળે છે. પહેલી તો એ છે કે જ્યારે બ્રહ્મા એક મુખથી અમૃત પી રહ્યા હતા, તો એમના બીજા મુખમાંથી થોડું ફીણ નીકળી ગયું અને એમાંથી જ આદિ ગાય સુરભિની ઉત્પત્તિ થઈ. બીજી કથામાં કહેવામાં આવ્યું છે કે દક્ષ પ્રજાપતિની એક સુરભિ નામની દીકરી હતી. ત્રીજી જગ્યાએ એ બતાવવામાં આવ્યું છે કે સુરભિ અર્થાત્ સ્વર્ગીય ગાયની ઉત્પત્તિ સમુદ્રમંથન વખતે ચૌદ રત્નો સાથે જ થઈ હતી. સુરભિથી સોનેરી રંગની કપિલા ગાય પેદા થઈ જેના દૂધમાંથી ક્ષીરસાગર બન્યો.

પ્રાચીનકાળથી આર્ય જાતિ ગાયને ખૂબ જ માનતી આવી છે. ઋગ્વેદ તથા અન્ય વેદોમાં પણ ગાયના ગુણાનુવાદના સંકેતો મંત્રો ભરેલા છે. ગીતામાં શ્રીકૃષ્ણ ભગવાને પણ કહ્યું છે કે “ગાયોમાં કામધેનુ હું છું.” ગાયના શરીરમાં બધા દેવતાઓ નિવાસ કરે છે.

શાસ્ત્રોમાં કહેવામાં આવ્યું છે કે ધનની દેવી લક્ષ્મી પહેલાં ગાયના રૂપમાં આવ્યાં અને એમના છાણમાંથી બિલીના વૃક્ષની ઉત્પત્તિ થઈ.

રઘુ રાજા જ્યારે કપિલમુનિના શાપથી બળી ગયેલા પોતાના ૬૦ હજાર પૂર્વજોની રાખનો પત્તો લગાવી ન શક્યા ત્યારે તેઓ વશિષ્ઠ પાસે ગયા. ગુરુજીએ દયા કરીને એમની આંખોમાં નંદિની ગાયનું મૂત્ર આંજી દીધું જેથી રઘુને દિવ્યદૃષ્ટિ પ્રાપ્ત થઈ ગઈ અને તેઓ પૃથ્વીમાં દબાયેલી પોતાના પૂર્વજોની રાખનો પત્તો મેળવવામાં સફળ થઈ શક્યા.

ગંગાજીને પહેલવહેલાં જ્યારે સંસાર (મૃત્યુલોક)માં આવવાનું કહ્યું તો તેઓ ખૂબ દુઃખી થયાં અને આનાકાની કરવા લાગ્યાં. એમણે કહ્યું કે, “પૃથ્વી પર પાપી લોકો મારામાં સ્નાન વગેરે કરીને મને અપવિત્ર કરતા રહેશે, તેથી હું મૃત્યુલોકમાં જઈશ નહીં.” ત્યારે પિતામહ બ્રહ્માજીએ સમજાવ્યું કે, “લોકો તમને ગમે તેટલાં અપવિત્ર કરે, પરંતુ ગાયના પગનો સ્પર્શ થવાથી તમે પવિત્ર થતાં રહેશો.” તેથી પણ ગાય અને ગંગાનો હિંદુ ધર્મ સાથે વિશેષ સંબંધ હોવાનું જાણવા મળે છે.

રામચંદ્રજીના પૂર્વજ મહારાજ દિલીપની ગૌસેવાનું ઉદાહરણ ખૂબ મહત્ત્વપૂર્ણ છે. એક દિવસ એમણે રસ્તે જતી નંદિનીને જોઈ પ્રણામ કર્યાં નહીં. તેથી એણે મહારાજને પુત્રહીન થવાનો શાપ આપી દીધો. દુઃખી થઈને તેઓ ગુરુ વશિષ્ઠ પાસે ગયા અને શાપમાંથી મુક્તિ મેળવવા માટે ખૂબ વિનંતી કરવા લાગ્યા. વશિષ્ઠજીએ નંદિની ગાય એમને આપી દીધી અને તેનું સારી રીતે પૂજન અને સેવા કરવા માટે કહ્યું. તેમના આદેશ મુજબ રાજા અને રાણી બન્ને મળીને તેની સેવા કરવા લાગ્યાં. રાજા ગાયને વનમાં ચરાવવા લઈ જતા.

તેઓ નંદિની ચાલે ત્યારે ચાલતા, બેસે ત્યારે બેસી જતા હતા અને તેની રક્ષા માટે સદૈવ તત્પર રહેતા હતા. એક દિવસ વનના દૃશ્ય તરફ રાજાનું ધ્યાન જતું રહ્યું કે નંદિનીનો ખૂબ જોરથી અવાજ સંભળાયો. રાજાએ જોયું કે એક સિંહ ગાયને પકડી ખાવા માગે છે. એમણે તરત પોતાનું ધનુષ ઉઠાવીને તીર ચલાવવાની કોશિશ કરી, પરંતુ દૈવી માયાથી તીર છૂટી ન શક્યું. ત્યારે રાજા લાચાર ઘર્ષને નંદિની ગાયના બદલામાં પોતાનું શરીર સિંહને આપવા માટે ચૂપચાપ તેની સામે પડી ગયા, પરંતુ જ્યારે થોડીવાર પડ્યા રહેવા છતાં પણ સિંહે એમનું ભક્ષણ કર્યું નહીં તો એમણે મસ્તક ઉઠાવીને જોયું તો એ માયારૂપી સિંહ ગાયબ થઈ ચૂક્યો હતો અને ફક્ત નંદિની સામે ઊભી પ્રસન્ન થઈ રહી હતી. રાજાની આ અનુપમ ભક્તિથી એ સંતુષ્ટ થઈ ગઈ અને એણે રાજાને પુત્રનું વરદાન આપી દીધું.

પ્રસિદ્ધ દેશભક્ત મહાદેવ ગોવિંદ રાનડેના જન્મના સંબંધમાં પણ એવી જ વાત સાંભળવામાં આવી છે. તેમનાં માતાપિતા કે કોઈ પુત્ર નહોતો અને તેઓ વૃદ્ધ થઈ ચૂક્યા હતા. એક દિવસ કોઈ સંત તેમના દરવાજા પર ભિક્ષા માટે આવી ગયા. દંપતીએ એમની ખૂબ સેવા કરી. સાધુએ એમને ઉદાસ જોઈને કારણ પૂછ્યું અને નિઃસંતાન હોવાની વાત સાંભળીને કહ્યું, “તમે દૂધ આપતી વાછરડાવાળી એક કાળી ગાય રાખો. એને આખા ઘઉં ખવડાવો, છાણ સાથે જે દાણા નીકળી આવે એ દાણાઓને ધોઈને સાફ કરી લોટ તૈયાર કરો. બ્રહ્મચર્યપૂર્વક રહીને એની જ રોટલી ખાઓ. છ મહિના સુધી આવું કરવાથી તમારી મનોકામના પૂરી થઈ શકશે.” દંપતીએ એવું જ કર્યું અને ફળસ્વરૂપે એમને પુત્રરત્નની પ્રાપ્તિ થઈ. કાળી ગાયથી પુત્ર પ્રાપ્ત થવાની વાત ભારતભરમાં સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે.

ગણેશજીના જન્મ સમયની એક મનોહર કથા એવી છે કે ગણેશજી જ્યારે ઉત્પન્ન થયા તે વખતે

મહાદેવજીએ કોપથી એમનું મસ્તક કાપી નાંખ્યું. તેથી પાર્વતીજી ખૂબ જ રોવા લાગ્યાં. ગણેશજીને ઠીક કરવા માટે દેવતાઓના વૈદ્ય અશ્વિનીકુમારોને બોલાવવામાં આવ્યા અને એમને ઈચ્છિત વરદાન આપવાનું કહેવામાં આવ્યું. ત્યારે એમણે કોઈ હાથીનું મસ્તક જોડીને ગણેશજીને જીવંત કર્યા અને વરદાનમાં સ્વયં મહાદેવજીને જ માગી લીધા. તેથી મોટી સમસ્યા ઉપસ્થિત થઈ ગઈ અને તેના નિરાકરણ માટે દેવતાઓની પંચાયત કરવામાં આવી એમાં મહાદેવજીનું મૂલ્ય એક ગાય જેટલું રાખવામાં આવ્યું અને ગાય આપીને અશ્વિનીકુમારોને સંતુષ્ટ કરવામાં આવ્યા.

ભગવાન કૃષ્ણનાં ગૌપાલન અને ગૌભક્તિ તો પ્રસિદ્ધ જ છે, જેથી એમનું નામ જ ગોપાલ પડી ગયું. તેઓ પોતે ગાયો ચરાવતા હતા. એમની બધી રીતે સેવાશુશ્રૂષા કરતા હતા, જે ગાયોને કષ્ટ પહોંચાડતા એમને દંડ આપતા હતા. ગાયોના રક્ષણ માટે જ એમણે ગોવર્ધન ધારણ કર્યો અને ઈન્દ્રનું અભિમાન તોડી દીધું. ભાગવતમાં બતાવ્યું છે કે ગોપીઓ સાથે રાસ રમતી વખતે જ્યારે તેઓ અત્યંત થાકી ગયા ત્યારે ખેતાના ડાબા અંગમાંથી એમણે ગાય ઉત્પન્ન કરી, જેથી દૂધનો એક કુંડ બની ગયો અને બધાએ એ દૂધ પીને પોતાનો થાક દૂર કર્યો. કૃષ્ણના સંબંધમાં આવી કથાઓ ભરેલી પડી છે. એ કહેવામાં કોઈ અતિશયોક્તિ નથી કે ભગવાન કૃષ્ણને ગૌપાલનથી જ અપૂર્વ શક્તિ પ્રાપ્ત થઈ હતી, જેના પ્રભાવથી એમણે સંસારનો ઉદ્ધાર કરનારી ગીતાનું જ્ઞાન પ્રગટ કર્યું.

અવનઋષિના વિષયમાં પણ એક ઘણી રોચક કથા છે કે એક વાર તેઓ ગંગાજીના ગર્ભમાં તપસ્યા કરી રહ્યા હતા. ત્યાં જ કેટલાક માછીમારો માછલી મારવા આવ્યા તો જાળમાં માછલીના બદલે મુનિ જ ફસાઈને આવ્યા. માછીમારો એમને રાજાના દરબારમાં વેચવા માટે લઈ ગયા. રાજાએ એમના બદલામાં એક



થેલી સોનાની મહોરો માછીમારોને આપવા વિચાર્યું, પરંતુ મુનિજીએ કહ્યું કે અમારું મોલ આટલું ઓછું હોઈ ન શકે. રાજાએ હજી વધુ સોનું અને અંતમાં પોતાનું સમસ્ત રાજ્ય મુનિજીના બદલામાં આપવા ઈચ્છ્યું પણ એમણે એ પણ ઓછું જ બતાવ્યું. ત્યારે રાજાએ વિનયપૂર્વક પૂછ્યું “મહારાજ ! તમે જ બતાવો કે તમારું મૂલ્ય શું હોઈ શકે ?” ચવનઋષિ બોલ્યા કે “અમારું મૂલ્ય એક ગાય છે. તમે એક ગાય આપી દો, બસ આ જ અમારું વાસ્તવિક મૂલ્ય છે.” રાજાએ માછીમારોને એક ગાય આપી દીધી. એનાથી પ્રગટ થાય છે કે એ યુગમાં ગાયનું મૂલ્ય રાજ્ય કરતાં પણ વધારે સમજવામાં આવતું હતું.

રાજસ્થાનના ક્ષત્રિયોમાં પ્રમુખ સિસોદીયા વંશના સંસ્થાપક બપ્પા રાયલ બાળપણમાં ગાયો ચરાવતા હતા. એક દિવસની વાત છે કે એક ગાયે ગોડ (ગૌશાળા)માં આવીને દૂધ આપ્યું નહીં. બપ્પાએ ગાયને દોહી બધું દૂધ પી લીધું છે એવી શંકાથી શેઠે એમને ખૂબ માર્યા. તેથી નિરપરાધ બપ્પાને મર્માતક પીડા થઈ. બીજા દિવસે પણ

એ ગાયો ચરાવવા ગયા અને એ વાતનું ખૂબ જ ધ્યાન રાખવા લાગ્યા. એણે જોયું કે ગાય સુંડમાંથી અલગ થઈને એક મહાદેવજીના લિંગ પર ઢોળી રહી છે. હવે તો બપ્પાને ચોરનો પત્તો મળી ગયો અને એ લાઠી લઈને મહાદેવને પીટવા લાગ્યો. ભોલે બાબા એની સરળતા અને સચ્ચાઈ જોઈને પ્રસન્ન થયા અને એમણે બપ્પાને વરદાન આપ્યું. તેથી આગળ ચાલીને તેઓ ખૂબ પ્રતાપશાળી નરેશ બન્યા અને એમણે મહાન સિસોદીયા વંશની સ્થાપના કરી. એ જ વંશમાં રાણા સાંગા અને મહારાણા પ્રતાપ જેવા દેશભક્તો પેદા થયા, જેમનાં નામ અને યશ આજે પણ લોકોને પ્રેરણા આપી રહ્યાં છે.

એ જ રીતે ભારતવર્ષમાં પહેલેથી મોટી મોટી વ્યક્તિઓ ગૌસેવામાં સંલગ્ન રહી છે અને એના પ્રભાવથી એમને યશ, માન, ધન વગેરે બધી સાંસારિક સફળતાઓ પ્રાપ્ત થઈ છે. વાસ્તવમાં ગાય એ ભારતના સામાજિક અને ધાર્મિક જીવનના એક સ્તંભ સમાન છે અને એને હમેશાં સુદઢ બનાવી રાખવો એ આપણું પરમ કર્તવ્ય છે.

## પ્રેરણાસ્ત્રોત શ્રી મિતલજી

પંચશીલ કોલોની ગાજિયાબાદના પ્રોવિઝન સ્ટોરના માલિક શ્રી પવનકુમાર મિતલે પોતાના સ્ટોર પરથી ગુટખા, બીડી, સિગારેટ, તમાકુ અને ખૈનીનું વેચાણ બંધ કરી દીધું છે. પરિણામે કોલોનીના અનેક યુવાનોએ પણ એમની પ્રેરણાથી એનો ઉપયોગ બંધ કરી દીધો છે. શ્રી મિતલજી પોલીથીનની થેલીઓનો ખૂબ જ ઓછો ઉપયોગ કરે છે. ખાલી સમયમાં કાગળની થેલીઓ પોતે બનાવે છે. સમય કાઢીને ૫૦ યુગનિર્માણ યોજનાની પત્રિકાઓનું પણ વિતરણ કરે છે. શ્રી મિતલજીનાં સત્કાર્યોને હાર્દિક અભિનંદન.

અગ્નિના સત્સંગથી કાળો કોલસો સોનેરી રંગનો થઈ જાય છે. સત્પુરુષોના સત્સંગથી અજ્ઞાનની કાળાશ મટી જાય છે અને હૃદયમાં જ્ઞાનનો પ્રકાશ થવા લાગે છે.

## સંઘવવાન લખલે જય

**જીવનયોગની સાધના  
આત્મિક પ્રગતિની  
શરૂઆત છે**

માનવ અંતરંગના દેવાસુર સંગ્રામની ચર્યા અધવચ્ચે છોડીને તપ-યોગ-પરમાર્થયુક્ત જીવન-યોગની સાધનાની વાત પર આવવાનાં વિશેષ કારણો હતાં. એક કારણ તો એ કે દુષ્ટવૃત્તિની નાબૂદી માટે 'તપ' કરવું પડશે અર્થાત્ પોતાને સંયમના અગ્નિમાં તપાવવા પડશે, આ તથ્ય પહેલાં મનમાં સારી રીતે બેસાડી લેવું જોઈએ. બીજું કારણ એ કે સત્પ્રવૃત્તિનું સંવર્ધન કેવળ શ્રેષ્ઠ વિચાર અને કર્મ સાથે જોડાઈને અર્થાત્ 'યોગ' દ્વારા જ શક્ય બનશે. આ વાત ચોક્કસપણે સમજી લેવી જોઈએ અને ત્રીજું કારણ એ કે પોતાના કોઈ ખોટા આકર્ષણનો સતત અભ્યાસ કરતા રહેવાથી સાધક જે મોહ અને આસક્તિથી ઘેરાયેલો છે, તેને બહાર કાઢવા માટે આત્મબળની જરૂર પડશે. એ આત્મબળને મેળવવાનું અને વધારવાનું અમોઘ સાધન 'પરમાર્થ' છે, આ ઋષિવચન પર ફક્ત દૃઢ વિશ્વાસ રાખવો એટલું જ નહીં, પરમાર્થને પોતાની દિનચર્યામાં જોડી પણ લેવો જોઈએ. માનવ અંતરંગમાં બૂરાઈઓ અને સારપ વચ્ચે નિત્ય થઈ રહેલા આ દેવાસુર સંગ્રામમાં તપ, યોગ અને પરમાર્થ બ્રહ્માસ્ત્ર સમાન વિજય અપાવનાર અમોઘ શસ્ત્રો છે, તેથી જીવનયોગની સાધનાની ચર્યા વચ્ચે આવી ગઈ. હવે આપણે ફરી માનવ અંતરંગના સંગ્રામની ચર્યા પર આવી જઈએ.

અંતરંગ સંગ્રામના સંબંધમાં એ તથ્ય હવે સારી રીતે જાણી અને માની લેવું જોઈએ કે સત્ અને તમ્ના યુદ્ધમાં શરૂઆતમાં સામે આવતાં પરિણામ ભલે તમ્ના પક્ષમાં જતાં રહે, આપણી ખરાબ ટેવો આપણા પર સવાર થઈને શરૂઆતમાં ભલે આપણને વારંવાર લપસાવી દે અને આપણા સુધરવાના

**સત્ય  
અપરાજય છે**

પ્રયાસોને નિષ્ફળ કરી દે, પણ જો આ સંગ્રામ ચાલુ રાખવામાં આવે તો અંતે સત્યની જ જીત થશે. 'સત્ય જ જીતે છે' એ સ્વીકાર કરી લેવાથી ખૂબ જ દૃઢતા વધે છે અને લક્ષ્યથી જોડાઈ રહેવાની માનસિકતા જળવાઈ રહે છે. ત્યારે દુષ્ટવૃત્તિની નાબૂદીના કે સત્પ્રવૃત્તિ વિકસાવવાના પ્રયત્નો પણ ખંડિત થયા વિના ચાલુ રહી શકે છે. તેથી પ્રારંભિક નિષ્ફળતાઓને કારણે નિરાશ થઈ જવાનો પ્રશ્ન જ ઊભો થતો નથી. આ સંગ્રામમાં ઉપયોગમાં લેવાતાં સદ્વિવેક અને સદિચ્છા નામનાં અસ્ત્રો એકદમ સાચાં છે. આગળ કહેવામાં આવ્યું છે તેમ એ બન્ને મળીને કેવળ માનસિક પૃષ્ઠભૂમિનું જ નિર્માણ કરે છે એટલું જ નહીં, પરંતુ પોતે પણ નાબૂદી અને વિકાસનું યુદ્ધ લડે છે. સાચું તો એ છે કે તેમના વિના આમાં જ શું, કોઈ પણ કાર્યમાં સફળતા મળતી નથી. તેથી તેમની ઉપયોગિતા પર શંકા કરવાનો સહેજ પણ અવકાશ નથી. એમને તો હમેશાં જીવંત અને જાગૃત બનાવી રાખવા જોઈએ, સતત પોષણ આપીને બળવાન બનાવી રાખવા જોઈએ.

તેમ છતાં, નિષ્ફળતા એક સંદેશ તો આપે જ છે.

**આપણા જ દોષો  
તમને જીતાડે છે**

આ તથ્ય એ દર્શાવે છે કે સફળતાનો પ્રયત્ન પૂરા મનથી થયો નથી. અધૂરા મન એટલે કે ઓછી નિષ્ઠામાં એ કમજોરી છે જે કોઈપણ અભિયાનને કે પ્રયાસને બેકાર બનાવી દે છે. આથી 'અધૂરા મનથી' કરવામાં આવતા પ્રયાસો પ્રત્યે સાધકે સાવધાન રહેવું જોઈએ.

નિષ્ફળતાનું એક બીજું પણ કારણ હોય છે. જ્યાં સુધી મનમાં થોડા અંશમાં પણ દુષ્ટવૃત્તિ મોજૂદ છે ત્યાં સુધી એ પોતાનો કોઈ ને કોઈ ખરાબ પ્રભાવ પાડતી જ રહેશે. તેથી જ્યારે પણ કોઈ સત્પ્રવૃત્તિ મનમાં ઊઠે છે,

કોઈ સત્કર્મમાં જોડાવાની ઇચ્છા થાય છે, ત્યારે તરત જ દુષ્કૃતિથી ઘેરાયેલું મન આનાકાની કરવા લાગે છે અને અનિચ્છાની બાધા નાંખતું રહે છે. આ અનિચ્છા પણ સાધકના પ્રયત્નોમાં ઢીલાશ લાવે છે, માટે આ બાબતમાં પણ સાવધાન રહેવું જરૂરી છે.

સાવધ કેવી રીતે રહીએ ? શું કરીએ ? નિષ્ઠામાં ઢીલાપણું અને મનની આનાકાની-અનિચ્છાને બળપૂર્વક એક તરફ ધકેલીને પોતાના પ્રયાસોમાં લાગ્યા રહેવાની સતત પ્રેરણા અને શક્તિ કોણ આપશે....?

આપણે આશા રાખવી જોઈએ કે આ બે અવરોધો પર પણ સદ્વિવેક અને સદિચ્છાની જોડી વિજય પ્રાપ્ત કરશે અને તેમને માર્ગમાંથી હટાવી દેશે, પણ આ જોડી

તેજ-તીક્ષ્ણ નથી, સૌમ્ય પ્રકૃતિની છે. એ હટાવશે જરૂર પણ સમય વધુ લાગશે. આથી અંતરંગના

આ સંગ્રામમાં મનની કાચી નિષ્ઠા અને આનાકાની કે અનિચ્છા સાથે લડવા માટે દેવપક્ષમાં વધુ એક સમર્થ યોદ્ધાની જરૂરિયાત અનુભવાય છે. એવા મહાબલીની જરૂર છે જે આ અવરોધોને સાચે જ ધકેલીને માર્ગમાંથી હટાવી દે અને સંગ્રામને ઝડપથી વિજય તરફ વાળી દે.

એ મહાબલીનું નામ 'સંકલ્પ' છે. સદ્વિવેક અને સદિચ્છાને જીવંત રાખવા અને પોષણ આપવાનું પૂરતું સામર્થ્ય સંકલ્પમાં છે. કાચી નિષ્ઠા અને અનિચ્છા જેવી બાધાઓ સાથે એ સફળતાપૂર્વક લડી શકે છે. સંવર્ધન અને નાબૂદીની મુખ્ય જવાબદારી પણ સંકલ્પને વિશ્વાસપૂર્વક સોંપી શકાય છે. આ બધાં કાર્યો માટે એનામાં પર્યાપ્ત બળ છે. સદ્વિવેક અને સદિચ્છા પ્રભાવશાળી અસ્ત્રો હોવા છતાં પણ સાધકને સૌમ્યભાવથી રસ્તો બતાવે છે, રોકે છે અને તેની દુષ્કૃતિનાં મૂળિયાં કાપે છે, પરંતુ દુષ્કૃતિ સાથે સામસામે યુદ્ધ લડવાનું અને એને સાધકના જીવનમાંથી બળપૂર્વક ઊભેડી ફેંકવાનું કઠિન કાર્ય 'સંકલ્પ'ના વશની જ વાત છે.... કેવો હોય છે આ સંકલ્પ ?

સાધકનો સંકલ્પ એટલે દૃઢ અવિચલ નિશ્ચય.

**સંકલ્પમાં અપ્રતિમ બળ હોય છે**

મનમાં અવારનવાર ઊઠતી 'લપસી જવાની ઇચ્છા'નું શમન કરવાનો નિશ્ચય. સદ્વિવેક અને સદિચ્છાની

સલાહને કર્મમાં બદલવાનો નિશ્ચય. હાનિકારક રૂઢિઓ અને પરંપરાઓ દ્વારા પ્રગતિના માર્ગમાં આવતી બાધાઓને તોડવાનો નિશ્ચય. જે ન્યાયસંગત છે, શ્રેષ્ઠતા તરફ લઈ જાય છે એ કર્મને અપનાવવાનો નિશ્ચય.

સાધકનો સંકલ્પ, જે વિપરીત પરિસ્થિતિઓમાં સંતાઈને બેસી જતો ત્થી તેનો સામનો કરવા માટે દૃઢતાથી અડગ ઊભો રહે છે. જે નિષ્ફળ થઈ જાય તો વધુ દૃઢ થઈ જાય છે. જે સફળ થવાથી સૂઈ જતો નથી અને એ સફળતા તથા આદર્શનું રક્ષણ કરતો રહે છે. જીવંત બની રહેવા માટે સદ્વિવેક અને સદિચ્છાને જે આધારની જરૂર પડે છે, તે આધાર આપે છે સંકલ્પ.

એ સંકલ્પ જ છે જે નિરાશ વ્યક્તિમાં પણ પ્રાણનો સંચાર કરે છે અને કમજોરને હાથ પકડીને ઉઠાવે છે તથા હારી ગયેલાની વળેલી પીઠ તાણીને છાતીને ફુલાવી દે છે. શ્રીકૃષ્ણે અર્જુનને સંકલ્પ કરવાની સ્થિતિ સુધી પહોંચાડ્યા પછી જ ગીતાને વિરામ આપ્યો હતો. સંકલ્પનો ઉદય થતાં જ સૂતેલી ચેતના જાગી ઊઠી અને ડરી ગયેલો અર્જુન દૃઢ બનીને ઊભો થઈ ગયો. ધનુષ ઉપાડ્યું અને "કરિષ્યે વચનં તવ" કહીને યુદ્ધ માટે તૈયાર થઈ ગયો. ....આવો જીવંત અને જીવનદાયી હોય છે - સંકલ્પ !

ઇચ્છાને કર્મમાં પલટાવવી અને કર્મને ચાલુ

**તેથી "યુગ્મ" કરતાં "ત્રિક" વધુ પ્રભાવી છે**

રાખવાનું સંકલ્પ દ્વારા જ શક્ય છે. અનેક વાર નિષ્ફળ થવા છતાં એ સાધકને નિરાશ થવા દેતો નથી. એ તેના મનને સ્થિર અને આશાને જીવંતી રાખે છે. તેથી જ પોતાની દુષ્કૃતિનો નાશ કરવો હોય કે સત્કૃતિ વધારવી હોય તો સદ્વિવેક અને સદિચ્છાના

‘યુગ્મ’નો નહીં પણ સદ્વિવેક, સદિચ્છા તથા સંકલ્પના ‘ત્રિક’નો સાધકને ઉપયોગ કરવો જોઈએ. સદ્વિવેક અને સદિચ્છા જે કરવા માટે કહે તે કરવાનો સંકલ્પ કરતાં જ એ પોતાની અંદર નવી તાકાત અને નવી દૃઢતા આવી ગયાનો પ્રત્યક્ષ અનુભવ કરે છે. આ ઊર્જાથી કાચી નિષ્ઠા પાકવા લાગે છે અને અનિચ્છા ઓછી થવા લાગે છે. માનવ અંતરંગનો સંગ્રામ વિજય તરફ વળવા લાગે છે અને નિષ્ઠા જેવી અને જેટલી મજબૂત હોય એ પ્રમાણમાં સત્પરિણામો સામે આવવા લાગે છે. આ તો એવો સર્વસુલભ પ્રયોગ છે કે જેની સત્યતા કોઈપણ સંકલ્પવાન ગમે ત્યારે પારખી શકે છે.

સંકલ્પ ક્રિયા નથી, મનની વિશેષ સ્થિતિ છે.

### સંકલ્પનું ક્રિયારૂપ સંઘર્ષ છે

તેનું ક્રિયારૂપ શ્રમ અને સંઘર્ષ છે. સંકલ્પ પોતે જે શક્તિ અને ક્ષમતાઓને વિકસાવે છે તે આ શ્રમ અને સંઘર્ષમાં મદદ કરે છે. આ સંપૂર્ણ સૃષ્ટિ કર્મના નિયમો અનુસાર ચાલી રહી છે. અહીં કશું જ મફત મળતું નથી. કંઈક મેળવવું હોય તો મહેનત પણ કરવી પડે છે અને જરૂર પડે તો સંઘર્ષ પણ કરવો પડે છે. જીવતા રહેવા માટે ફેફસાંને હવા ખેંચવાનો શ્રમ કરવો પડે છે. એ એની મેળે અંદર જતી નથી. શરીરમાં રોગના કીટાણુઓ પેદા થઈ જાય તો તેમનો નાશ કરવા માટે સંઘર્ષ કરવો પડે છે, તેઓ આપમેળે મરી જતાં નથી. જો આવો જ નિયમ હોય તો દુષ્કૃતિની નાબૂદી અને સત્પ્રવૃત્તિઓનો વિકાસ આપોઆપ સંઘર્ષ વિના કેવી રીતે થાય ? મહેનત અને સંઘર્ષ કરવા જ પડે છે તો એ ઈચ્છા પૂરી થશે. સંકલ્પ કરવાનો અર્થ જ મહેનત અને સંઘર્ષની શરૂઆત થાય છે.

સદ્વિવેક, સદિચ્છા, સંકલ્પ અને સંઘર્ષસંબંધી

### આત્મસંઘર્ષ એ આત્મપ્રગતિનો શ્રેષ્ઠતમ ઉપાય છે

અત્યાર સુધીની વિસ્તૃત ચર્ચાનો સારાંશ એ છે કે “માનવ અંતરંગનો સંગ્રામ એ પોતાની

દુષ્કૃતિઓથી મુક્ત થવા અને સત્પ્રવૃત્તિઓથી જોડાઈ જવાની હાર્દિક શરૂઆત છે. સદ્વિવેક અને સદિચ્છા આ સંગ્રામની શરૂઆત કરે છે. અંત સુધી એમની જરૂર પડતી રહે છે, પરંતુ એ સૌમ્ય પ્રકૃતિના છે. આત્મચિંતન અને આત્મસંકેત જેવાં સૌમ્ય અસ્ત્રો અને ઉપાયોનો તેઓ ઉપયોગ કરે છે અને ધીરે ધીરે સંગ્રામ જીતે છે. તેથી આ સંગ્રામને ઝડપથી જીતવા માટે સદ્વિવેક, સદિચ્છા અને સંકલ્પની ‘ત્રિપુટી’નો ઉપયોગ કરવો જરૂરી છે.” આ ત્રણના સંયુક્ત બળ પર જ સાધક :

(૧) મનમાં હમેશાં ઊઠતા કામ, ક્રોધ, લોભ અને મોહમાં ‘લપસી’ જવાની ઈચ્છા’ સાથે સંઘર્ષ કરવા માટે સંયમ નામના ‘તપ’ને સાધે છે.

(૨) મનની કાચી નિષ્ઠા અને આનાકાની સાથે સંઘર્ષ કરી શ્રેષ્ઠતા અને ઉજ્જવળતા સાથે જોડનાર ‘યોગ’ને સિદ્ધ કરે છે.

(૩) ઉદારવૃત્તિમાં બાધારૂપ બનતી સંકીર્ણતા અને અનિચ્છા સાથે સંઘર્ષ કરે છે. દુઃખી લોકો અને માર્ગથી ભટકી ગયેલાઓને પોતાની નિસ્વાર્થ સેવાઓ આપે છે અને આધ્યાત્મિકતાના શ્રેષ્ઠતમ સ્તર ‘પરમાર્થ’માં સ્થિત થઈ જાય છે.

આ સંઘર્ષ બીજા સાથે નહીં, પોતાની જાત સાથે કરવામાં આવે છે. આ સંઘર્ષમાં બીજા કોઈ મદદ કરી શકતો નથી, ફક્ત સૂચન કરી શકે છે, રસ્તો બતાવી શકે છે. માનવ અંતરંગનો સંગ્રામ પોતાના ‘ત્રિક’ના બળે એકલા જ લડવાનો હોય છે. પોતાનું ‘કમંડળ’ ધસીને માંજીને પોતે જ સાફ કરવું પડે છે. જે આને માટે કમર કસી લે છે, જે સદ્વિવેક અને સદિચ્છાને સાથે લઈને પોતાની દુર્બળતાઓ સાથે સંકલ્પપૂર્વક સંઘર્ષ કરવાનું નક્કી કરી લે છે એ પાર થઈ જાય છે. બાકીનાઓને તો ચોર્યાસીના સતત ચક્કર લગાડતા રહેવાનું છે.





## ગાયત્રી મંત્રમાં સમાયેલું દર્શન અને શિક્ષણ

દેવસંસ્કૃતિને ગાયત્રી મહામંત્રનું ઉદ્ગમ માનવામાં આવી છે. પુરાણોમાં કથા છે કે સૃષ્ટિના આદિમાં જ્યારે બ્રહ્માજીને વિશ્વબ્રહ્માંડની રચનાનું કામ સોંપવામાં આવ્યું ત્યારે તેઓ વિચારવા લાગ્યા કે હું એકલો એ મહાન કાર્ય કેવી રીતે પૂર્ણ કરું, નથી તેનું જ્ઞાન, નથી અનુભવ અને નથી સાધન કે ઉપકરણ, પછી સોંપવામાં આવેલ કાર્ય કેવી રીતે પૂર્ણ થાય ?

એ દ્વિધાને દૂર કરવા માટે આકાશમાંથી આકાશવાણી થઈ કે એ ઉપલબ્ધિઓ માટે તપ કરવું જોઈએ. તપ શબ્દથી શું તાત્પર્ય છે એ તેઓ સમજી ન શક્યા તો બીજીવાર બતાવવામાં આવ્યું કે ગાયત્રી મંત્રમાં ઊંડા ઊતરવાને 'તપ' કહે છે. એ પછીની જિજ્ઞાસાના જવાબમાં એમને ગાયત્રી મંત્રના ૨૪ અક્ષરો બતાવવામાં આવ્યા. એની સાથે ત્રણ વ્યાહતિઓ લાગેલી હતી. આદેશાનુસાર બ્રહ્માજી તપ કરવા લાગ્યા. ત્યાર બાદ સમયાનુસાર એમને જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનના રૂપમાં બે ઉપલબ્ધિઓ પ્રાપ્ત થઈ. જ્ઞાનપક્ષને 'ગાયત્રી' અને વિજ્ઞાનપક્ષને 'સાવિત્રી' કહેવામાં આવ્યા. ગાયત્રી ચેતના થઈ અને સાવિત્રી પ્રકૃતિ. પ્રકૃતિથી પદાર્થ બન્યો અને તેને ગતિશીલ રાખનાર ચેતના ગાયત્રીનો આ વિશ્વવ્યવસ્થામાં સમાવેશ થયો.

પ્રાણી બન્યાં. એમનાં શરીર પંચતત્ત્વોથી બન્યાં અને એ બધામાં ચેતનાનો પ્રાદુર્ભાવ થયો. અન્ય જીવોમાં સાધારણ ચેતના હતી, પરંતુ મનુષ્યમાં પાંચ પ્રાણોથી બનેલી આત્મચેતના હતી. આ રીતે જડ અને ચેતનનું માળખું બનીને તૈયાર થઈ ગયું. અન્ય પ્રાણીઓ તો પ્રકૃતિના પદાર્થોથી પોતાનો નિર્વાહ કરવા લાગ્યાં, પણ મનુષ્યને યોગ્ય-અયોગ્યનો નિર્ણય કરવા માટે વિશેષ જ્ઞાનની જરૂર પડી. આ પ્રયોજન માટે બ્રહ્માજીએ ચાર મુખોથી ચાર વેદોનાં વ્યાખ્યાન કર્યાં. વેદોમાં કર્તવ્યો

અને યોગ્ય-અયોગ્યનું જ્ઞાન પણ હતું અને પ્રાકૃતિક વસ્તુઓનો જરૂરી ઉપયોગ કરીને પ્રગતિનાં સાધનોની ઉપલબ્ધિઓનું વિજ્ઞાન પણ હતું.

વેદો અધરા હતા. એમનું વિવેચન ક્રમશઃ બીજા ગ્રંથોમાં થતું ગયું. ઉપનિષદો, બ્રાહ્મણ ગ્રંથો, સૂત્રો, સ્મૃતિઓ, દર્શન વગેરેનો વિકાસ આ વેદોનાં સરળ અને બુદ્ધિગમ્ય વિવેચનોના રૂપમાં થયો, જેમને ગાયત્રીના ચાર પુત્ર માનવામાં આવે છે. આ ચાર વેદ જ બ્રહ્માજીનાં ચાર મુખ છે. આ રીતે ધર્મશાસ્ત્રોનું સમગ્ર માળખું બની ગયું. આ બધાં એક વૃક્ષની જ શાખાઓ અને પાંદડાંઓ છે. એમને જ્ઞાન અને વિજ્ઞાનનો ભંડાર તથા ઉદ્ગમકેન્દ્ર કહી શકાય છે. આવા છે આ ગાયત્રીના ચાર પુત્ર. બીજી રીતે ભારતીય સંસ્કૃતિનું, જ્ઞાનવિજ્ઞાનનું સમગ્ર માળખું આ જ એક મહામંત્રના પ્રસાર અને વિસ્તારના રૂપમાં ઊભું થયું છે. આ મહાસમુદ્રમાંથી જેને જે સ્તરનાં મણિમુક્તકોની જરૂર હોય છે તે મુજબ તેઓ ઉપલબ્ધ કરી શકે છે.

આ વિદ્યાઓના વિસ્તારે જ આ ભારતભૂમિને 'સ્વર્ગાદપિ ગરીયસી'નું સૌભાગ્ય પ્રદાન કર્યું અને આ તત્ત્વજ્ઞાનમાં ઊંડા ઊતરનાર બુદ્ધિશાળીઓની તેત્રીસ કોટિ સંખ્યાને ધરતી નિવાસી દેવમાનના રૂપમાં સમસ્ત સંસારમાં પ્રખ્યાત બનાવી. આ વિશેષતાઓ અને વિભૂતિઓને કારણે જ આ દેવભૂમિ ચક્રવર્તી શાસક, જગદ્ગુરુ તથા સ્વર્ણસંપદાઓની સ્વામી બની. પ્રાપ્ત જ્ઞાનચેતના દ્વારા આપણા મહાન પૂર્વજો પોતે લાભાન્વિત થયા એટલું જ નહિ પણ સંસારના દરેક ક્ષેત્રમાં જ્યાં જે પ્રકારની જરૂર લાગી ત્યાં તે પ્રકારનાં અનુદાનો આપીને તેમનો ઉત્કર્ષ કર્યો, આગળ વધાર્યા. પુરાતત્ત્વ શોધોથી એ તથ્ય પ્રગટ થાય છે કે ભારતે સમગ્ર વિશ્વને અજ્ઞ અનુદાનો પ્રદાન કર્યાં છે. એ અનુગ્રહો માટે સમસ્ત

વિશ્વ તેનું સદાય ઋણી રહેશે. બીજી રીતે આ સંપ્રદાય ગાયત્રીના રત્નભંડારથી જ વિકસિત થઈ, જેનો સમગ્ર સંસારે લાભ ઉઠાવ્યો.

પુરાતનકાળમાં માનવી કાયામાંથી દેવસંસ્કૃતિ અને દેવસંપદા પ્રાપ્ત કરવાનો એક જ આધાર હતો, ગાયત્રી મંત્ર. એના દક્ષિણમાર્ગી પ્રયોગથી દેવત્વનો વિકાસ થયો અને વામમાર્ગી તંત્ર-ઉપચારોથી, દૈત્યપ્રકૃતિ ચમત્કારોથી સાધન-સગવડો વધ્યાં. દિતિ, અદિતિનાં સંતાનો દેવ અને દૈત્યો થયાં. દિતિ ગાયત્રીનું અને અદિતિ સાવિત્રીનું જ નામ છે. બન્ને પ્રજાપતિ બ્રહ્માની પત્નીઓ હતી.

આગળ જતાં આ મહાવિદ્યાઓનો વિશેષ વિસ્તાર થતો ગયો. સમય જતાં તેઓ એકમાંથી બે અને બેમાંથી નવ બની. એમને જ નવદુર્ગા કહે છે. નવગ્રહોમાં પણ એમના જ દેવ આરોપણ છે. વિશ્વામિત્ર રામલક્ષ્મણને યજ્ઞના રક્ષણને બહાને પોતાના આશ્રમમાં લઈ ગયા અને બલા તથા અતિબલા વિદ્યાઓ શીખવી હતી. બલા અર્થાત્ 'સાવિત્રી', અતિબલા અર્થાત્ 'ગાયત્રી'. બલાના પ્રતાપથી સમુદ્ર પર સેતુ બાંધવામાં આવ્યો અને લંકાદહન થયું.

અતિબલાના પ્રતાપથી રામરાજ્યની સ્થાપના થઈ. બલાની મદદથી શિવધનુષ તોડવામાં આવ્યું અને અતિબલાના માધ્યમથી શક્તિરૂપા સીતાને પ્રાપ્ત કરવામાં આવી. આ રીતે અન્ય અવતારો પણ ગાયત્રીનું અવલંબન લેતા રહ્યા. દેવતાઓએ પણ એને જ માધ્યમ બનાવ્યું. ઋષિઓ એના જ ઉપાસક રહ્યા.

ભૂ: ભુવ: સ્વ:ની ત્રણ વ્યાહતિઓ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ બની. એમાંથી જ સરસ્વતી, લક્ષ્મી અને કાલીનો પ્રાદુર્ભાવ થયો. એ પછીનો દેવપરિવાર એમની જ શાખા અને પ્રશાખાઓ છે. ષટ્શાસ્ત્ર અને ષડ્દર્શનોનો પ્રાદુર્ભાવ પણ એમાંથી જ થયો. સમુદ્રમંથનનું ઉપાખ્યાન પણ આ પ્રકરણ સાથે જ જોડાય છે.

ગાયત્રીના ૨૪ અક્ષર, ૨૪ અવતાર, ૨૪ દેવતા અને ૨૪ ઋષિ માનવામાં આવ્યા છે. દત્તાત્રેયના ૨૪ ગુરુ પણ આ જ છે. શરીરમાં ૨૪ મુખ્ય શક્તિકેન્દ્રો

માનવામાં આવે છે. મગજમાં ૨૪ શક્તિકેન્દ્ર છે. ગાયત્રી ઉપાસનામાં જે ૨૪ શબ્દોનું ઉચ્ચારણ કરવામાં આવે છે તેથી આ બધાં જ કેન્દ્રોમાં મંથન જેવી ખળતળ થાય છે અને એ પ્રસુપ્ત સ્થિતિમાંથી જાગૃત થઈ પોતપોતાના ચમત્કારો દર્શાવવા લાગે છે. એમને જ રિદ્ધિ-સિદ્ધિઓના નામે ઓળખવામાં આવે છે.

સ્થૂળ શરીર, સૂક્ષ્મ શરીર અને કારણ શરીર આ આત્મા પર ચઢેલાં ત્રણ આવરણો છે, એમને ત્રણ વ્યાહતિઓ સમજી શકાય છે. જ્ઞાનયોગ, કર્મયોગ અને ભક્તિયોગમાં આ ત્રણનું જ વિવેચન થયું છે. આ જ આકાશ, પાતાળ અને ભૂલોક છે. ઉત્પાદન, અભિવર્ધન અને પરિવર્તન પણ આ ત્રણને જ કહી શકાય છે. ઉપાસના, સાધના અને આરાધનાનું વિજ્ઞાન પણ આ ત્રણ વ્યાહતિઓ સાથે જોડાયેલું છે.

ગાયત્રીને અમૃત, કલ્પવૃક્ષ અને પારસ કહેવામાં આવી છે. કલ્પવૃક્ષ એ જેની છાયામાં બેસવાથી બધી મનોકામનાઓ પૂર્ણ થાય, અમૃત એ જે પીને અમર બની જવાય અને પારસ એ જેના સ્પર્શમાત્રથી લોઢા જેવી સસ્તી ધાતુ સુવર્ણ જેવી બહુમૂલ્ય બની જાય. આ ત્રણે વસ્તુઓ ક્યાં છે? અથવા ક્યાં હોઈ શકે છે? એ ખબર નથી. આ આલંકારિક છે. કલ્પવૃક્ષ નામ એ માટે આપવામાં આવ્યું કે બિનજરૂરી કામનાઓ સમાપ્ત થઈ જાય છે. જે ઉપયોગી કામનાઓ છે એમને તો મનુષ્ય પોતાના બાહુબળ અને બુદ્ધિબળની મદદથી સહજ રીતે પૂરી કરતો રહે છે. શરીર તો અમર થઈ શકતું નથી. અવતારી પણ અમર થયા નથી. જે જન્મ્યો છે એને મરવું પણ પડશે, પરંતુ જેનો યશ વિદ્યમાન છે તેને અમર જ સમજવા જોઈએ. ઋષિઓ અમર છે, મહામાનવો અમર છે. આ જ વાત પારસના સંબંધમાં પણ કહી શકાય છે. સાધારણ અને હલકી પરિસ્થિતિઓમાં જન્મેલી અને રહેલી વ્યક્તિઓ જે જ્ઞાનની મદદથી પ્રગતિનાં ઉચ્ચ શિખરે પહોંચી કાયાકલ્પ જેવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરી શકે એ તત્ત્વજ્ઞાનને પારસ કાયાકલ્પ કહેવામાં આવે તો જરા પણ અતિશયોક્તિ

નહિ થાય.

ગાયત્રીની પ્રતિમા નવયૌવના નારીના રૂપમાં ઘડવામાં આવી છે અને સાથે જ તેને માતાના રૂપમાં માન્યતા મળી છે. એનું તાત્પર્ય નારીની શ્રેષ્ઠતા અને વરિષ્ઠતા સ્વીકાર કરવાનું છે. મનુએ કહ્યું છે કે જ્યાં નારીની પૂજા થાય છે ત્યાં દેવતાઓ વસે છે. આ તથ્યને પ્રત્યક્ષ કરવા માટે નવયૌવના ગાયત્રીના કલેવરમાં માત્ર બુદ્ધિ સ્થાપિત કરવાની સાથે અભ્યાસમા ઉતારવા માટે કરવામાં આવી છે. આ અભ્યાસ નારીમાત્ર માટે વિકસિત થવો જોઈએ અને જે અર્જુન અને શિવાજીએ નારીઓ પ્રત્યે માતૃભાવનું પ્રદર્શન કર્યું હતું એવી જ ધારણા નરની નારી પ્રત્યે અને નારીની નર પ્રત્યે હોવી જોઈએ. પવિત્ર અને ઉચ્ચસ્તરીય સમાજની સ્થાપનાનો આ જ આધાર હોઈ શકે છે.

સંસારમાં પોતપોતાની રુચિને અનુરૂપ અનેક લોકો ઘણી વસ્તુઓને મહત્ત્વ આપે છે, પરંતુ આપત પુરુષોએ સદ્બુદ્ધિને સર્વશ્રેષ્ઠ વિભૂતિ માની છે. રામાયણકારે કહ્યું છે કે “જહાં સુમતિ તહાં સંપત્તિ નાના ।” ગીતાકારનું કથન છે – “નહિ જ્ઞાનેન સદૃશ્ય પવિત્રમિહ વિદેત ।” અર્થાત્ આ સંસારમાં જ્ઞાન સમાન બીજું કશું જ પવિત્ર નથી. જેને સદ્બુદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ એ પોતાની અને બીજાઓની અનેક સમસ્યાઓનું સહજ સમાધાન કરાવી લે છે, પરંતુ જેને દુર્બુદ્ધિએ ઘેરી લીધા છે તેનો પોતાનો તથા સંપર્કક્ષેત્રનો સર્વનાશ નક્કી છે. આ તથ્યને ધ્યાનમાં રાખી સદ્બુદ્ધિની અધિષ્ઠાત્રી ગાયત્રીને જો પ્રથમ સ્થાન મળ્યું હોય તો એમાં આશ્ચર્યની કોઈ વાત નથી.

ગાયત્રીનાં ત્રણ ચરણોમાં એકતા, સમતા અને મમતાનાં ત્રણ સૂત્રોનો સમાવેશ છે. ભવિષ્યમાં એક રાષ્ટ્ર, એક ભાષા અને એક કાયદો વિશ્વમાં ચાલશે. બધા લોકોના મૌલિક હકો અને સાધનસગવડો સમાનતાના સ્તર સુધી લાવવાં પડશે. વિષમતા આર્થિક ક્ષેત્રની હોય કે સામાજિક ક્ષેત્રની હોય એને હટાવવી પડશે. ત્રીજું ચરણ મમતા છે, જેનું તાત્પર્ય છે – ઉદારતા અને આત્મીયતા. એના અંતર્ગત વસુધૈવ કુટુંબકમ્ અને

આત્મવત્ સર્વભૂતેષુની માન્યતા આવે છે. એ નિર્દેશ મળે છે કે બીજાઓ દ્વારા થયેલું આચરણ આપણા માટે પસંદ કરતા નથી તેવું જ આચરણ બીજા સાથે આપણે પણ ન કરીએ. એમાં સજ્જનતા, શાલીનતા, સદ્ભાવના અને ઉત્કૃષ્ટતાનો પૂર્ણપણે સમાવેશ થઈ ગયો છે.

ચિંતનમાં ઉત્કૃષ્ટતા, ચરિત્રમાં આદર્શવાદ અને વ્યવહારમાં ન્યાયનિષ્ઠાનો સમાવેશ આ ત્રણેય માનવીય ગરિમાને અક્ષુણ્ણ રાખે છે. ગાયત્રીનાં ત્રણ ચરણોમાં આ ત્રણેયને અપનાવવાનો નિર્દેશ છે.

આ રીતે ગાયત્રી મહામંત્રનાં ત્રણ ચરણોમાં એક-એક સત્પ્રેરણાનો સમાવેશ છે. તે એવી છે કે એમને જો દ્વેદયંગમ કરી શકાય, જીવનક્રમમાં ઉતારી શકાય તો સમજવું જોઈએ કે સંપૂર્ણ પ્રગતિનો માર્ગ મોકળો થઈ ગયો. ભૌતિક અને આત્મિક અભ્યુદયનો દરવાજો ખૂલી ગયો.

પ્રથમ ચરણમાં સવિતાનું વરણ – અધિગ્રહણ કરવામાં આવ્યું છે. તેજપૂજ સૂર્યને ‘સવિતા’ કહે છે. સૂર્યમાં મુખ્યત્વે આભા અને ઊર્જા વધુ પ્રમાણમાં છે. આભા એટલે ચમક, રોશની, ઊર્જા એટલે ગરમી, શક્તિ. પ્રગતિશીલ વ્યક્તિ આ બંને ગુણોને અપનાવે છે. પ્રખર પ્રતિભાવાન બને છે. ઓજસ્વી, તેજસ્વી, વર્ચસ્વી બનીને પોતાની સમર્થતાને વિકસિત કરે છે. જેઓ અસમર્થ છે, દુર્બળ છે, દીન-હીન સ્તરના અણધડ તથા પછાત વિસ્તારમાં રહેવા માટે ટેવાયેલા છે એમની વિશિષ્ટતાઓ મૂર્છિત થઈને પડી રહેશે. કોઈ રીતે દિવસો કપાતા રહેશે. એમનાથી પોતાના નિર્વાહ સિવાય કોઈ પરાક્રમ શક્ય બનશે નહિ. આ દુર્ગતિથી બચવા માટે એ જરૂરી છે કે પોતાને શારીરિક અને માનસિક દૃષ્ટિએ પણ સશક્ત બનાવવામાં આવે. પરાક્રમ અને સાહસને સ્વભાવના અંગ બનાવી લેવામાં આવે. કાર્યશીલ રહેવામાં આવે. ઉદ્યમી, પુરુષાથી, જાગૃત તથા ઉમંગો અને આશાઓથી પોતાને ભરપૂર રાખવા માટે પ્રયત્નશીલ રહેવામાં આવે. આજસને નજીક આવવા ન દો. ઉદાસ ન રહીએ. કઠિન સમય આવે ત્યારે ધીરજ

ખોઈ ન બેસીએ અને આવેલ મુશ્કેલીઓ સાથે લડવાનું, કઠણાઈઓ સાથે સંઘર્ષ કરવાનું સાહસ ટકાવી રાખવામાં આવે. પ્રગતિની દિશામાં વધવાનો આ પ્રથમ આધાર છે. સંકોચશીલ, ભીરુ, કાયર અને કંજૂસ બનીને રહેવામાં ન આવે. આત્મનિર્ભર થવા અને આત્મવિશ્વાસને દુર્બળ ન થવા દેવા માટે સતત પ્રયત્નશીલ રહેવામાં આવે. પોતાના સામર્થ્યને એટલું વધારવામાં આવે કે તેની મદદથી બીજાઓની સેવા અને સહાયતા કરવાનું શક્ય બને.

ગાયત્રીના બીજા ચરણ દેવસ્યમાં સંકેત છે કે આપણું માનસ અને ચિંતન દેવોને અનુરૂપ રહે. ચરિત્ર પર નીચતાનો ડાઘો ન લાગે તેનું ધ્યાન રાખવામાં આવે. દેવત્વ એટલે વ્યક્તિત્વના પરિષ્કારનો અને ગુણ, કર્મ તથા સ્વભાવમાં સજ્જન જેવા આદર્શવાદનો સમાવેશ કરવો. એમાં જ માનવીય ગરિમાની શોભા છે. મર્યાદાઓનું પાલન અને વર્જનાઓનું ઉલ્લંઘન ન કરવાનું વ્રત ધારણ કરવું એ જ મનુષ્યમાં દેવત્વના ઉદયનું સ્વરૂપ છે. આ જ રીતે શાલીનતાનો નિર્વાહ થઈ શકે છે.

નરપશુઓની જેમ અસંખ્ય લોકો જીવતા રહે છે. એમને પેટ અને પ્રજનન સિવાય કશું સૂઝતું જ નથી. એના માટે જ સતત મરે ખપે છે. લોભ, મોહ અને અહંકારની પૂર્તિ માટે પોતાની સંપૂર્ણ ક્ષમતા નિયોજિત કરતા રહે છે. તેમ છતાં તૃપ્તિનાં દર્શન થઈ શકતાં નથી. તૃષ્ણાની ખાઈ એટલી ઊંડી છે કે એમાં શક્ય હોય એટલી બધી ઉપલબ્ધિઓ નાંખતા રહીએ તો પણ એ પૂરી શકાય તેવી શક્યતા નથી. અગ્નિમાં ઈંધણ નાંખતા રહેવાથી એ બુઝાતો નથી પણ વધુ ને વધુ પ્રજ્વલિત થતો જાય છે. એ જ હાલ વાસના અને તૃષ્ણાના છે. એમનાથી અત્યાર સુધી કોઈ તૃપ્ત થઈ શક્યું નથી. વિચારશીલ લોકો 'સાદું જીવન અને ઉચ્ચ વિચાર'ની નીતિ અપનાવે છે. સરેરાશ નાગરિક જેવા નિર્વાહમાં સંતુષ્ટ રહે છે. કમાણી ઓછી કરતા નથી પણ સંયમ રાખે છે. જે બચે છે તેને એવાં

પુણ્યપ્રયોજનમાં લગાડે છે જેથી આત્મસંતોષ અને સેવાધર્મનો નિર્વાહ થતો રહે, લોક અને પરલોક ઉજ્જવળ થવાનો સુયોગ બનતો રહે.

ગાયત્રીના ત્રીજા ચરણમાં સદ્બુદ્ધિનો મહિમા વખાણ્યો છે અને તે પ્રાપ્ત કરવાની પ્રેરણા આપવામાં આવી છે. ઉચ્ચસ્તરીય દૃષ્ટિકોણ જ સ્વર્ગનું સર્જન કરે છે અને નીચતા પર ઊતરી આવવાથી ચારે તરફ નરક જ દેખાવા લાગે છે. મનઃસ્થિતિ જ પરિસ્થિતિઓની જન્મદાત્રી છે. જે જેવું વિચારે છે એ તેવો જ બની જાય છે. ઉત્થાન અને પતન આપણા જ નીતિ-નિર્ધારણ પર આધારિત રહે છે. મનુષ્ય પોતાના ભાગ્યનો નિર્માતા એ માટે કહેવાય છે કે તે તેના ચિંતનને દિશા આપવા માટે પૂર્ણપણે સક્ષમ છે. પ્રેરણાઓ મગજમાં ઊઠે છે. શરીર એમનું પાલન કરવા લાગે છે. દુર્બુદ્ધિ અપનાવનારા દુર્ગતિના ભોગ બને છે. જેમની સમજ અને સૂઝબૂઝ નીતિનિષ્ઠા અપનાવે છે તેમને નથી કુસંગથી થતાં દુઃખો ભોગવવાં પડતાં, કે નથી કુકર્મો કરવાથી જે સંકટો પેદા થાય છે તેમાં ફસાવાની જરૂર પડતી. મનુષ્યનો જન્મ આપીને ભગવાને તેમના પરમ અનુગ્રહનો પરિચય આપ્યો છે અને એ માટે સ્વતંત્ર છોડવામાં આવ્યો છે કે સદ્બુદ્ધિ પ્રાપ્ત કરીને સુખશાંતિભર્યા સ્વર્ગીય વાતાવરણનું પોતાના તથા સંબંધીઓ માટે સર્જન કરે અથવા દુર્બુદ્ધિ અપનાવીને પોતે નરકની ખાઈમાં પડે અને સાથીઓ તથા સંબંધીઓને પણ એમાં પડવા માટે વિવશ કરે.

પ્રત્યક્ષ રીતે જે કંઈ પણ વૈભવ, સુખશ અને સહયોગ કોઈને ઉપલબ્ધ થતા હોય તો સમજવું જોઈએ કે એ સદ્બુદ્ધિની દેન છે. એના જ પ્રકાશમાં સન્માર્ગ પર ચાલવાનું શક્ય બને છે. સન્માર્ગ અપનાવનારાઓ જ એ ઉપલબ્ધિઓનો ડગલે ને પગલે રસાસ્વાદ કરે છે, જેમને હસ્તગત કરવામાં જ જીવનની સાર્થકતા છે.

ધિય:ની યાયનાનો અર્થ છે પોતાની અંદરથી એને મેળવવા માટે કટિબદ્ધ થવાનો પ્રકાશ પ્રાપ્ત કરવો. એ બીજા કોઈની પાસેથી અનુગ્રહની જેમ પ્રાપ્ત થતો નથી.



વિભૂતિઓ પોતે જ પ્રાપ્ત કરવી પડે છે. પ્રયત્નશીલોને ઈચ્છિત સ્તરનો સહયોગ મળી પણ જાય છે અને અનુકૂળતાઓની ખોટ ક્યારેય રહેતી નથી. કાંટા તો એમના પગમાં ઘૂસી જાય છે જેઓ ઝાડીઝાંખરાંથી ભરેલા કુમાર્ગ પર ચાલી નીકળવા માટે અનર્થ અને અનિષ્ટને જાણીજોઈને આમંત્રિત કરે છે. સદ્બુદ્ધિના પ્રકાશમાં જો સન્માર્ગ પર આરૂઢ રહેવામાં આવે તો પછી સુખશાંતિથી ભરપૂર પરિસ્થિતિઓ આજીવન સાથે રહે છે. ક્યારેક પ્રારબ્ધવશ અનિષ્ટો આવી જાય તો એને સહજ રીતે અપનાવી લેવાથી વધુ સમય સુધી ટકી શકતાં નથી.

ગાયત્રીના આ ચરણમાં જ એક શબ્દ આવે છે – “નઃ” અર્થાત્ આપણે બધા. “આઈ” નહીં, “વી”. આજકાલ દરેક પર વ્યક્તિવાદનો નશો ખૂબ જ ચઢેલો છે. દરેક પોતાની જ સુખસુવિધા વધારવામાં લાગેલો છે. પોતાનો સ્વાર્થ સિદ્ધ કરવા માટે જો બીજાનું અહિત કરવું પડે તો એ પણ ચૂકતો નથી. આ સંકુચિત સ્વાર્થીપણું જ અનાચારો, ભ્રષ્ટાચારો અને અપરાધોનું નિમિત્ત કારણ બની ગયું છે. ક્રિયાની પ્રતિક્રિયા થવી સ્વાભાવિક છે. આક્રમણ-પ્રત્યાક્રમણ, પ્રતિશોધ-પ્રતિ-પ્રતિશોધનું કુચક શરૂ થઈ જાય છે. પરિણામે સમય, કુશળતા અને સાધનો એવાં કાર્યોમાં જ લગાડતો રહે છે જેમાં પોતાની અને બીજાઓની ફક્ત હાનિ જ થઈ શકે છે.

સ્થિતિને પલટાવવા માટે જરૂરી છે કે સમૂહવાદ પ્રત્યે સર્વસાધારણમાં નિષ્ઠા ઉત્પન્ન કરવામાં આવે. સહયોગનું અને સહિષ્ણુતાનું વાતાવરણ બને તથા હળીમળીને રહવાની, વહેંચીને ખાવાની પરંપરાને સ્થાન મળે. વ્યક્તિ પોતાને સમાજનો એક અવિચ્છિન્ન ઘટક સમજે. સૌના લાભમાં પોતાનો લાભ અને સૌના હિતમાં પોતાનું હિત સમજે. આ રીતિ-નીતિ જ સંગઠનશક્તિને વિકસિત કરે છે અને સત્ત્રવૃત્તિની વૃદ્ધિ માટે બધાનો ઉત્સાહ જગાડે છે. એમાં જ વ્યક્તિ અને સમાજનું સંપૂર્ણ હિત છે.

ગાયત્રી મંત્રનો સંક્ષિપ્ત સારાંશ દૂરદર્શી વિવેકશીલતાનો વિકાસ છે. તાત્કાલિક લાભ માટે

અદૂરદર્શી લોકો મોટેભાગે પોતાનું ભવિષ્ય અંધકારમય બનાવતા રહે છે. દૂરદર્શિતા ભવિષ્યની સંભાવનાઓનું સ્મરણ કરાવે છે અને બતાવે છે કે શ્રેયપથ પર ચાલવામાં જ બધી રીતે સૌનું કલ્યાણ છે. સજ્જનોની સંઘશક્તિ જો વિકસિત થઈ શકે તો સમજવું જોઈએ કે ધરતી પર સ્વર્ગ ઊતરવામાં વાર નથી. દૂરદર્શિતા અને પ્રખર પ્રતિભાની પ્રાપ્તિમાં સંલગ્ન રહેવું એ જ ગાયત્રી મંત્રનું તત્ત્વદર્શન છે.



### ધર્મરાજે કહ્યું....

એક વ્યક્તિને સ્વર્ગમાં જોઈ અનેક મહાત્માઓ શોર કરવા લાગ્યા અને ધર્મરાજને કહ્યું – મહારાજ ! અમે આને સારી રીતે જાણીએ છીએ. એણે કોઈ પુણ્યકાર્ય કર્યું નથી, તો એને સ્વર્ગમાં સ્થાન કેમ મળ્યું ?

ધર્મરાજ હસીને બોલ્યા – મહાત્માઓ ! આ વ્યક્તિએ તેના જીવનમાં ઘણાં વૃક્ષો વાવ્યાં છે. તેનો લાભ આજે પણ સમાજ લઈ રહ્યો છે અને આગળ પણ લેતો રહેશે. તમારા પુણ્યનું ફળ તો થોડા સમયમાં જ સમાપ્ત થઈ જશે પરંતુ આનું પુણ્ય તો લાંબા સમય સુધી સાથ આપશે.

ધર્મરાજના મુખેથી આ સાંભળીને મહાત્માઓ વિચારવા લાગ્યા કે હવે જ્યારે પણ મનુષ્ય બનીશું ત્યારે વૃક્ષ વાવવાનું પુણ્ય અવશ્ય મેળવીશું.

## આપણને આત્મોન્મુખ કરવા માટે ગુરુ બતાવે છે દર્પણ

(સાંખ્યયોગ (દ્વિતીય અધ્યાય)નું વિવેચન)

‘સાંખ્યયોગ’ નામનો ગીતાનો દ્વિતીય અધ્યાય સર્વાધિક મહત્વપૂર્ણ છે. આ પહેલાં આ વાત જણાવવામાં આવી ચૂકી છે. બોંતેર શ્લોકોના આ અધ્યાયનો પ્રારંભિક પ્રસંગ ‘અર્જુનની અંદર રહેલા શિષ્યત્વનો અને તેના દ્વારા શ્રીકૃષ્ણનું સદ્ગુરુ-ભગવાનના રૂપમાં વરણ કરવું’ની ચર્ચા કરી ચૂક્યાં છીએ. આ પ્રસંગ દ્વિતીય અધ્યાયના દસમા શ્લોક સુધી આવ્યો છે. આ અંકમાં પ્રસ્તુત છે અર્જુનના કથનનો ઉત્તર યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણ દ્વારા. એવું કહેવાય છે કે અસલી ગીતાનો ઉપદેશ અહીંથી જ શરૂ થાય છે. આની પહેલાં અર્જુન કહી ચૂક્યો છે “મારે માટે નિશ્ચિત કલ્યાણકારી હોય એવું મને કહો, કારણ કે હું આપનો શિષ્ય છું - આપને શરણે આવેલા અર્કિયન એવા મને જ્ઞાન આપો.” સાથેસાથે તે એવું પણ કહે છે કે મારી ઈદ્રિયોને સંતાપ કરાવનાર શોકને દૂર કરી શકે એવું જ્ઞાન મને આપો. કારણ કે ભૂમિમાં નિષ્કંટક, ધન-ધાન્ય સંપન્ન રાજ્યને-સ્વામીત્વને પામીને (યુદ્ધમાં લડીને) પણ હું એ ઉપાયને જોઈ શકતો નથી (સાતમો અને આઠમો શ્લોક). આ પછીના બે શ્લોકોમાં સંજય દ્વારા આપવામાં આવેલ જાણકારી છે કે યુદ્ધ નહીં કરું - ‘ન યોત્સ્ય’ એવું કહીને અર્જુન પોતાના રથના પાછળના ભાગમાં બેસીને ભગવાન પાસેથી ઉત્તરની પ્રતીક્ષા કરવા લાગ્યો. આ અંકમાં અર્જુનની અંદરના શિષ્યત્વને જાગૃત કર્યા બાદના આ જ પ્રસંગનું વિવરણ છે, જે યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણના શ્રીમુખમાંથી તત્ત્વજ્ઞાનના રૂપમાં પ્રવાહિત થયું છે.

અર્જુનની અંદર એક અભીપ્સા ઉત્પન્ન કરી શ્રીકૃષ્ણએ મહાકાંતિ કરી છે, ત્યારે જ તે યુદ્ધ ન કરવાની વાત કહીને પણ શિષ્યભાવ સ્વીકારી તેમની શરણાગતિએ આવ્યો છે અને તે તત્ત્વજ્ઞાન જાણવા ઇચ્છે છે, જે તેની આત્મિક પ્રગતિ પણ કરી શકે અને યુગધર્મની સ્પષ્ટ વ્યાખ્યા તેને સમજાવી શકે. ગુરુએ ભગવાને જ્યારે પણ શિષ્યની આવી સ્થિતિ જોઈ છે, ત્યારે તેને યોગ્ય મન:સ્થિતિ સમજીને તેની સારી એવી ધોલાઈ પણ કરી છે. ભલે પછી તે વિરજાનંદજી હોય,

રામકૃષ્ણ પરમહંસ હોય અથવા શ્રીરામ શર્મા આચાર્યજી. ગુરુનો ગુસ્સો પણ સારા માટે જ હોય છે. વગર ધોયે રંગાઈ સંભવ જ નથી ને ! શિષ્યનાં પ્રારબ્ધોને આના કરતાં ઓછામાં કાપી શકાતાં પણ નથી. આપણે ક્યારેક ક્યારેક અસમંજસમાં પડી જઈએ છીએ કે આપણે તો સમર્પણ કર્યું છે છતાં ગુરુજી આપણને ખીજાઈ રહ્યા છે - આપણી ધૂળ કાઢી રહ્યા છે ! આ એક સ્વાભાવિક પ્રક્રિયા છે. આપણામાંથી કોને ખબર એવા કેટલા છે, જેને ગુસ્સો જોવાનું સૌભાગ્ય મળ્યું હશે, એ ન મળત, તો સંભવતઃ પૂર્વનો અહંભાવ, પૂર્વઝાલ બધું જ યથાવત્ રહેત અને એ પ્રગતિ થઈ ન શકત, જેણે આજે અહીં સુધી પહોંચાડ્યા છે. જો એવી પ્રગતિ મેળવી નથી, તો એનું કારણ સંભવતઃ એ જ છે કે ગુરુના ગુસ્સાને આપણે અંતરથી સહન કર્યો નથી, ખરાબ લગાડી બેઠા અથવા આપણો જડતાભર્યો પૂર્વઝાલ આડો આવી ગયો. અર્જુન શ્રીકૃષ્ણની ખીજ ‘કુતસ્ત્વા કશ્મલમિદં વિષમે સમુપસ્થિતમ્’ના માધ્યમ દ્વારા બીજા અધ્યાયના બીજા શ્લોકમાં સાંભળી ચૂક્યાં છે. હવે જો કે તે સમર્પણ કરી ચૂક્યો છે અને તત્ત્વજ્ઞાનને જાણવાની અભીપ્સા પ્રગટ કરી રહ્યો છે. તેને ભગવાન ગીતાનું એ તત્ત્વજ્ઞાન સંભળાવે છે, જે આપણે સૌ શિષ્યો માટે છે. અનાદિકાળથી તે જ્ઞાન સૌનું માર્ગદર્શન કરતું રહ્યું છે અને આગળ પણ અસમંજસમાં ગડમથલમાં ફસાયેલી માનવજાતિનું રક્ષણ કરતું રહેશે. સમયે સમયે નાની-નાની મુશ્કેલીઓ-શારીરિક બીમારી અથવા તણાવના કારણે પારિવારિક સંકટોના કારણે આપણે શોકઝસ્ત બની જઈએ છીએ. સમજ નથી પડતી કે શું કરીએ ? ત્યારે આપણને અગિયારમા શ્લોક પછી સમજાવવામાં આવેલી ગીતા સમગ્ર માર્ગદર્શન પ્રદાન કરે છે.

શ્રી ભગવાન કહે છે -

અશોચ્યાનન્વશોચસ્ત્વં પ્રજ્ઞાવાદાંશ્ચ ભાષસે ।

ગતાસૂનગતાસૂંશ્ચ નાનુશોચન્તિ પશ્ચિડતાઃ ॥ (૧૧/૨)

એટલે કે - “હે અર્જુન ! તું શોક ન કરવા યોગ્ય મનુષ્યો માટે શોક કરે છે અને પંડિતો જેવાં વચનો બોલે

છે, પરંતુ જેમના પ્રાણ ચાલ્યા ગયા છે એમના માટે અને જેમના પ્રાણ ગયા નથી એમને માટે પણ પંડિતજન શોક કરતા નથી.”

ભગવાન કહી રહ્યા છે કે તું તો પંડિત છે. આવી મોટી-મોટી પંડિતો જેવી-બુદ્ધિશાળીઓ જેવી વાતો પહેલાં કહી ચૂક્યો છે. બોલે છે - જ્ઞાનીઓની ભાષા અને છે પૂર્ણતઃ અજ્ઞાની. જે વિચારવાયોગ્ય નથી, તે વિચારે છે. બુદ્ધિનું માન રાખનાર બુદ્ધિશાળી - કહેવાતા પંડિતો તર્ક તો ઘણા જ દર્શાવતા હોય છે, પરંતુ વ્યાવહારિક ધરાતલ ઉપર જ્ઞાન અજમાવવાનો મોકો આવે છે ત્યારે સૂરસૂરિયું સાબિત થાય છે. સમર્પણમાં તો તર્ક-બુદ્ધિનો પ્રપંચ જ આડો આવે છે. એટલા માટે પહેલાં માર મારીને - થપાટ મારીને શ્રીકૃષ્ણ તેના અહંને વિગલિત કરવાનો પ્રયત્ન કરે છે. કહે છે કે પંડિતજનો જે પ્રાણ છોડીને ચાલ્યા ગયા છે અથવા તો જે જીવિત છે તેના માટે ક્યારેય શોક કરવો ન જોઈએ. ભગવાન સદ્ગુરુ પણ છે, પારદર્શી પણ, ઋષિ પણ છે અને અંતર્યામી પણ. તેઓ કહી રહ્યા છે કે તારા મનનાં અરમાન તો ઘણાં જ ઊંચાં છે. મોટી-મોટી વિદ્વતાની વાતો કરે છે અને કહે છે કે તું ભીખ માંગીને ગુજારો કરી લઈશ, પરંતુ યુદ્ધ નહીં કરું. ભીખ માંગવાનું અર્જુનને માટે સંભવ નથી, કેમ કે એ વૈરાગી નથી. સ્વભાવથી તે એક યોદ્ધો છે.

ભિક્ષા માંગવાનું એક યોગી વૈરાગીને માટે શક્ય છે, તે પણ ત્યારે, જ્યારે વૈરાગ પૂર્ણતઃ પ્રજ્વલિત હોય. જે ભગવાં વસ્ત્રો પહેરવામાં આવે છે, તે પ્રજ્વલિત અગ્નિ જ્વાળાઓનાં પ્રતીક છે. વિરજ હોમ કરવામાં આવે છે ત્યારે સંન્યાસી ધર્મ અપનાવવામાં આવે છે. વૈરાગી-સંન્યાસી પોતે જ પોતાનું શ્રાદ્ધ-તર્પણ કરે છે અને પછી પોતાના નામ-કુળને ભૂલી જાય છે. ક્યારેક આ પ્રકારે ભિક્ષા માંગવી જ્ઞાનની વાત ગણવામાં આવતી હતી. મહાત્મા બુદ્ધે પણ આ પરંપરાથી નિર્વાહ કર્યો. પરંતુ પરમપૂજ્ય ગુરુદેવે કહ્યું - આજના યુગનો ધર્મ, આજનો નવસંન્યાસ છે-પ્રવિરજ. સમયદાન-અંશદાન દ્વારા સમાજને પીડા-પતન-પરાભવમાંથી મુક્ત કરાવવી. આ વાત અર્જુનના કથનના પરિપ્રેક્ષ્યમાં ઘણી જ સારી રીતે સમજી શકાય છે કે યુગધર્મનો નિર્વાહ તેમજ પરિવ્રાજક બનીને સમયની માગ પ્રમાણેનું

પરિપાલન પૂજ્યવરના અભિયાનમાં મન લગાવીને કરી શકાય છે.

આપણે અર્જુનના તર્કો તથા તેના પાંડિત્યપૂર્ણ તર્કો ઉપર યોગેશ્વર શ્રીકૃષ્ણના ગુસ્સાના પરિપ્રેક્ષ્યમાં ચર્ચા કરી રહ્યા હતા. ભગવાન કહે છે - તારે શોક કરવો ન જોઈએ. એવું તો ન હતું કે હું કોઈ કાળમાં ન હતો, તું ન હતો અથવા તો આ રાજા લોકો ન હતા. (જેને માટે તું શોક કરી રહ્યો છે) અને એવું પણ નથી કે હવે પછી આપણે નહીં રહીએ (બારમો શ્લોક). આની આગળ તેઓ કહે છે કે જીવાત્માના આ દેહમાં બાળપણ, જવાની અને વૃદ્ધાવસ્થા હોય છે, તેવી જ રીતે અન્ય શરીરની પ્રાપ્તિ થતી હોય છે. તે વિષયમાં ધીર પુરુષ મોહિત થતા નથી (શોક કરતા નથી). (૧૩મો શ્લોક)

દેહથી દૂર જઈને સમજવાની વાત કહીને ભગવાન પોતાના શિષ્યને આસક્તિમાંથી મુક્ત કરવા ઇચ્છે છે. દરેક ગુરુ બાળપણની યાદ અપાવીને, જે છૂટી ગયું છે તે ભૂલીને હવે વર્તમાનને જોવાનો-જીવનયાત્રાની નિરંતરતાને જોવાની વાત શિષ્યને સમજાવે છે. ગુરુ ભૂતકાળને પણ જાણતા હોય છે, આપણા બાળપણને પણ, આપણા વર્તમાનને પણ અને ભવિષ્યમાં શું થવાનું છે તે પણ. વારંવાર તેઓ એ વાત કહે છે, કેમ કે શિષ્યની આસક્તિના બંધન જ્યાં સુધી છૂટશે નહીં ત્યાં સુધી તે અધ્યાત્મના મર્મને જાણી શકશે નહીં.

પરમપૂજ્ય ગુરુદેવ પણ વારંવાર આપણી આસક્તિનાં બંધનો ઉપર કટાક્ષ કરતા હતા. જે પણ કોઈ જીવનદાન કરીને શાંતિકુંજ આવવાની વાત કરતા હતા, તેમને એવું જ કહેતા કે એક ઝાટકા સાથે પારિવારિક સંબંધો સાથેનો મોહ તોડી શકો તો જ આવો નહીં તો રહેશો અહીં અને મન રહેશે પારિવારિક સંબંધીઓમાં. કોને ખબર અમારા કાકાનું, માસીનું શું થયું હશે? જ્યારે પણ કોઈ કાર્યકર્તા કોઈ વિવાહ-લગ્નમાં કોઈ બીમારની ખબર કાઢવા જતો, ત્યારે પૂજ્યવર એવું જ કહેતા કે, “તું તારી નાનીના, બેટીના, માસીના, બાળકીના વિવાહમાં શા માટે જઈ રહ્યો છે? હવે તું બાબાજી થઈ ગયો છે. તારી જવાબદારી વધી ગઈ છે. ભલેને તું તારા ખર્ચે જઈ રહ્યો છે, પરંતુ તારા સમયની કિંમત તને ખબર નથી. તું અહીં જ રહે. વિવાહ-લગ્ન પછી સગાંવહાલાંને આશીર્વાદ લેવા માટે યુગતીર્થમાં જ બોલાવી લે. બધા

જ ધન્ય થઈ જશે, તારા પૈસા અને મિશનનો સમય બચી જશે. તું અહીંના મિશનના ખર્ચે જો વિવાહ-લગ્નમાં જઈશ તો સમજી લેજે કે અમારા પેટમાં ચાકુ મારીને જઈ રહ્યો છે. કોઈની બીમારીમાં ખબર કાઢવા જવું હોય તો બેટા, પ્રાર્થના અમે કરી દઈશું. તું કોઈ ડોક્ટર છે કે જઈને સાજો કરીશ ! હવે તમે બધા જ વ્યવહાર વગેરેની પ્રક્રિયાથી દૂર થતા જાવ.” અમે અહીં આ બધું દરેકને યાદ કરાવવા માટે લખ્યું છે કે દેહાતીત યાત્રા કરવાની આસક્તિનાં બંધનો તોડીને ચાલવાની વાત લોકસેવકો માટે એક દિશાસૂચક જેવી છે. પૂજ્યવરે આ જ વાત સમયે-સમયે દરેકને સમજાવી. જો યુગગીતાના પરિપ્રેક્ષ્યમાં આજે પણ જો તેમની ગુરુસત્તાની વેદનાને સમજી શકીએ તો આપણાં આસક્તિનાં બંધન તોડીને આપણને પોતાને એક વિરાટ પરિવારનું અંગ સમજીને સૌની ઉપર પોતાની પારિવારિકતાને લાગુ કરી એમના કાર્યને પરિણામ આપી શકીએ છીએ. જો શ્રીકૃષ્ણ-અર્જુનના આ સંવાદ દ્વારા આ જ તથ્ય આપણા કેન્દ્રીય-ક્ષેત્રીય કાર્યકર્તાઓની સમજમાં આવી જાય-તો આ લેખ સાર્થક માનવામાં આવશે.

શ્રીભગવાન અર્જુનની આસક્તિનાં બંધનો ઉપર ચોટ કર્યા પછી ચૌદમા શ્લોકમાં તેના શોકસંબંધી કથન ઉપર પોતાની પ્રતિક્રિયા વ્યક્ત કરતાં કહે છે કે, “હે કુંતીપુત્ર ! ઠંડી-ગરમી અને સુખ-દુઃખને આપનાર ઈંદ્રિય અને વિષયોનો સંયોગ તો ઉત્પત્તિ વિનાશશીલ અને અનિત્ય છે. એટલા માટે તું તેને સહન કર.” આ પહેલાં આઠમા શ્લોકમાં અર્જુન કહી ચૂક્યો છે કે, “મારી ઈંદ્રિયોને સૂકવનાર શોકને દૂર કરી શકે તેવો ઉપાય મને બતાવો.” અહીં ભગવાન કહે છે કે આ તો ઉત્પન્ન પણ થતા રહે છે અને નાશ પણ પામતા રહે છે, એટલે તેને સહન કરવાની ટેવ પાડવી જોઈએ. આગળ જતાં તેઓ કહે છે કે, “એવી વ્યક્તિ જેને આ સંયોગ વ્યાકુળ કરતા નથી, તે જ મોક્ષને યોગ્ય હોય છે. (શ્લોક પંદર) આગળ સત્તર-અઠારમા શ્લોકમાં તેઓ કહે છે કે હે અર્જુન ! નાશરહિત તો તું એને જાણ, જેના વડે આ સંપૂર્ણ જગત દેશ્યવર્ગે વ્યાપ્ત છે. આ અવિનાશીનો વિનાશ કરવા માટે કોઈ જ સમર્થ નથી. આ નાશરહિત, અપ્રમેય, નિત્યસ્વરૂપ જીવાત્માનાં આ બધાં જ શરીર નાશવાન કહેવામાં આવ્યાં છે. એટલા માટે હે ભરતવંશી અર્જુન !

તું યુદ્ધ કર.”

કેટલા મોટા દર્શનપ્રેરક પ્રસંગને અતિસંક્ષેપમાં કહીને યોગેશ્વર કૃષ્ણ તેને ફરીથી એ જ પ્રવાહમાં લઈ આવે છે કે આ શરીર તો નાશવંત છે. માત્ર આત્મા જ છે. જેનો નાશ થઈ શકતો નથી, જે દેખાય છે, તે નાશવંત છે- ક્ષણભંગુર છે. જે અદૃશ્ય છે, તે જ અવિનાશી છે. જોતજોતામાં કેટલા લોકો મૃત્યુના આગોશમાં સમાઈ ગયા. આ અવિનાશી તત્ત્વને ઓળખ, જેનું નામ છે આત્મા જે દેહાતીત છે. આગળના શ્લોકોમાં તેઓ એ જ કહી રહ્યા છે અને તેને સાંખ્યયોગના આ પ્રથમ ભાગ ‘દેહાતીત આત્મા કા ભાન’ના સંબંધ માં સ્મજાવવાનો પ્રયત્ન કરી રહ્યો છે, જેથી કરી તે પોતાનું કર્તવ્ય સમજી શકે અને સ્વયંને યુદ્ધમાં નિયોજિત કરી શકે.

ય એનં વેત્તિ હન્તારં, યશ્ચૈનં મન્યતે હતમ્ ।

ઉભૌ તૌ ન વિજાનીતૌ, નાયં હન્તિ ન હન્યતે ॥

ન જાયતે ભયતે વા કદાચિ

નાયં ભૂત્વા ભવિતા વા ન ભૂય : ।

અજો નિત્ય : શાશ્વતોઽયં પુરાણો

ન હન્યતે હન્યમાને શરીરે ॥

એટલે કે “જે આ આત્માને મારનારો સમજે છે, તથા જે આને મરેલો માને છે, તે બંને અજાણ છે કારણ કે આ આત્મા વાસ્તવમાં ન તો કોઈને મારે છે કે નથી કોઈના દ્વારા મરાતો. આ આત્મા કોઈ કાળમાં જન્મતો પણ નથી કે મરતો પણ નથી તથા ન તો આ ઉત્પન્ન થઈને ફરી આવનારો છે કેમ કે આ અજન્મા, નિત્ય, સનાતન અને પુરાતન છે; શરીરના નાશ પામવા છતાં પણ આ તો નાશ પામતો જ નથી.”

ઉપર્યુક્ત વ્યાખ્યા આત્માના વિભિન્ન ગુણોની સાથે ત્રીસમા શ્લોક સુધી આવી છે. ગીતાનો સાર માનવામાં આવતો અને કોઈ પ્રિયજનના મૃત્યુ સમયે શોકગ્રસ્ત વ્યક્તિ માટે મનનીય પઠનીય અંશ આ જ છે, જે અગિયારથી લઈ ત્રીસમા શ્લોક સુધી ફેલાયેલો છે. ભગવાન વારંવાર અહેસાસ કરાવી રહ્યો છે કે આ દેહને માટે પરેશાન ન થઈશ. આ સંબંધીઓ જે મરણધર્મા છે, તેમના પ્રત્યે મોહ ન કર. દરેક શિષ્યને ગુરુ આ પ્રકારનો જ અરીસો બતાવે છે. જેવા આપણે બુદ્ધિમાનોની ભાષા- પાંડિત્યપૂર્ણ વચન બોલવા લાગીએ



કે તરત જ ગુરુ આપણને અરીસો બતાવી દે છે. આ ધમંડ શા માટે - આ મોહ કોને માટે - નાશ પામનારી આ કાયા માટે - નશ્વર સંબંધો માટે. યોગેશ્વર કૃષ્ણ વારંવાર પોતાના શિષ્ય અર્જુનને કહે છે કે શાશ્વત સંબંધોને તું ઓળખ, અસ્થાયી સંબંધોને ભૂલ. આત્મા-પરમાત્માનો, જીવ-બ્રહ્મનો, ગુરુ-શિષ્યનો સંબંધ શાશ્વત છે તથા સગાંવહલાલાં - ભાઈ, કાકા, મામાવાળો સંબંધ અસ્થાયી તેમજ નાશ પામતો રહેનારો છે. આપણે જેને સગાં માનીએ છીએ- તે ખરેખર તો માત્ર આ જન્મના જ સાથી છે - જન્મજન્માંતરના સાથી તો એક માત્ર ગુરુ જ છે. ગુરુ-શિષ્યનો સંબંધ યુગો-યુગો સુધી અનંતકાળ સુધી ચાલે છે. જેનામાં સાચી ભાવના છે, ઉદાત્ત ભાવના છે. પ્રગાઢ પવિત્ર સંબંધ છે-એ માત્ર ગુરુ-શિષ્યનો સંબંધ છે. સાચા ગુરુ હંમેશાં સાચા શિષ્યને શોધી લે છે અને સાચો શિષ્ય હંમેશાં સાચા ગુરુને શોધી લેતો હોય છે.

ભગવાન વારંવાર અર્જુનના મોહ ઉપર કટાક્ષ કરતાં આગળના શ્લોકમાં પણ આ જ વાત પુનઃ જોર મૂકીને કહે છે.

વાસાંસિ જીર્ણાનિ યથા વિહાય  
નવાની ગૃહ્યતિ નરોડપરાણિ ।  
તથા શરીરાણિ વિહાય જીર્ણા-  
ન્યન્યાનિ સંયાતિ નવાનિ દેહી ॥  
નૈનં છિન્દન્તિ શસ્ત્રાણિ  
નૈનં દહતિ પાવકઃ ।  
ન ચૈનં કલેદયન્ત્યાપો  
ન શોષયતિ મારુતઃ ॥

એટલે કે - “ જૂનાં વસ્ત્રોનો ત્યાગ કરી મનુષ્ય જેવી રીતે નવાં કપડાં ધારણ કરી લે છે તેવી જ રીતે જીવાત્મા જૂના શરીરનો ત્યાગ કરી નવા શરીરને પ્રાપ્ત કરે છે. આ આત્માને ન તો શસ્ત્ર કાપી શકે છે, ન અગ્નિ બાળી શકે છે. ન જળ એને પલાળી શકે છે અને ન વાયુ એને સૂકવી શકે છે.”

નિત્ય - સર્વવ્યાપી - અચલ - સ્થિર - સનાતન આત્માની વિશેષતાઓ સમજાવતાં યોગેશ્વર તેને આગળના શ્લોકમાં વિકારરહિત દર્શાવતાં કહે છે કે આ પ્રકારથી આત્માને સમજી લેનારા અર્જુને કોઈ પણ સ્થિતિમાં શોક કરવો ન જોઈએ કે અવસાદગ્રસ્ત બનીને યુગધર્મથી મોં પણ ન ફેરવવું જોઈએ. આ સંપૂર્ણ પ્રસંગ

દેહાતીત આત્માનું ભાન કરાવવાનો છે, જે તેઓ બરોબર રીતે કરાવી રહ્યો છે. જેથી કરી તેમનો શિષ્ય મોહગ્રસ્તવાળી સ્થિતિમાંથી ઉગરી શકે. તેઓ કહે છે કે આજે જે જન્મેલો છે, તેનું મૃત્યુ નિશ્ચિત છે અને જે મૃત્યુ પામેલો છે તેનો જન્મ પણ નિશ્ચિત છે. એટલા માટે વિના કોઈ કારણ અથવા વિકલ્પવાળો આ શોક કરવો તને શોભા નથી આપતો. (શ્લોક : ૨૭). આગળ એવું કહેતા કે આ આત્મા દરેકના શરીરમાં અવશ્ય છે ( તેનો વધ થઈ શકતો નથી - વધ તો માત્ર શરીરરૂપી બાહ્ય આવરણનો જ થાય છે). એટલા માટે કોઈપણ પરિસ્થિતિમાં એનો શોક ન કરવો જોઈએ. તેઓ સીધા યુગધર્મની વ્યાખ્યા કરતાં દેહ સે સ્વધર્મ આચરણની વાત ઉપર આવી જાય છે.

સ્વધર્મમપિ ચાવેશ્ય, ન વિકમ્પિતુમર્હસિ ।

ધર્મ્યાદ્ધિ યુદ્ધાચ્છ્રે- યોડન્યત્ક્ષત્રિયસ્ય ન વિદ્યતે ॥

એટલે કે “ પોતાના ધર્મને જોઈને પણ તારે ભય કરવો જોઈએ નહીં, કેમ કે ક્ષત્રિયને માટે ધર્મયુક્ત યુદ્ધથી વધીને બીજું કોઈ કલ્યાણકારી કર્તવ્ય છે જ નહીં.”

આ શ્લોકના માધ્યમ દ્વારા સાંખ્યયોગરૂપી આ બીજા અધ્યાયના શિષ્યત્વના જાગરણ પછીના દેહાતીત આત્માના ભાનથી સંબંધિત બીજું પ્રકરણ સમાપ્ત થઈને ત્રીજું શરૂ થઈ જાય છે અને આ છે ‘દેહ સે સ્વધર્મ આચરણ’ મીમાંસાપરક. ભગવાન અર્જુનને કહે છે કે તને આ દેહ એટલા માટે મળ્યો છે કે તું દેહના માધ્યમ દ્વારા સ્વધર્મ નિર્વાહ કરી રીતે કરવો જોઈએ એ સમજી શકે. પરમપૂજ્ય ગુરુદેવ કહેતા હતા કે આપણને આ શરીર એટલા માટે મળે છે કે આ માધ્યમ દ્વારા જ આત્મા અને ઈશ્વરીય પ્રકાશનાં રશ્મિઓ ફેલાય છે. આ આપણને મળ્યું છે જ એટલા માટે કે આપણા માધ્યમ દ્વારા પરમાત્મા વહી શકે, પરમાત્મનો વૈભવ પ્રગટ થઈ શકે. આપણું શરીર કુવારા જેવું છે. આપણું મન - આપણો દેહ, આપણા પ્રાણ, આપણાં કર્મ અને વિચાર અદ્ભુત ઈશ્વરીય સંરચના છે માનવીનો દેહ. ભગવત ચેતનામાં આરૂઢ થઈને જો આપણે આ દેહ વડે કર્મ કરીશું, તો તે સ્વધર્મ આચરણ-કર્તવ્યપાલન કહેવામાં આવશે. પોતાનાં કર્તવ્યના પરિપાલન કરતાં મોટું કોઈ તપ છે જ નહીં.

આ સંદર્ભમાં મહાત્મારતની એક કથા ઘણી જ

પ્રાસંગિક છે. જાજલ્ય કરીને એક મુનિ હતા, જેમના તપના મહિમાના ગુણ ગાવામાં આવતા હતા. તેમણે પોતાના તપ વડે અદ્ભુત સિદ્ધિઓ મેળવેલી હતી. તેઓ ધોતિયું હવામાં ફેંકતા તો તે સુકાઈ જતું. કોઈ તાર કે દોરી બાંધવાની જરૂર પડતી નહોતી. એક દિવસ તેમણે જોયું કે કોઈ એક કાગડો તેમની ઉપર ચરક્યો. તેમણે ક્રોધથી તેને જોયો તો તે બળીને ભસ્મ થઈ ગયો. તેમને પોતાની તપસ્યા વડે મેળવેલી સિદ્ધિઓ ઉપર ઘણું જ અભિમાન હતું. આ ઘટના બની કે તરત જ એક આકાશવાણી થઈ કે “હે જાજલ્ય ! જ્ઞાન અને તપ જાણવા ઈચ્છે છે, તો અહંકાર ન કર, સુલભાની પાસે જા, જે નજીકના ગામમાં જ રહે છે.” સ્વભાવથી ક્રોધી જાજલ્ય સુલભાના ઘેર પહોંચ્યો. કહેવડાવ્યું કે સ્વયં મુનિ જાતે આવ્યા છે - સુલભાને મળવા ઈચ્છે છે. સુલભાએ કહ્યું કે તે થોડી વારમાં આવે છે. અત્યારે બાળકોને ખવડાવી રહી છે. થોડી વાર રાહ જુઓ. તેઓ તો ગુસ્સે થઈ ગયા. બોલ્યા-તને ખબર છે કોણ આવ્યું છે? આખા રસ્તે લોકો અમને પ્રજ્ઞામ કરતા રહ્યા છે. તું અમને ઓળખીને પણ ઉપેક્ષા કરી રહી છે. અંદર બેઠેબેઠે જ સુલભાએ કહ્યું-“હું ધોતિયું નથી જે તમારે ઈશારે જ સુકાઈ જાઉં, કે નથી હું કાગડો, જેને તમે બાળીને ભસ્મ કરી નાખો. ભલેને આખા રસ્તે લોકોએ તમને પ્રજ્ઞામ કર્યા હોય પરંતુ મને ખબર છે કે તમે કોણ છો?” મુનિવર આશ્ચર્યપૂર્વક વિચારવા લાગ્યા કે આને અતિન્દ્રિય જ્ઞાન કઈ રીતે મળ્યું? મારા વિષયમાં આટલું બધું કઈ રીતે જાણતી હશે? સુલભા બોલી-“મુનિશ્રેષ્ઠ આશ્ચર્ય ન કરો, આ દેહ વડે સ્વધર્મ આચરણનું તપ જ કર્યું છે, જેનાથી અમને આ સિદ્ધિ મળી છે. જો વધુ જાણકારી મેળવવી હોય તો તુલાધાર વૈશ્ય પાસે જાઓ.”

તુલાધાર વૈશ્ય ગ્રાહકો સાથે વ્યસ્ત હતો. મુનિવરે કહ્યું કે, “મને સુલભાએ મોકલ્યો છે. પહેલાં મારી વાત સાંભળ.” તુલાધારે કહ્યું કે, “પહેલાં તો હું ગ્રાહકોનું કાર્ય કરીશ, પછીથી તમારી વાત સાંભળીશ.” તેમને તુરંત ક્રોધ આવી ગયો. તુલાધાર તુરંત બોલ્યો કે, “ન તો હું ધોતિયું છું, ન તો કાગડો, ક્રોધ ન કરો ધૈર્ય રાખો.” આશ્ચર્યચકિત જાજલ્ય મુનિ વિચારવા લાગ્યા કે આને આ સિદ્ધિ કઈ રીતે મળી? તે બોલ્યો, “હું ખોટી રીતે નફો કરનારો નથી. ઈમાનદારીથી તોલું છું - મારા ધર્મનું

આચરણ યોગ્ય રીતે કરું છું. આ જ મારું તપ છે.” જાજલ્યમુનિને આગળ જતાં એવા અનુભવ થયા, જેના વડે તેમને એ સમજાયું કે પોતાના કર્તવ્યનું-ધર્મનું પરિપાલન જ સૌથી મોટું તપ છે. તેમણે પોતાના તપ અને પોતાની સિદ્ધિ ઉપર આ રીતે ગર્વ કરવો ન જોઈએ, કેમ કે તે ક્ષણિક હોય છે અને ક્રોધ આવવાથી સમાપ્ત થતાં હોય છે. જનક વગેરે જ્ઞાની પણ આ જ દેહના સ્વધર્મ આચરણ વડે જ યોગી-વિદેહ થઈ ગયા. જાજલ્ય મુનિને આ જ માધ્યમ દ્વારા આ તત્ત્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત થયું.

ભગવાન પણ અહીં વારંવાર આ જ તથ્ય પોતાના શિષ્ય અર્જુનને સમજાવી રહ્યા છે અને કહી રહ્યા છે કે, “આ યુદ્ધ જે લડવા માટે તું ઊભો થયો છે, પોતાની જાતે જ પ્રાપ્ત થયેલ અને સ્વર્ગનાં ખૂલેલાં દ્વારના રૂપમાં ભાગ્યવાનોને જ પ્રાપ્ત થાય છે અને જો તે આ કર્તવ્યનું પાલન પોતાના દેહથી સ્વધર્મનું આચરણ કરશે નહીં, આ ધર્મયુક્ત યુદ્ધમાં લડશે નહીં તો સ્વધર્મ અને કીર્તિને ખોઈને પાપ મેળવશે. બધા લોકો લાંબા સમય સુધી તેની અપકીર્તિની વાત કરશે અને માનનીય પુરુષોને માટે તો અપકીર્તિ મૃત્યુ કરતાં પણ વધુ છે.

(૩૨, ૩૩ અને ૩૪ મો શ્લોક)

પરમપૂજ્ય ગુરુદેવ પણ યુગસંધિકાળ માટે આપણને તપ બતાવતા ગયા. મહાપુરશ્ચરણમાં ભાગીદારી, લોકહિતમાં જ પોતાનું હિત સમાયેલું છે એમ માની રહ્યા છો? જ્ઞાનયજ્ઞમાં રચ્યાપચ્યા રહેવું આ જ સૌથી મોટું તપ પૂજ્યવરે બતાવ્યું છે. લોકોને સદ્બુદ્ધિની શરણમાં લાવીને ઉજ્જવળ ભવિષ્યનો માર્ગ બતાવવો- એ જ આજનું સૌથી મોટું કર્તવ્ય છે. પૂજ્યવરે આ જણાવીને ગાયત્રી પરિવારને દિશા દર્શાવી. આ તપ-સાધનામાં સુખ પણ છોડવાં પડે છે. મુશ્કેલીઓ પણ સહન કરવી પડે છે. પરંતુ વર્તમાન પરિપ્રેક્ષ્યમાં સેવાસાધનારૂપી આ તપની ઘણી જ મોટી ભૂમિકા છે. આપણી ગુરુસત્તા આપણને આ વાત વારંવાર સમજાવીને ચાલી ગઈ. તેઓએ કહ્યું કે, આ તપસાધનાથી વિમુખ થવું તમોગુણી થવા બરોબર છે. મહાભારતથી દૂર ભાગવા જેવું છે. સ્વધર્મથી આચરણ - લોકસેવામાં પોતાની વિભૂતિઓનું સુનિયોજન, યુગધર્મનું પરિપાલન- આ પ્રસંગ ઉપર દ્વિતીય અધ્યાય વિષે અને આગળનું વિવેચન હવે પછીના અંકમાં. (ક્રમશઃ)

## પરમપૂજ્ય ગુરુદેવની અમૃતવાણી

વ્યક્તિ નવી આવશે - યુગ નવો બનશે આવનારો....

(પુનર્ગઠન વર્ષમાં ૮ જુલાઈ, ૧૯૭૯ના રોજ શાંતિકુંજ પરિસરમાં આપેલું પ્રવચન)

ગાયત્રી મંત્ર અમારી સાથે સાથે બોલો :

ૐ ભૂર્ભુવઃ સ્વઃ તત્સવિતુર્વરેણ્યં ભર્ગો દેવસ્ય  
ધીમહિ ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત્ ।

દેવીઓ, ભાઈઓ ! મધ્યકાલીન અંધકારયુગ સમાપ્ત થયો. હજાર વર્ષો સુધી આપણે વારંવાર ઠોકરો ખાધી. હજાર વર્ષની ગુલામી તરફ જો આપણે દૃષ્ટિપાત કરીએ છીએ, તો આંખોમાં પાણી ઊભરાઈ આવે છે. રાજનૈતિક, ધાર્મિક, બૌદ્ધિક, સામાજિક, આર્થિક - પ્રત્યેક ક્ષેત્રમાં આપણે આ જ અવધિમાં ભટકતા રહ્યા. આ હજાર વર્ષોમાં આપણે એટલું બધું ગુમાવી બેઠા છીએ કે આને પૂરું કરવામાં આપણને ઘણો સમય લાગશે. વીતેલાં વર્ષોની વાત કરવાનો આ સમય નથી. હવે જરૂરિયાત એ વાતની છે કે આપણે ભવિષ્યનું નિર્ધારણ કરીએ અને આપણી શક્તિને એ દિશામાં નિયોજિત કરીએ.

ભગવાનની ઈચ્છાથી અંધકારયુગ સમાપ્ત થયો. સૂર્યોદયનો સમય આવ્યો. આજથી ત્રીસ વર્ષ પહેલાં ભારતને રાજનૈતિક સ્વાધીનતા મળી. આપણા ભાગ્યનું નિર્માણ આપણા હાથો વડે કરવાનો સમય આવ્યો. રાજનીતિને બે કાર્ય સોંપવામાં આવ્યાં. રાજનીતિનું પહેલું કામ છે અર્થવ્યવસ્થાને સુધારવી. જનસાધારણને ઉદ્દેશતા તેમજ ખોટાં કાર્યો કરવાથી રોકવા, તેને દંડ આપવાનું રાજનીતિનું બીજું કાર્ય છે. આર્થિક તેમજ સામાજિક સુવ્યવસ્થા - આ જ બે કાર્યોની જવાબદારી રાજનીતિને સોંપવામાં આવી. આ મનુષ્યના ભૌતિક જીવનનો પક્ષ છે, જેની જવાબદારી રાજનીતિને સોંપવામાં આવી.

મનુષ્યનો આંતરિક તેમજ આધ્યાત્મિક પક્ષ બીજો છે. આને પ્રભાવિત કરવાનું સામર્થ્ય રાજતંત્રમાં છે નહીં. આને પૂર્ણ કરવાનું સામર્થ્ય ફક્ત ધર્મતંત્રમાં છે.

આસ્થાઓ, વિચારણાઓ તેમજ ગતિવિધિઓને નિયંત્રિત કરીને ઊંચે ઉઠાવીને ઉત્કૃષ્ટતાની સાથે જોડવાનું ઉત્તરદાયિત્વ ધર્મતંત્રને સોંપવામાં આવ્યું, જેથી દેશમાં એક હજાર વર્ષની ગુલામીના કારણે જે બૌદ્ધિક, નૈતિક તેમજ સામાજિક અસ્તવ્યસ્તતા ઊભી થઈ છે, તેને પૂર્ણ કરવામાં આવે અને આપણે પ્રગતિ તરફ આગળ વધી શકીએ.

ધર્મતંત્રને પોતાની જવાબદારી નિભાવવાની હતી. જેથી મનુષ્યની ખોવાયેલી ગરિમાની પુનઃ સ્થાપના કરી શકાય. ભારતના લોકોનું આંતરિક ખોખલાપણું એટલે કે પોતાની પાત્રતા તેમજ વ્યક્તિત્વની ઊણપના કારણે મધ્ય એશિયામાંથી થોડા ડાકુ આવ્યા અને તેમણે હુમલો કરીને ભારતવર્ષને પંદરસો વર્ષ સુધી ગુલામ બનાવી રાખ્યું. અંગ્રેજો પછીથી આવ્યા. તે જખમોને મલમ લગાડવાનું કાર્ય આપણું છે. આપણું એટલે કહેવાનો અર્થ, પરિષ્કૃત ધર્મતંત્ર એવો છે. વ્યક્તિ કયા કારણે અંદરથી ખોખલી અને બહારથી નબળી પડી રહી છે એ જોવાનું કાર્ય ધર્મતંત્રનું છે. તેની ખોજ કરવાની જવાબદારી ધર્મતંત્રએ નિભાવવાની હતી. ધર્મતંત્રના વિનમ્ર પ્રતિનિધિના રૂપમાં આ જવાબદારી યુગનિર્માણ યોજનાએ પોતાના ખભે ઉપાડી અને એ વચન આપ્યું કે અમે જનતામાં ધર્મબુદ્ધિ, વિવેકબુદ્ધિ ઉત્પન્ન કરીશું તથા ઉચ્ચસ્તરીય માન્યતાઓને, આદર્શોને જનમાનસમાં પ્રતિસ્થાપિત કરીશું, જેના દ્વારા વ્યક્તિ, પરિવાર અને સમાજ મજબૂત બને છે તથા તેનું વર્ચસ્વ ચિરસ્થાયી બની રહે છે.

મિત્રો ! આપણી યુગનિર્માણ યોજનાનું કાર્ય કરતાં આપણને ત્રીસ વર્ષ પૂરાં થવા આવ્યાં. આ ત્રીસ વર્ષમાં આપણે શું કર્યું, એ વિષયમાં ચર્ચા કરવાનો આ સમય

નથી. એ વિષયનો ઉલ્લેખ કરવાનો પણ અત્યારે સમય નથી. એને માટે તો આવનારો સમય જ પૂરતો છે, જે જણાવશે કે આ નાના-સરખા મિશને કેટલું કાર્ય કરી નાંખ્યું તથા કેટલી લાંબી મંજિલ પૂરી કરી નાંખી છે. હવે પછી આપણે જે મંજિલ પાર કરવાની છે, તેને માટે આપણને વધુ સાહસ અને સામર્થ્ય ભેગું કરવાની જરૂર છે. આ ત્રીસ વર્ષમાં મિશનની કિશોરાવસ્થા સમાપ્ત થઈ. હવે તેની પ્રૌઢતાનો સમય આવ્યો છે. આ સમયે અમે અને અમારા પરિજન હવે મોટી જવાબદારી લેવાની સ્થિતિ માટે તૈયાર છીએ. જ્યારે આપણે બાળકનો વિદ્યારંભ કરાવીએ છીએ, ત્યારે તે સામાન્ય પૂજન માત્રથી પતી જાય છે. તેને બેસવાનું સ્થાન પણ સામાન્ય જ હોય છે, પરંતુ જેમ જેમ તે મોટો થતો જાય છે, તેમ તેમ તેનો સંપૂર્ણ ક્રમ સ્વરૂપ બદલાતાં જાય છે.

આપણા મિશનનો ક્રમ પણ આવી જ રીતે બદલાતો જઈ રહ્યો છે. શરૂઆતમાં આનું નામ 'ગાયત્રી પરિવાર' રાખવામાં આવ્યું હતું. તે શરૂઆત હતી. તે સમયે લોકોને એ જણાવવામાં આવ્યું હતું કે ગાયત્રીમંત્ર ભારતીય ધર્મનું મૂળ છે. લોકોએ તેને અપનાવવો જોઈએ, જપવો જોઈએ, જેથી લોકોનું ભવિષ્ય ઉજ્જવળ બની શકે. આ પ્રકારની વાતો અમે તથા અમારા મિશને શરૂઆતમાં જણાવી હતી. લોકોને આ બીજ વિષે જણાવવામાં આવ્યું હતું અને કહેવામાં આવ્યું હતું કે જે વ્યક્તિ નિત્ય એક માળાનો જાપ કરશે, તેને અમે ગાયત્રી પરિવારનો સદસ્ય માનીશું. બાળપણ આવું જ હતું.

સમયે આગળ વધવા માટે ડગલું ઉપાડ્યું. આપણા પરિવાર તેમજ સંગઠન સાથે એક વધુ સ્વરૂપ જોડવામાં આવ્યું. હવે તેની સાથે યુગનિર્માણ યોજનાને પણ જોડી દેવામાં આવી છે. એનો અર્થ એ હતો જે અમે લોકોને જણાવ્યો કે દરેક વ્યક્તિએ એક માળા ગાયત્રી જપની સાથે સાથે નૈતિક, બૌદ્ધિક તેમજ સામાજિક ક્રાંતિના હેતુસર પણ વિશેષ ઉત્સાહ સાથે કશુંકામ કરવા માટે આગળ આવવું જોઈએ. તેમણે તે સમયે વ્યક્તિનિર્માણ, પરિવારનિર્માણ તેમજ સમાજનિર્માણના કાર્યક્રમો ચલાવ્યા.

આ યુગનિર્માણ યોજનાની સાથે જોડાઈને મિશનના થયેલા વિકાસનો ક્રમ હતો. અમે પ્રાથમિક કક્ષા પૂરી કરી લીધી. હાઈસ્કૂલની કક્ષા પણ આપણા મિશને પૂરી કરી લીધી છે. હવે અમે કોલેજના સ્તરનું ભણવાનું શરૂ કરી દીધું છે, એટલે કે હવે અમારી પ્રૌઢાવસ્થા આવી ગઈ છે. એટલે કે હવે આપણો સ્તર કોલેજનો હોવો જોઈએ. તેવા જ સ્તરમાં ક્રિયાકલાપ અને યોજનાઓ હોવાં જોઈએ. હવે એવું જ થઈ રહ્યું છે, કરવામાં આવી રહ્યું છે, પરંતુ આ વિષયમાં આપણે એ ધ્યાન રાખવું જોઈએ કે આપણે જે યુગપરિવર્તનની વાત કરી રહ્યા છીએ, જે સમાજને બદલવાની પ્રતિજ્ઞા લઈ નીકળ્યા છીએ, આપણે જે નવા સમાજનિર્માણની વાત કરીએ છીએ, તે સંદર્ભમાં આપણે વિચાર કરવો પડશે કે યુગનિર્માણ શું છે ?

મિત્રો ! યુગનિર્માણનો અર્થ થાય છે — નવા સમાજનું નિર્માણ કરવું. સમાજ શું છે ? સમાજ વ્યક્તિઓનો સમૂહ માત્ર છે. વ્યક્તિઓનો સમૂહ એકઠો થાય છે ત્યારે જ સમાજ બને છે. તેના પ્રત્યેક ઘટકને સમુન્નત બનાવવો, સમૃદ્ધિશાળી બનાવવાનું કાર્ય આપણું છે. આ છે સમાજનિર્માણનો ઉદ્દેશ્ય. જ્યારે ફૂલ એકઠાં થાય છે ત્યારે જ માળા બને છે. સળીઓ એકઠી થાય છે ત્યારે સાવરણી બને છે. દોરીઓ ભેગી થાય છે ત્યારે દોરડું બને છે. એવી જ રીતે સમાજ વ્યક્તિઓથી બને છે. સમાજના લોકોને જોઈને જ યુગની સ્થિતિ વિષે જાણી શકાય છે. એટલા માટે સમાજનિર્માણનું કાર્ય શરૂ કરતાં પહેલાં આપણે આત્મનિર્માણનું કાર્ય કરવું પડશે. આ આજે નહીં, પરંતુ ત્રીસ વર્ષ પહેલાં કહેવામાં આવ્યું હતું કે અમારી જવાબદારી — કાર્ય શું છે તથા અમારી ભાવિ યોજના શું છે ?

સમાજનિર્માણ કઈ રીતે થશે ? તે સંદર્ભમાં એ દિવસોમાં એક ઘોષણાપત્ર તૈયાર કરવામાં આવ્યો હતો. જેમાં એ વાત સ્પષ્ટરૂપે કહેવામાં આવી હતી કે વ્યક્તિનિર્માણના સંબંધમાં ચાર વસ્તુઓ અતિ આવશ્યક છે. સાધના, સ્વાધ્યાય, સંયમ અને સેવા. આ ચારે વસ્તુઓ આત્મનિર્માણ માટે પરમાવશ્યક છે. આ ચારે



વાતો એવી છે જે એકબીજાની સાથે અભેદ રૂપે જોડાયેલી છે. આ ચારેયને પૂરી કરવાથી આત્મનિર્માણનો ઉદ્દેશ પૂરો થાય છે. આમાંથી એક પણ એવું નથી, જેને છોડીને ફક્ત અન્યને પૂરું કરી લેવાથી આત્મનિર્માણનો ઉદ્દેશ્ય પૂરો થઈ શકે. આ ચારે વસ્તુઓ એકબીજા સાથે જોડાયેલી છે. આ ચારેને એક કરવાથી જ કાર્ય થાય છે.

આ એવી જ વાત છે જેમકે જીવનનિર્માણને માટે ચાર વસ્તુઓ જરૂરી છે. તે છે — આહાર, શ્રમ, સંયમ અને સફાઈ. આ ચારમાંથી એકને પણ જો બાદ કરીશું તો આપણું જીવનનિર્માણ શક્ય નથી. પાકની વાવણી કરવા માટે પણ ચાર વસ્તુઓની જરૂર પડે છે. તે છે — જમીન, બિયારણ, ખાતર-પાણી અને સુરક્ષા. આનો અભાવ હોય તો ખેડૂત પાક મેળવી શકતો નથી. વેપાર કરવાને માટે પણ આપણને ચાર વસ્તુઓની જરૂર પડે છે — પૂંજ, અનુભવ, વસ્તુઓની માંગ અને ગ્રાહક. આમાંથી જો એક પણ ચીજની ઊણપ હશે તો વેપાર થઈ શકશે નહીં. મકાન બનાવવું હોય તો ઈંટ, સિમેન્ટ, લોખંડ, લાકડાંની જરૂર પડે છે. આમાંથી એક પણ ચીજ બાકી હોય તો ઈમારત બની શકતી નથી. તેવી જ રીતે વ્યક્તિનિર્માણને માટે ચાર ચરણોની આવશ્યકતા છે. આ ચારે ચરણ જ્યારે પણ એક સાથે મળી શકશે ત્યારે વ્યક્તિના ઉત્કર્ષનો આધાર બનીને ઊભો થઈ જશે. માત્ર એકથી આ કાર્ય થઈ શકતું નથી.

મિત્રો ! આપણે યુગનિર્માણ માટે, નવનિર્માણ માટે બે કાર્ય કરવાનાં છે — પહેલું — જે માણસો આ જવાબદારીને સંભાળી રહ્યા છે, કામ કરી રહ્યા છે, તેમનો સ્તર વધારવો જોઈએ. બીજું — તેમનો વિસ્તાર પણ હોવો જોઈએ. અમે એવું ઈચ્છીએ છીએ કે વ્યક્તિ સ્વયં વિકસિત થતી રહીને આગળ વધે અને અન્યને પણ વિકાસકાર્યમાં સહયોગ આપે તથા તેમને આગળ વધારવાનો પ્રયત્ન કરે, જેથી આપણો વિસ્તાર ફેલાતો જાય. આ વિસ્તારને માટે શિક્ષણની સાથેસાથે ટોળીઓનું કાર્ય ઘણું જ ઉત્તમ રહે છે. તેના માધ્યમથી વિસ્તાર પ્રક્રિયામાં ગતિ આવે છે. ટોળીઓમાં જે કાર્ય કરે છે, તેઓ શીખે પણ છે અને શિખવાડે પણ છે. સ્કાઉટમાં

જે લોકો હોય છે, તે શિખવાડે પણ છે અને શીખે પણ છે. ટીચર-ટ્રેનિંગ જે હોય છે તેમાં તેઓ શીખતા પણ જાય છે, શિખવાડતા પણ જાય છે. બુદ્ધવિહારમાં જે લોકો રહેતા હોય છે, તેઓ સાધના પણ કરતા રહે છે અને બહાર જઈને લોકોને શિખવતા પણ હોય છે. તીર્થયાત્રા પણ આવી જ પ્રક્રિયા હતી, જે પોતે પોતાનો પરિષ્કાર પણ કરતા હતા અને લોકશિક્ષણનું કાર્ય પણ કરતા હતા. સ્વયં તપતા હતા તથા લોકોને પણ પ્રેરણા આપીને તપનું મહત્ત્વ સમજાવતા હતા.

સાથીઓ ! અમે વિચારક્રાંતિ આંદોલનને તીવ્ર બનાવવા ઈચ્છીએ છીએ જેથી લોકોની વિચાર કરવાની પ્રવૃત્તિ બદલાય. આ કાર્ય માટે અમારે અધ્યાત્મના સિદ્ધાંતો જણાવવા જરૂરી છે, જેથી જનમાનસ તેને પોતાના જીવનમાં ઉતારી શકે. એટલા માટે આપણે નૈતિક તેમજ સામાજિક ક્રાંતિ માટે કટિબદ્ધ થવું પડશે. જનસાધારણને એ સમજાવવું જોઈએ કે મનઃસ્થિતિને સુધારવી પરમ આવશ્યક છે. જો આપણે ફક્ત ભૌતિક સ્થિતિને સુધારવાનો પ્રયત્ન કરીશું તો તેનાથી કાર્ય શક્ય બનવાનું નથી. ભૂલથી મનુષ્યને ભૌતિક લાભ મળી પણ જાય, સંપત્તિ પણ મળી જાય તો પણ તેનો આધ્યાત્મિક વિકાસ થઈ ન જાય ત્યાં સુધી તેને એટલો લાભ મળશે નહીં. એટલા માટે આપણા માટે એ જરૂરી થઈ ગયું છે કે આપણા ચિંતન અને ચરિત્રમાં જ્યાં પણ કોઈ વિકૃતિઓ આવી ગઈ છે, તેને વીણી-વીણીને કાઢવામાં આવે અને તેને દૂર કરવામાં આવે. આને માટે આપણે પ્રયત્ન કરવો જોઈએ.

મૂઢમાન્યતાઓ, અવાંછનીયતાઓ, અંધવિશ્વાસ જેવી કોને ખબર કેટલીય વસ્તુઓ આપણા બૌદ્ધિક ક્ષેત્ર ઉપર છવાઈ ગઈ છે. આપણે તેને દૂર કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. તેના સ્થાને આપણે વિવેકશીલતા તથા દૂરદર્શિતાની સ્થાપના કરવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ કે જે ઉચિત હોય તેવું જ ગ્રહણ કરે. જે ઉચિત નથી તેને સાવરણી વડે વાળીઝૂડીને બહાર ફેંકી દેવું જોઈએ. તેવા જ પ્રકારનું શિક્ષણ આપણે જનમાનસને આપવાનું છે, જેથી બિનજરૂરી વસ્તુઓ, જે આપણા બૌદ્ધિક ક્ષેત્રમાં

ધૂસી ગઈ છે, તેને આપણે દૂર કરી શકીએ.

બીજી વાત છે — નૈતિક ક્રાંતિ. ધર્મતંત્રનું બીજું કામ છે — નૈતિક સ્તરને જાળવી રાખવું. આને માટે જનમાનસને ચરિત્રનિષ્ઠાનું જ્ઞાન આપવું જોઈએ. આ કાર્યની શરૂઆત સ્વથી કરવી જોઈએ. વ્યક્તિત્વની ગરિમાનું સંરક્ષણ કરવામાં આવે તથા મનુષ્યની આસ્થાઓને ઉચ્ચસ્તરીય બનાવવામાં આવે. નૈતિકતા મનુષ્યની આકાંક્ષાઓ ઉપર ટકેલી છે. આજે દરેક મનુષ્યની ઈચ્છાઓ મોટાઈ, વિલાસિતા, અહંકારને પૂરી કરવા — પોષવામાં લાગેલી છે. એટલા માટે નૈતિકતાનો પાઠ ભણાવવા માટે દરેક મનુષ્યને જીવનમાં સિદ્ધાંતોના મહત્વને અને સિદ્ધાંતોના મૂલ્યને સમજવાં જોઈએ. મનુષ્યને એ સમજવવું જરૂરી છે કે મોટાઈ કરતાં મહાનતાનું મૂલ્ય વધારે છે. મહાનતા મનુષ્યના વ્યક્તિત્વ સાથે જોડાયેલી છે. આ ભૌતિક સંપદાઓની સાથે ક્યારેય જોડાયેલી નથી. આપણે દરેક મનુષ્યને એ સમજવવું પડશે કે તમે તમારા જીવનની નીતિ 'સાદા જીવન एवं उच्च विचार'વાળી બનાવો. મનુષ્ય જો પોતાની અંદર સાદું જીવન અપનાવી લે તો તેને છળકપટ કરવાની, બેઈમાની કરવાની જરૂરિયાત રહેશે નહીં.

વાસ્તવમાં મોટાઈ તેમજ ઠાઠ-માઠના કારણે મનુષ્યની ઈચ્છાઓ વધતી જાય છે અને તે પોતાનું નૈતિક સ્તર ખોઈ બેસે છે. જો દરેક મનુષ્યને 'સાદું જીવન — ઉચ્ચ વિચાર'ની વાત સમજાવવામાં આવે તો અમારો વિશ્વાસ છે કે આપણે તેવા બની શકીએ છીએ તથા આપણો સ્તર એવો બની શકે છે જેવા કે આપણે પ્રાચીન સમયમાં હતા. સંયમ, નમ્રતા, સજ્જનતા, ઈમાનદારી, જવાબદારી, કર્તવ્યનિષ્ઠા જેવા સદ્ગુણ આપણા સ્વભાવમાં આવી જાય તો આપણા નૈતિક સ્તરનો વિસ્તાર થઈ શકે છે. આ વાતની જાણકારી આપણે જનમાનસને આપવી જ જોઈએ, સાથેસાથે મિશનના દરેક કાર્યકર્તા આંશિક, પૂર્ણ સમયદાની-જીવનદાનીને પણ પોતાના જીવનમાં વણી લેવા જોઈએ. આદર્શો અને સિદ્ધાંતોનું જીવન તેઓ જીવશે તો અમને પૂર્ણ વિશ્વાસ છે કે આપણો નૈતિક સ્તર વધશે અને

આપણી ખોવાયેલી ગરિમા પાછી મળી શકશે.

આપણા બૌદ્ધિક સ્તરનો વિકાસ એટલો હોવો જોઈએ કે આપણી અંદર અવાંછનીયતા તેમજ અનુચિત માન્યતાઓ માટે કોઈ સ્થાન હોવું ન જોઈએ, જેથી કોઈને પણ આપણી ઉપર આંગળી ચીંધવાનો મોકો ન મળે અને એવું પણ કહેવાનો મોકો ન મળે કે ચરિત્રની દૃષ્ટિએ આપણે નિમ્ન સ્તરના છીએ. જો આપણો સ્તર ઊંચો હશે તો જનમાનસ ઉપર તેમનો પ્રભાવ પડશે અને આપણી વાતો માનવા માટે સમાજ બંધાયેલો હશે.

ધર્મતંત્રનું જે ત્રીજું કાર્ય છે, તેને સામાજિક ક્રાંતિ કહેવામાં આવે છે. આના દ્વારા મનુષ્યની અંતઃચેતનાનો વિકાસ થાય છે. સામાજિક ક્રાંતિ માટે સમાજની અંદરના અવગુણો જેને આપણે જોઈ શકીએ છીએ, તેને દૂર કરવા માટે સામૂહિક જનઆંદોલન અને વિરોધ કરવાની જરૂરિયાત તો છે જ, શ્રેષ્ઠ સમાજ બનાવવા માટે જે રચનાત્મક વાતોને જીવનમાં ધારણ કરવાની ખાસ જરૂર છે, તે એવા ઉચ્ચસ્તરીય સિદ્ધાંત છે, જે વ્યક્તિને સમાજપરાયણ બનાવે છે. 'આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ'ની માન્યતા જન-જનના અંતઃકરણમાં દબ કરવી જોઈએ. આપણી અંદર એ માન્યતા હોવી જોઈએ કે આપણે બીજાની સાથે એવો જ વ્યવહાર કરીશું જેવો આપણે અન્ય પાસેથી ઈચ્છીએ છીએ. સામાજિક ક્રાંતિ માટે આ ઘણું જ જરૂરી છે. દરેક મનુષ્યના મનમાં આ ઊંડાણપૂર્વક ઊતરવું જોઈએ. આપણે દરેક મનુષ્યના મનમાં 'વસુધૈવ કુટુંબકમ્'ની ભાવના જાગૃત કરવી પડશે. તે સૌની માન્યતા એવી હોવી જોઈએ કે આપણા કુટુંબમાં માત્ર બે-પાંચ સભ્યો જ નથી, પરંતુ અનેક સભ્યો છે. સંપૂર્ણ વસુંધરાના લોકો આપણા છે. જે રીતે આપણે આપણા નાના સરખા પરિવારનું ધ્યાન રાખીએ છીએ, તેવી જ રીતે આપણે આખા સમાજના લોકોનું ધ્યાન રાખવું જોઈએ. આપણે એ પ્રકારનું ધ્યાન રાખવું તથા પ્રયત્ન કરવો આવશ્યક છે, જેથી લોકો સુખી-સંપન્ન રહી શકે.

આ સામાજિક ક્રાંતિ માટે આપણા ઋષિઓએ બનાવ્યા છે તે આધ્યાત્મિક સિદ્ધાંતોનું પ્રતિપાદન કરવું

આવશ્યક છે, આને આપણે વ્યક્તિત્વવાદપરક ન થઈને સમાજપરક બનાવવાની ચેષ્ટા કરવી જોઈએ. 'આત્મવત્ સર્વભૂતેષુ'ની માન્યતા આવવી જરૂરી છે, ત્યારે જ આપણે મળીને-વહેંચીને ખાઈ શકીશું અને સુખી-સંપન્ન રહી શકીશું. આપણે સમાજમાં સુખ વહેંચવાનો પ્રયત્ન કરીએ, આપણે ઉપાર્જન પણ કરીએ એ સારી વાત છે, પરંતુ યોગ્ય ઉપયોગ કરવાનું પણ શીખીએ, ત્યારે જ સમાજમાં સુખ-શાંતિ આવી શકે છે.

સમતા આપણા જીવનનું અંગ હોવું જોઈએ. નર-નારીમાં અલગપણું પણ હોવું ન જોઈએ. શ્રેષ્ઠ સમાજ માટે સમતાનું હોવું પરમ આવશ્યક છે. જાતિ, લિંગની સમાનતાની સાથેસાથે આર્થિક સમતા હોવી પણ જરૂરી છે. આપણામાંથી પ્રત્યેક નાગરિકને શ્રેષ્ઠ બનાવવાનો પ્રયત્ન કરવો જોઈએ. આપણે પ્રત્યેક નાગરિકે સહકારિતાના સિદ્ધાંતને જીવનમાં ઉતારવાનો પ્રયાસ કરવો જોઈએ. સામાજિક જીવનમાં દરેક કાર્યની વ્યવસ્થા બનાવેલી હોવી જોઈએ. સમાજમાં જ્યાં પણ ક્યાંક અનીતિ, અન્યાય, અત્યાચાર નજરે પડે, તેની સામે લડવા માટે અમારે અને તમારે જટાયુ જેવું સાહસ બતાવવું પડે

તમે જાણો છો જ કે આપણી ભારતભૂમિમાં ભગવાનના જેટલા પણ અવતાર થયા છે, તે સૌએ ધર્મની સ્થાપના તેમજ અધર્મના વિનાશ માટે પ્રયત્ન કર્યો છે. આપણી અંદર જ્યારે પણ ક્યારેક ભગવાનની પ્રેરણા આવશે ત્યારે આપણે બંને ક્રિયાકલાપોને સમાન રૂપે અપનાવવા પડશે. આપણા આચરણને સુધારવા તથા અન્યના આચરણને યોગ્ય કરવું ઘણું જ જરૂરી છે. આજુબાજુના વાતાવરણમાં જ્યાં પણ ક્યાંક તમને જણાય કે અનૈતિકતા, અન્યાયની બોલબાલા છે તો તમારે તેનો અડગપણે વિરોધ કરવો જોઈએ. એટલું જ નહીં, સંઘર્ષ માટે પણ તૈયાર રહેવું જોઈએ. જ્યાં પણ ક્યાંય અનાચાર નજરે પડતો જણાય, તો તેની સામે બાથ ભીડવા માટે પોતાની પરિસ્થિતિ અનુસાર અસહયોગ, સંઘર્ષ જે પણ શક્ય હોય, અવશ્ય કરવા જોઈએ. તેના માટે તમે તમારી અંદર સાહસ એકઠું

કરો.

મિત્રો ! સમાજની સુવ્યવસ્થા આ જ આધાર ઉપર સંભવ છે. ડરપોક મનુષ્ય, કાયર મનુષ્ય, પાપથી ભયભીત થતો મનુષ્ય, ગુંડાગર્દાના ભયથી મોં સંતાડતો મનુષ્ય ક્યારેય આ અવગુણોને દૂર કરી શકશે નહીં અને એવી રીતે સમાજમાં જ્યાં સુવ્યવસ્થાની જરૂરિયાત છે, જ્યાં અનીતિના નિવારણની આ પ્રકારની આવશ્યકતા છે, તે પૂરી થઈ નહીં શકે.

સામાજિક ક્રાંતિ માટે સાહસ તેમજ હિંમતને જાગૃત કરવાની જરૂર છે. ભવિષ્યને ઉજ્જવળ બનાવવા માટે આપણે આ પ્રયત્નો તો કરવા જ પડશે. આજે સંપૂર્ણ માનવજાતિ જ્યાં સામૂહિક આત્મહત્યાને માટે અગ્રેસર થઈ રહી છે, ત્યાં આપણે તેમના ઉત્થાનને માટે પ્રયત્ન કરવો પડશે. આ કાર્ય માટે આપણે ધર્મતંત્રને પુનઃ જાગૃત કરવું પડશે. મોટું કાર્ય હમેશાં મોટાં સાધનો વડે જ થાય છે. મોટું લક્ષ્ય જ માણસોને ભેગા કરી શકે છે. આ જ છે અમારું લક્ષ્ય. અમે ઈચ્છીએ છીએ કે દરેક મનુષ્યમાં આ જાગૃતતા ઉત્પન્ન થાય. અમારું નિવેદન છે કે દરેક વ્યક્તિ પોતાનાં વ્યક્તિગત સુખસુવિધાનો ત્યાગ કરીને થોડા આગળ આવીને સામાજિક જીવન માટે કદમ ભરે.

મિત્રો, મિશનના પુનર્ગઠનનો અમારો મતલબ એવો છે કે આપણે નવી વ્યક્તિ બનાવીએ, નવો સમાજ બનાવીએ. નવો યુગ લાવીએ. આને માટે અમારું તેમજ આપનું કર્તવ્ય છે કે આપણે વ્યક્તિનિર્માણનાં કાર્યોમાં લાગી જઈએ, જેથી શ્રેષ્ઠ વ્યક્તિ આગળ આવીને મોરચાનું કાર્ય સંભાળી શકે. આના વગર સમાજના નવનિર્માણનું કાર્ય થવું સંભવ નથી. આપણે આને માટે ભરપૂર પ્રયાસ કરવાનો છે, ત્યારે જ આપણા મિશનનું કાર્ય આગળ વધી શકશે.

॥ ઐ શાંતિ ॥

ક્રમશઃ

આત્મજ્ઞાનીને ધન-દોલત, કીર્તિ,  
અધિકારની ચિંતા નથી રહેતી.

સમયની વિશિષ્ટતાને જાણી સુઅવસરનો લાભ લેનારા દૂરદર્શી વિવેકશીલ વ્યક્તિને પસ્તાવું પડતું નથી. ગાંધીજીની સાથે “ભારત છોડો આંદોલન”માં ભાગ લેનારા ક્રાંતિકારીઓને આજે સ્વતંત્રતા સંગ્રામ સેનાનીઓના રૂપમાં સન્માનસ્પદ ગૌરવ મળે છે. આજે તેઓ પેન્શનના હકદાર છે. જેઓ તે સમયને ઓળખી શક્યા, દેશ, ધર્મ, સંસ્કૃતિ માટે કંઈક સારું કાર્ય કરવાનું સાહસ ન કરી શક્યા, હાથ પર હાથ રાખી બેસી રહ્યા, તેઓ આજે પસ્તાઈ રહ્યા છે.

જ્યારે પણ ઐતિહાસિક અવસર આવ્યો અને જાગ્રત આત્માઓએ સમયને ઓળખ્યો. તેઓ ધન્ય થઈ ગયા. ભગવાન રામનો સાથ આપનાર રાઈ, વાનર, ગીધ, ખીસકોલી જેવા પ્રાણીઓનું ગૌરવ વધ્યું છે. તેમની પેઢીઓ ધન્ય થઈ ગઈ. ભગવાન કૃષ્ણ સાથે ગોવર્ધન ઉઠાવવામાં સહયોગી ગ્વાલ-બાળોની યશોગાથાઓ ગાવામાં આવે છે.

અવતાર જ્યારે પણ આવે છે, તેમનો સાથ જે આત્માઓએ આપ્યો તે ધન્ય થઈ જાય છે. પ્રસ્તુત સમય યુગસંધિની અગ્નિ પરીક્ષાનો છે. પ્રજાવતાર વિશ્વવ્યાપી ચેતનાના રૂપમાં યુગ પરિવર્તનનો સરંજામ એકત્ર કરવામાં લાગ્યા છે. દરેક પરિજને આ સમયની વિશિષ્ટતાને ઓળખી પ્રતિભા, સમય તથા સાધનનો એક અંશ તેમના કાર્યોમાં લગાવી જેટલો બને તેટલો પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ.

પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવના અંતઃકરણની પીડાને સમજો અને દુનિયાને પતન-પરાભવથી બચાવવા માટે ગુરુવરના વિચાર જન-જન સુધી પહોંચાડો. ખેતરમાં બીજ વાવવાનો અમુક સમય હોય છે. ત્યારે ખેડૂત બીજ વાવે છે અને તેને પાકના રૂપમાં મેળવે છે. આજે સર્વત્ર અનાસ્થાનું વિષમ વાતાવરણ બનેલું છે. આજના સમયની આવશ્યકતાને અનુરૂપ સદ્ચિંતનનો પ્રબળ પ્રવાહ યુગ શક્તિ ગાયત્રી પત્રિકાના માધ્યમથી ઘેર-ઘેર પહોંચાડવો પડશે. તેનું પુણ્ય ફળ પ્રતિફળ કેટલાય જન્મો સુધી સુખ-સંતોષ અને સૌભાગ્ય રૂપી અજસ્ર અનુદાનના રૂપમાં વરસશે.

સુખ સાધનોથી ભરેલો સંસાર, બુધ્ધિ અને શાંતિનો ધણી મનુષ્ય આ બંનેનો સમન્વય ધરતી પર સ્વર્ગ ઘડી શકે છે તો પછી વિષમતાનું વાતાવરણ કેવી રીતે બની ગયું? આ વિષય પર ગંભીરતાથી વિચાર કરતાં એ નિષ્કર્ષ નીકળે છે કે મનુષ્ય એ પોતાની વિચારણા, આકાંક્ષા, દિશા અને આસ્થાને નિકૃષ્ટતા સાથે જોડી દીધા. આ એક જ ભૂલે ઘણું ખરું બદલી નાખ્યું, ઊંધું કરી નાંખ્યું.

શારીરિક દૃષ્ટિ અન્ય પ્રાણીઓની તુલનામાં બહુ પછાત રહેલ માનવ પ્રાણી વિશ્વનો મુકુટમણિ બની ગયેલ છે. તેનું શ્રેય એકમાત્ર તેની વિચારશીલતાને મળે છે.

પ્રાચીનકાળમાં વિચારશક્તિને પ્રભાવિત કરનારી ચાવી સાધુ-બ્રાહ્મણોના હાથોમાં સોંપાતી હતી. તેઓ બહુ સમજી વિચારીને લેખની અને વાણીનો ઉપયોગ કરતા હતા. સંગીત, સાહિત્ય, કલાના માધ્યમથી લોકમાનસને સ્વસ્થ દિશા આપવામાં લાગ્યા રહેતા હતા. દુર્ભાગ્યથી આજે સાહિત્ય, સંગીત, કલાની ચાવી તેમના હાથોમાં ચાલી ગઈ જ્યાં ન જવી જોઈએ.

જ્યારથી વિચારોને પ્રભાવિત કરનાર માધ્યમ કુષાત્રોના હાથોમાં ચાલ્યું ગયું. તેનો ઉપયોગ સ્વાર્થ સિદ્ધ કરવા માટે પ્રારંભ કર્યો, ત્યારથી મનુષ્ય જાતિનું દુઃખ દુર્ભાગ્ય શરૂ થઈ ગયું. આ જ ભૂલ માનવજાતિના અધઃપતન માટે સૌથી વધુ જવાબદાર છે. શોક-સંતાપ, અપરાધ, અનાચાર, વિગ્રહ, અભાવ, કલહ, કલેશની વિષવેલ આજે ચારે તરફ ફેલાયેલી છે. તેનું બીજ અમુક વ્યક્તિઓ દ્વારા પોતાની પ્રતિભાના બળ પર વ્યાપક રૂપથી ફેલાવી રાખે છે. બજારમાં બુકસ્ટોલો પર જોઈશું તો વધુ પડતા પુસ્તકો પશુ-પ્રવૃત્તિઓ ભડકાવનારા, પતન તરફ ધકેલનારા મળશે. સંગીત, સાહિત્ય, કલા આ ત્રણે માધ્યમોને સરસ્વતી કહેવામાં આવેલ છે. સરસ્વતી બુધ્ધિની દેવી છે. બુધ્ધિ જ મનુષ્યની શક્તિ છે. સરસ્વતીને તેના ગૌરવપૂર્ણ આસન પર પુનઃ પ્રતિષ્ઠિત કરવાનું સાહસ પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવે કર્યું. વિચારો અને ભાવોને દિશા આપનાર સાધનોનો સુધાર કરીને જ માનવીય ચિંતન ચેતનાનું સ્વરૂપ સંભાળવું સંભવિત બને છે. આ ઉદ્દેશ્ય માટે પરમ પૂજ્ય ગુરુદેવની લેખનીથી



અખંડ જ્યોતિ અને યુગ શક્તિ ગાયત્રી પત્રિકા માધ્યમથી જ્ઞાનગંગા વહેતી થઈ.

યુગ શક્તિ ગાયત્રી પત્રિકા અખંડ જ્યોતિની સહયોગી પત્રિકા છે. બંને એકબીજાની પૂરક છે. આપણે જન-જન સુધી ગુરુસત્તાને પહોંચાડવાની છે અને સાચા શિષ્ય હોવાનું સૌભાગ્ય વરણ કરવાનું છે, તો આજથી જ પત્રિકા વિસ્તારની દિશામાં સંકલ્પબદ્ધ થઈ લાગી જવું જોઈએ.

“યુગ શક્તિ ગાયત્રી” પત્રિકાનું વાર્ષિક લવાજમ માત્ર ૪૫-૦૦ રૂ. રાખ્યું છે. મુદ્રણ સામગ્રીની મોંઘવારી વધવા છતાં લવાજમ વધાર્યું નથી. આ નુકશાનની ભરપાઈ વધુ સદસ્ય બનાવીને થઈ શકશે. આ પત્રિકા નવયુવકો, મહિલાઓ, વૃદ્ધજનો બધાને જીવનપથ બતાવતી આવી છે. પરિવારોમાં સુખ-શાંતિ, સહકારનું વાતાવરણ બનાવવામાં સહયોગી આ પત્રિકાને ઘેર-ઘેર પહોંચાડવાની જવાબદારી સર્વે ભાઈ-બહેનોની છે. સમ ક્રાંતિઓના માર્ગદર્શનના રૂપમાં પણ આ પત્રિકાનું મહત્વ કંઈ ઓછું નથી. સાધના, આસ્તિકતા, કુરીત દૂર કરવી, સત્પ્રવૃત્તિ સંવર્ધન, દુષ્પ્રવૃત્તિ દૂર કરવી, નારી જાગરણ, બાલ નિર્માણ, વ્યક્તિ નિર્માણ, પરિવાર નિર્માણના લેખોથી ભરપૂર આ પત્રિકાને ગાગરમાં સાગરની ઊક્તિ આપી શકાય છે.

અમારું વિનમ્ર નિવેદન પ્રત્યેક પરિજનને છે કે આ પત્રિકાને ઘેર-ઘેર પહોંચાડવા માટે ઓછામાં ઓછા ૨૪ નવા સદસ્ય બનાવવાનો સંકલ્પ લે અને આગામી મહાપૂર્ણાહુતિ વર્ષમાં વધુમાં વધુ પુરુષાર્થ ગુરુસત્તાના વિચાર ઘેર-ઘેર પહોંચાડવા માટે કરે.

આ પત્રિકા બધા વર્ગના પાઠકો માટે અત્યંત સરળ, સરસ અને બોધગમ્ય છે. એ દષ્ટિએ એના પાઠકોની સંખ્યામાં વ્યાપક વિસ્તાર માટે અમારા પરિજન અવશ્ય પૂર્ણ કરશે, એવી આશા છે. પત્રિકાનું લવાજમ મનીઆર્ડર કે ડ્રાફ્ટ દ્વારા “વ્યવસ્થાપક, યુગ નિર્માણ યોજના, મધુરા-૩”ના નામે મોકલે તથા મનીઆર્ડર ફૂનમાં પોતાનું પૂરું નામ, સરનામું તથા વિવરણ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં લખવાનું ન ભૂલે. પત્રિકા વિસ્તાર માટે ઘર-ઘર, ગલી-ગલી, મોહલ્લે-મોહલ્લે, જન સંપર્ક હવેથી પ્રારંભ કરી દેવો જોઈએ.

જૂની પત્રિકા નવા લોકોમાં વિતરણ કરી, બતાવી સદસ્ય બનાવવાનો પ્રયાસ કરવાતાં આ પત્રિકાની સંખ્યા વધી શકે છે. સંસ્કાર, યજ્ઞ તથા સાધના પ્રધાન કાર્યક્રમોમાં

સંમિલિત પરિજનોને સદસ્ય બનાવી પત્રિકાના વ્યાપક વિસ્તારનું કાર્ય ઝડપથી કરી શકાશે. બહેનોએ પોતાના ઘર કાર્ય બાદ બચેલ સમયમાં ટોળી બનાવી પત્રિકાના સદસ્ય બનાવવાના કાર્યમાં યોગદાન આપવું જોઈએ.

વસંત પંચમી ૨૦૦૦ સુધી પત્રિકા વિસ્તારના કાર્યક્રમને પ્રમુખતા આપી ગુરુસત્તાને સાચી શ્રદ્ધાંજલિ આ રૂપમાં આપશો, એવી ભાવભરી આશા, અપેક્ષા છે.

એક રાજા જ્ઞાની હોવા છતાંય સ્વાર્થી હતો. એક દિવસે સિપાઈએ પહેરો ભરતા જોયું કે એક આદમી ખભા પર પોટલી લઈને રાત્રિ દરમિયાન ફરી રહ્યો છે. તેણે આદમીને બંદીવાન બનાવીને બીજા દિવસે રાજદરબારમાં હાજર કર્યો. ‘નું કોણ છે ? તારું નામ શું છે ? ક્યાંથી આવ્યો છે ? અને શું કરે છે ?’ રાજાએ આમ એકી સાથે કેટલાય પ્રશ્નોનો મારો ચલાવ્યો.

‘રાજા ! હું કથા કરનાર પંડિત છું. સદ્માર્ગ પર ચાલું છું અને બીજાઓને ઉપદેશ આપવાનો મારો વ્યવસાય છે. નજીકના એક નાના ગામમાં રહું છું. તમોને મળવાની ઈચ્છા હતી તેથી આ બાજુ નીકળી પડ્યો. આમ ઘણી નમ્રતા સાથે પોતાની વાત કહી.’

‘તો પછી ખભા પર પડેલી આ પોટલીમાં શું છે ?’ રાજાએ આંગળીનો ઈશારો કરી પૂછ્યું.

‘આમાં ત્રણ મૂર્તિઓ છે, એક માટીની, બીજી લાકડાની અને ત્રીજી પથ્થરની પરંતુ આકાર એક જોવો જ છે. છતાંય મૂલ્યમાં ફરક છે. એક દસ રૂપિયાની, બીજી સો રૂપિયાની અને ત્રીજી પાંચસો રૂપિયાની.’

રાજાએ પૂછ્યું, ‘એક સરખી મૂર્તિઓની કિંમત અલગ-અલગ કેમ ?’ બ્રાહ્મણે બતાવ્યું, ‘આર્ય ! પથ્થરની મૂર્તિ સૌંદર્ય અને સ્થિરતાનું પ્રતીક છે. જેનું જીવન સુંદર હોય છે તે શરીરથી ન રહે, તો પણ તેનો યજ્ઞ અજર-અમર રહે છે. તેની શ્રદ્ધા-પ્રતિષ્ઠા સામાન્ય લોકો કરતાં ઘણી વધુ હોય છે. બીજી લાકડાની મૂર્તિનું છે. સ્થિર તો છે. પરંતુ પડી જાય તો તૂટી શકે છે. જેઓ સાંસારિક પરિસ્થિતિથી ભયભીત થઈને ઘર છોડીને આત્મકલ્યાણ માટે જંગલમાં ચાલી જાય છે, તેઓ પરિસ્થિતિ સુધારતાં કદી તૂટી પણ જાય છે. તેઓ લાકડાની મૂર્તિના જેવા છે. ત્રીજી માટીની મૂર્તિ જેવા મનુષ્યોનું કનિષ્ઠ ઈન્દ્રિય પરાયણ જીવન દરરોજ સુધરતું-બગડતું રહે છે. તેની શી કિંમત ?’ પંડિતજીની વાત સાંભળીને રાજાનો વિવેક જાગી ઉઠ્યો.

## યુગ નિર્માણ સમાચાર

મહેસાણા-યુગ નિર્માણ યોજના તેમજ ગાયત્રી નયોભૂમિ મથુરાના વ્યવસ્થાપક અને પ. પૂ. ગુરુદેવના છેલ્લા ૪૦ વર્ષથી સાનિધ્યમાં રહેલા એવા પરમ આદરણીય પૂ. લીલાપત પંડિતજી વડોદરા, અમદાવાદ અને અમરેલીના ગયા મહિને સંમેલનો સંપન્ન કર્યા પછી ૨૪ ઓક્ટોબર ૯૯ ના સંમેલનમાં મહેસાણા, અંધીનગર, સાબરકાંઠા, બનાસકાંઠા અને પાટણ જીલ્લાના, સંમેલન માટે મહેસાણા શહેરમાં ધર્માર્થી, જ્યાં જીલ્લાના વરિષ્ઠ પરિજનો દ્વારા અભૂતપૂર્વ સ્વાગત કરવામાં આવ્યું. તા. ૨૩ મીએ મહેસાણા શહેરના લભ્ય-પ્રતિષ્ઠિત પરિવારના કામમી સહયોગી વેપારી મિત્રોના ત્યાં પૂ. પંડિતજીની ધરમહામણી કરવામાં આવી. તા. ૨૪-૧૦-૯૯ના રોજ ગુજરાતના નૈષ્ઠિક, સમર્પિત વરિષ્ઠ પરિજનો અને ઉ. ગુજરાતના પાંચ જીલ્લાના ૮૦૦૦ સમર્પિત કાર્યકરોના સંમેલનને પૂ. ગુરુદેવનો આદ અને હૃદયદ્રાવક વેદના સભર વાણીમાં સંદેશો આપ્યો. આજના વિપત્તિ કાળમાં ગાયત્રી પરિવારને સંગઠિત કરવા ઉપર ભાર મૂક્યો તેમજ પૂ. ગુરુજીના હૃદયની વેદના-“મારા વિચારો જ્ઞાન તેમજ સાહિત્યના સ્વરૂપે ઘર-ઘર સુધી પહોંચાડવા”ને પંડિતજીએ ભાવનાસભર સુંદર રીતે આંખોમાં આંસુ સાથે પ્રદર્શિત કરી. હજારોની સંખ્યામાં ઉપસ્થિત પરિજનોને પણ ધોનાની હૃદયની વેદનાના ભાગીદાર બનાવ્યા. આ અભૂતપૂર્વ વિરલ હૃદયમાં વિવિધ જીલ્લાના ઉપસ્થિત પરિજનોએ પૂ. ગુરુજીના સૂક્ષ્મ દર્શન કર્યાનો ભાવ અનુભવ્યો.

મહેસાણાના વરિષ્ઠ પરિજન શ્રી વિષ્ણુભાઈ પંડ્યાએ સમગ્ર સંમેલનનું સુંદર સંચાલન કર્યું. અંજારામ પટલે પણ અથક પરિશ્રમ કર્યો. ડીસાના હરિશભાઈ જોષી તેમજ ગુજરાતના વરિષ્ઠ પરિજનોએ પૂ. પંડિતજીનું સ્વાગત કર્યું.

મહેસાણા શાખા તરફથી ૧૦૮ પ્રજાપુરાણ અને વિસનગર શાખા તરફથી ગાયત્રી મહાવિજ્ઞાનનાં ૧૦૮ સેટનું બક્ષ ભોજ ૫૦%, પૂ. પંડિતજીના સ્વ-હસ્તે વિતરણ કર્યું. મહેસાણાના પ્રતિષ્ઠિત વેપારી તેમજ પરિજન શ્રી કાંતિભાઈ એસીડવાળા તરફથી રૂ. ૨૧૦૦૦ અને શ્રીમતિ મંજુલાબેન ઓઝા તરફથી રૂ. ૫૦૦૦, બક્ષભોજ માટે ઉદાર સહાયતા પ્રાપ્ત થઈ

સંમેલનની અભૂતપૂર્વ સફળતામાં પૂ. ગુરુજીની સૂક્ષ્મ સત્તાના દર્શન થયા.

વડોદરા-હમણ જી આસો નવરાત્રિ દરમ્યાન ગોત્રી મહિલા મંડળ દ્વારા જેનો સુંદર કાર્યક્રમ યોજાઈ ગયો. મંડળ દ્વારા નજીકની ગાયત્રી વિદ્યાલય ગોત્રી માં ૪૦૦ મંત્રલેખન તથા ૪૦૦ પંચાગારી મંત્રલેખન નાના વિદ્યાર્થીઓ દ્વારા લખાવ્યા અને વિદ્યાર્થીઓને નવરાત્રિ અનુષ્ઠાનમાં જોડયા. વળી ૪૦૦ જેટલા મંત્રલેખન મોટા ભાઈબહેનો દ્વારા લખાવીને મંત્રલેખન દ્વારા ગાયત્રી મંત્રની સુંદર આરાધના-સાધના કરાવી.

પૂર્ણાહુતિ ૧ કુંડી યજ્ઞ દ્વારા કરી હતી. ૯ દિવસ ૨૦ દેવસ્થાપનાઓ કરાવી મંડળ દ્વારા ગુરુદેવના વચનો પ્રમાણે સાધના-આરાધના અને ઉપાસના કરી વડોદરા વિસ્તારમાં સામૂહિક કાર્યક્રમો કરીને આધ્યાત્મિક વાતાવરણ ઉભુ કર્યું.

નારણપુરા-પ. પૂ. ગુરુદેવશ્રીના સૂક્ષ્મ આશીર્વાદથી ને માં ભગવતી યાતાજીની અસીમકૃપાને પ્રેરણાથી શ્રી મંગલમૂર્તિ ગાયત્રી પરિવાર શાખાના સક્રીય ભાઈઓ તથા બહેનોના સાથને સહકારથી આસો સુદી ૧૫ ને રવિવારે તા. ૨૪-૧૦-૯૯ના રોજ પ્રખર પ્રજ્ઞાને સજલ શ્રધ્ધાનો પ્રતિષ્ઠા મહોત્સવને પંચકુંડીય ગાયત્રી મહાપણનું આયોજન સફળ બન્યું. જેમાં પ્રધાન મહાધર્મમાં વિનોદભાઈ જોષી તેમજ હરિદ્વાર શાંતિકુંજની ટોળીએ હાજરી આપી હતી. જેમાં પ્રખર પ્રજ્ઞાની પ્રતિષ્ઠા શ્રી ચતુરભાઈ પ્રજ્ઞાપતી અને સજલ શ્રધ્ધાની પ્રતિષ્ઠા હસમુખભાઈ પટેલના વરદ હસ્તે કરવામાં આવી. એકવીસમી સદી ઉજ્જવળ ભવિષ્ય માટે સાધના-આરાધનાને ઉપાસના અંજેની પૂણ્ય માહિતી વિનોદભાઈ જોષીએ આપેલ જેમાં ઘણા જ ભાઈઓ તથા બહેનોએ નિયમિત રૂપથી સાધના-આરાધના-ઉપાસના કરવાનો સંકલ્પ લીધો. પૂ. ગુરુદેવશ્રીના સૂક્ષ્મ આશીર્વાદ મળી રહેલ છે તેવો પણ અનુભવ થયેલ છે.

ઝોરવા-ગાયત્રી પરિવાર શાખાના સક્રીય પરિજનોમાં અઘાક પરિશ્રમથી વ્યસન મુક્તિ માટે ખૂબ જ સુંદર પ્રદર્શની પેન્ટીંગ, બનાવી તૈયાર કરી છે. જેમાં વિવિધ પ્રકારનાં વ્યસનથી થતી શારીરિક, સામાજિક, આર્થિક મુશ્કેલીનું સએટ પ્રદર્શન થયું છે. જેનાં સ્ટુડિયો ફોટો ગ્રાફનું આલબમ લઈ વિવિધ જ્ઞેનમાં મોટા ચિત્રની અનેક સ્ક્રૂલોમાં પ્રદર્શન થયેલ છે. ચાલતા પુનમો ભરાય તેમાં વચ્ચે કેમાં લક્ષવી પણ વ્યસન મુક્તિ પ્રદર્શન લગાવાય છે. સમાજ સેવાનો આવો પ્રયાસ ખૂબજ પ્રસંશનીય છે. □

## એકવીસમી સદીની સંકલ્પના

વીસમી સદીની રાત વિતશે, ઉગશે સૌનો સૂર્ય કાલ સવારે  
કાળમીઠના પથ્થરમાંથી, ફૂટશે કૂંપળો કાલ સવારે  
ઘોર તિમિરના પડછાયાઓ હટશે કાલ સવારે  
વાણું વાશે ચારે દિશામાં પ્રકાશ પૂજ ફેલાશે  
ઘેર ઘેર દેવત્વનો ઉદય થશેને, સ્વર્ગ ઘરતી પર પથરાશે  
સ્વપ્નું છે ગુરુદેવનું એ સિદ્ધ કરીશું. બેસી ના રહેવાશે  
એક હૃદયથી બીજા હૃદયમાં લાગણીઓ પથરાશે  
પથ્થર દિલમાં સ્નેહનું ઝરણું વહેશે કાલ સવારે  
સાથ ડંગરમાં સૌને લેશું, જે કોઈ પણ મળી જાશે  
અંતરના તંતુથી બાંધી લઈશું, સૌને કાલ સવારે  
આશા છે આ મહેનત સૌની ફળશે કાલ સવારે  
અવરોધોની પેલી બાબુ મંઝીલ પણ દેખાશે  
જોર કદમમાં ભરપૂર છે પહોંચાશે કાલ સવારે  
ઘીરે ઘીરે નવસર્જન થાશે કાલ સવારે  
વીસમી સદીનો પડછાયો હટશે કાલ સવારે  
એકવીસમી સદીનું સુવર્ણ પ્રભાત ઉગશે કાલ સવારે  
-લીલાબેન કે. ઠક્કર

ગાયત્રી શક્તિપીઠ ડીસા